

**ҚОЖА АХМЕТ ЯСВАИ АТЫНДАҒЫ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҚАЗАҚ-ТҮРІК
УНИВЕРСИТЕТІ**

ҚАЗТЕП ИНСТИТУТЫ

МАГИСТРАТУРА

6M050700-Денсаулық сақтау саласындағы Менеджмент

МАГИСТРЛІК ЖОБА

**Экологиямен байланысты патологиялардың алдын алу жөніндегі шараларды
жетілдіру**

Орындаушы _____ Токбергенова А.Б." _____ " _____ 2019 г.
/қолы/ /Ф.А.Ә./

Ғылыми жетекші доктор PhD _____ Ботабаева Р.Е.
/регалии/ /қолы//Ф.А.Ә./

" _____ " _____ 2019 г.

МАЗМҰНЫ

	НОРМАТИВТІК СІЛТЕМЕЛЕР	3
	АНЫҚТАМАЛАР	4
	БЕЛГІЛЕУЛЕР МЕН ҚЫСҚАРТУЛАР	7
	КІРІСПЕ	9
1	ТМДА ЕЛДЕРІНДЕГІ ЭКОЛОГИНЫ ЖАҚСARTУ ЖӨНІНДЕ АЛЫНЫП БАРЫЛАТЫН ІС-ШАРАЛАР(ӘДЕБИЕТТІК ШОЛУ)	12
2	ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДА ҚОРШАҒАН ОРТАНЫ ҚОРҒАУ ЖӨНІНДЕГІ ІС-ШАРАЛАР	49
2.1	Қазақстан Республикасының экологиялық қауіпсіздігі мәселелері	55
3	ЭКОЛОГИЯЛЫҚ ЛАСТАНУДЫҢ АДАМ ДЕНСАУЛЫҒЫНА ЖӘНЕ ДЕМОГРАФИЯҒА ӘСЕРІ	75
	ҚОРЫТЫНДЫ	84
	ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ	86
	ҚОСЫМША 1	95

НОРМАТИВТІК СІЛТЕМЕЛЕР

Осы жобада келесі нормативтік құжаттар мен стандарттарға сілтемелер пайдаланылды:

Қазақстан Республикасының 23 маусым 2015 жылы № 440 «Инфекциялық және паразиттік, кәсіптік аурулар мен улану жағдайларын тексеру қағидалары» тұралы заңы

Қазақстан Республикасының Денсаулық сақтау саласын дамытудың 2011 - 2015 жылдарға арналған «Саламатты Қазақстан» мемлекеттік бағдарламасы № 1113.

МС 7.32-2001- (мемлекетаралық стандарт) ақпарат, кітапхана және баспа ісі бойынша стандарттар жүйесі. Ғылыми-зерттеу жұмысы туралы есеп. Құрылымы және рәсімдеу ережесі.1113.

МС 15.101-98- (мемлекетаралық стандарт) Өндіріске өнімді әзірлеу және қою жүйесі. Ғылыми-зерттеу жұмыстарын орындау тәртібі.

МС 7.1-2003. Бойынша стандарттар жүйесі ақпарат , кітапхана және баспа ісі. Библиографиялық жазба. Библиографиялық сипаттама. Жалпы талаптар және құрастыру ережелері.

МС 7.9-95 (ИСО 214-76) ақпарат , кітапхана және баспа ісі бойынша стандарттар жүйесі. Реферат және аннотация. Жалпы талаптар.

МС 7.12-93- Система стандартов по информации ,библиотечному и издательскому делу. Библиографическая запись.Сокращение слов на русском языке. Общие требования и правила.

МС 7.54-88 ақпарат , кітапхана және баспа ісі бойынша стандарттар жүйесі. Ғылыми-техникалық құжаттарда заттар мен материалдардың қасиеттері туралы сандық деректерді ұсыну. Жалпы талаптар.

МС 8.417-2002 өлшем бірлігін қамтамасыз етудің мемлекеттік жүйесі. Өлшем бірліктері.

АНЫҚТАМАЛАР

Осы диссертацияда тиісті анықтамалары бар мынадай терминдер қолданылады

Р бірлігі - алынған нәтиже мүлдем кездейсоқ болу ықтималдығы. Р шамасы 1-ден 0-ге дейін өзгеруі мүмкін (нәтиже нақты кездейсоқ емес). Альфа - қатенің берілген деңгейіне (мысалы, 0,05) аз немесе тең р шамасы алынған айырмашылықтың статистикалық маңыздылығы туралы айтады.

Инсульт-инфаркт немесе геморрагия ошағының қалыптасуымен 1 сағаттан астам сақталатын, немесе цереброваскулярлы патология салдарынан қысқа уақыт аралығында науқастың өліміне әкелетін ошақтық және/немесе жалпымемозгалық неврологиялық симптоматиканың кенеттен пайда болуымен сипатталатын ми қан айналымының жіті бұзылуы (ОНМК).

Ишемиялық инсульт – (ИИ) - ми тінінің некрозы (ми инфарктісі) ошағының дамуымен ми қан айналымының кенеттен шектелуі нәтижесінде ми қан айналымының жіті бұзылуы.

Миішілік қан құйылу (МҚК) – ми затына (паренхиматозды) және/немесе ми қабығының астына қан құйылу, церебральды тамырлардың патологиялық өзгерген қабырғаларының үзілуімен немесе диапедезмен байланысты.

Субарахноидальды қан құйылу – СҚК) - бас миы тамырларының немесе оның қабығының үзілуімен байланысты мидың ұқсас кеңістігіне қан құйылу.

Тәуекел факторы-мінез-құлықтың немесе өмір салтының аспектісі, орта жағдайларындағы экспозиция немесе эпидемиологиялық деректерден белгілі болғандай, алдын алу маңызды деп саналатын денсаулыққа қатысты жағдайға байланысты туа біткен немесе мұра болған ерекшелік.

ТФ термині келесі мәндердің кез келгенінде өте еркін қолданылады:

Ауру сияқты нақты нәтиженің жоғары ықтималдығына байланысты белгі немесе экспозиция. Міндетті емес себеп факторы. Тәуекел маркері.

Аурудың немесе өзге нақты нәтиженің ықтималдығын арттыратын белгі немесе экспозиция. Детерминанта

Араласумен өзгеруі мүмкін Детерминант, осылайша, аурудың пайда болу ықтималдығын немесе басқа да нақты нәтижелерді төмендетеді.

Эпидемиология-белгілі бір популяцияларда денсаулыққа (адам) жататын жай-күйлердің немесе оқиғалардың таралуы және олардың детерминанттары туралы ғылым, сондай-ақ осы зерттеулерді денсаулық проблемаларын бақылауда қолдану.

Ауру - 1000 тұрғынға есептелген белгілі бір мерзімде (жыл) туындаған инсульттің жаңа жағдайларының саны.

Өлім - 1000 тұрғынға есептелген өлім-жітім (бір жыл ішінде) аяқталған инсульт жағдайларының саны.

Өлім-аурудың барлық тіркелген жағдайларына қатысты инсульттің өлім жағдайларының үлесі (пайызбен)

Когорттық зерттеу-бұл бөлінген адамдар тобы (когорт) кейбір уақыт бойы бақылайтын обсервациялық зерттеу. Осы когорттың әр түрлі топшаларында сыналушылардың нәтижелері, кім зерттелетін препаратпен емдеуге ұшырағанда немесе ұшырамағанда (немесе әртүрлі дәрежеде ұшырағанда) салыстырылады.

Нандомизацияланған сынақ-топқа қатысушыларды бөлу кездейсоқ тәртіппен емес, зерттеушінің еркі бойынша немесе алдын ала белгіленген жоспар бойынша жүргізілетін зерттеу.

Статистикалық мәнділік-нөлдік гипотезаның тәуелсіз және тәуелді айнымалылары арасындағы ассоциацияның байқалатын немесе жоғары дәрежесіндегі ықтималдығын бағалауға мүмкіндік беретін статистикалық әдістер. Статистикалық маңыздылықтың қол жеткізілген деңгейін көбінесе 0,005 немесе 0,01-ге тең, статистикалық маңыздылықтың априорлы берілетін сыни деңгейінен ажырату қажет. Әдетте

статистикалық мәнділік деңгейі р-шасымен көрінеді.

Сенімді интервал (СИ) - популяциядағы параметрдің шынайы мәні қандай шектерде болуы мүмкін екенін бағалауға мүмкіндік беретін статистикалық көрсеткіш: шынайы мәндердің тербелу диапазоны. 95% - ы сенімді интервал 95% ықтималдығы бар шынайы мән оның шегінде екенін білдіреді. Сенімді интервал шамасы деректерді дәлелдеу дәрежесін сипаттайды, ал р шамасы нөлдік гипотезаның қате ауытқу ықтималдығын көрсетеді.

СТ (салыстырмалы тәуекел) - белгілі бір әсерге ұшыраған және ұшырамаған тұлғалар арасындағы зерттелетін нәтиже жиілігінің қатынасы. ОР абсолюттік тәуекелдің (сырқаттанушылықтың) шамасы туралы ақпарат алмайды. СТ әсер ету мен ауру арасындағы байланыс күшін көрсетеді.

Оңалту-мүгедек болып табылатын науқасқа кемістікті еңсеруге, оны өзіне-өзі қызмет көрсетуге және аурудың салдарынан туындаған жаңа жағдайларда еңбек қызметіне бейімдеуге бағытталған іс-шаралар жүйесі.

Транскраниальды магниттік стимуляция (ТМС) – қысқа магниттік импульстер арқылы ми қыртысын инвазивті емес ынталандыруға мүмкіндік беретін әдіс.

Нәтиже – зерттеушінің қызығушылығының объектісі болып табылатын клиникалық маңызды құбылыс, зертханалық көрсеткіш немесе белгі. Клиникалық сынақтарды жүргізу кезінде нәтижелер емдік немесе профилактикалық әсердің тиімділігін бағалау критерийлері болып табылады.

БЕЛГІЛЕУЛЕР МЕН ҚЫСҚАРТУЛАР

АҚҚ	- Артериальді қан қысымы
АГ	- Артериальді гипертензия
АПМ	- Амбулаторлы –поликлиникалық мекеме
АГМ	- Артериальді гипертензия мектебі
БжҒМ	- Білім және ғылым министрлігі
ДДСҰ	- дүниежүзілік денсаулық сақтау ұйымы
ДБА	- дене бетінің ауданы
ҒЗЖ	- ғылыми-зерттеу жұмысы
ЖМЖА	- Жедел медициналық жәрдем ауруханасы
ЖПТҚ	- Жалпы Перифериялық тамырлық қарсыласпа
ЖЫБ	- Жүрек ырғағының бұзылысы
ЖҚЖ	- Жүрек қан тамыр жүйесі
ЖҚА	- Жүрек қан тамыр аурулары
ЖСС	- Жүрек жиырылысының саны
ЖМЖ	- Жедел медициналық жәрдем
ИИ	- ишемиялық инсульт
ИЖА	- Ишемиялық жүрек аурулары
ҚР	- Қазақстан Республикасы
КС	- Күндізгі стационар
МИ	- Миокард инфарктісі
МИ	- ми инсульті
МҚАЖБ	- ми қан айналымының жіті бұзылуы
МҚҚ	- миішілік қан құйылу

МСЧ	- Медико санитарная часть
ОҚО	- Оңтүстік Қазақстан облысы
ОҚОДСБ	- Оңтүстік Қазақстан облысының Денсаулық сақтау басқармасы
СЖЖ	- Созылмалы жүрек жетіспеушілігі
СҚК	- субарахноидальды қан құйылу
СИ	- сенімділік интервалы
ТТЛ	- Төмен тығыздықтағы липопротеидтер
ТО	- Түркістан облысы
ЕГ	- Емдік гимнастика
ЕФК	- Емдік физикалық культура
ФК	- функциональді класс
ЭхоКГ	- эхокардиография
УЕЖ	- Уақытша еңбекке жарамсыздық
ЕПМ	- Емдік және профилактикалық мекеме
ҚД	- Қант диабеті
ҚК	- қан қысымы
ЦВА-	- цереброваскулярлық аурулар

КІРІСПЕ

Өзектілігі: Бүгінгі таңда экология, қоршаған ортаны қорғау мәселелері әлемдік қоғамдастықтың жаһандық басымдықтарының арасында бірінші орында тұр. Өмір сүру ортасын сақтау және сауықтыру тұрақты дамудың ажырамас жағдайлары, адамдардың өмір сүру сапасы, жалпы біздің өркениетіміздің болашағы болып табылатынын ұғыну халықаралық күн тәртібінде берік орныққан.

Мүмкін ешкім де, тұщы суды, энергетикалық ресурстарды шамадан тыс пайдалану, орманды жаппай кесу, табиғи ландшафттарды ойланбай өзгерту, Батпақты құрғату, орман алқаптарын қысқарту, ауыл шаруашылығын жүргізудің қарқынды химиялық әдістері, ластаушы заттардың шығарындылары мен табиғатты қалдықтармен бітеу, сондай-ақ адамның өзге де мәдениетсіз және тұтыну өмір салты мен қызметінің биологиялық әртүрлілікті қысқартуға және биосфераның қайтымсыз бұзылуына алып келіп, табиғи ортаға жойғыш әсер ететінін жоққа шығармайтын шығар.

1992 жылы Рио-де-Жанейродағы Дүниежүзілік қоршаған орта және даму саммитінде биологиялық әртүрлілік туралы Конвенция қабылданды. Оны 200-ге жуық ел ратификациялаған, осылайша ол ең өкілетті халықаралық шарттардың бірі болды.

Бүгінгі күні БҰҰ шеңберінде теңіздер мен ауаның ластануына, қауіпті қалдықтарға, биологиялық әртүрлілікке, шөлейттенуге және климаттың өзгеруіне қатысты экологиялық салада 270-ке жуық келісім жасалды. Осы келісімдерді іске асыру осы процестің ажырамас бөлігі болып табылады, ал келісімдердің орталық элементтері экологиялық таза технологияларды дамыту, коммерцияландыру және беру мәселелері болып табылады.

Тәуелсіз Мемлекеттер Достастығы шеңберіндегі экологиялық саладағы ынтымақтастық мәселелері оның қалыптасуының бастапқы кезеңінде белгіленді. 1992 жылғы ақпанда Мәскеуде Үкімет Басшылары Кеңесі отырысының күн тәртібінде бірінші болып үкімет басшыларының экология және қоршаған табиғи ортаны қорғау саласындағы өзара іс-қимыл туралы келісімді қарау және қабылдау мәселесі болды. Келісімнің 1-бабында "Мәртебелі Уағдаласушы Тараптар КСР Одағы бұрын жасасқан халықаралық келісімдерді ескере отырып, экология және қоршаған табиғи ортаны қорғау (ұлттық юрисдикция іс-қимылынан тыс жерлерді, топырақты, жер қойнауын, ормандарды, суларды, атмосфералық ауаны, өсімдіктер мен жануарлар дүниесін, континенттік қайраңның табиғи ресурстарын, экономикалық аймақты және ашық теңіздің қорғау және пайдалану) саласында келісілген саясат әзірлейтіндігі және жүргізетіндігі көрсетілген. Осы келісімге экология және қоршаған ортаны қорғау туралы КСР одағымен жасалған 56 халықаралық келісімдердің тізбесі бар қосымша бар.

Осы Келісім шеңберінде үкімет басшылары мемлекетаралық экологиялық кеңес құруға келісті.

Кейіннен үкімет басшылары мен экономикалық одақтың Мемлекетаралық экономикалық Комитеті Мемлекетаралық экологиялық кеңестің ұсынысы бойынша сирек кездесетін және Құрып кету қаупі төнген жануарлар мен өсімдіктер түрлерінің кітабы – ТМД – ға қатысушы мемлекеттердің Қызыл кітабы туралы, қауіпті және басқа да қалдықтарды трансшекаралық тасымалдауды бақылау туралы, трансшекаралық су объектілерін ұтымды пайдалану мен қорғау саласындағы өзара іс-қимылдың негізгі қағидаттары туралы, экологиялық мониторинг саласындағы ынтымақтастық туралы және басқалар туралы келісімдер қабылдады.

Жоғарыда айтылғандардың барлығы тақырыптың өзектілігін ашып оның зерттеу аймағы үшін маңыздылығын көрсетеді.

Зерттеудің мақсаты-жалпы ТМд елдері арасындағы экологиялық жақсартудың деңгейін анықтап ҚРда жүргізілетін іс-шараларды зерттеу және оларға баға беру арқылы зерттеу аймағындағы тұрғыны халықтың денсаулық деңгейін анықтау.

Зерттеу міндеттері

- зерттелетін мәселе бойынша ТМд елдері арасында жүргізілетін зерттеулерді және олардың қысқаша нәтижесіне баға беру.
- ҚРның экологиялық сипаттамасын зерттеу;
- зерттеу аймағындағы экологиялық ауыршаңдықты анықтау;

Зерттеу объектісі Шымкент қаласының экологиялық ластануы бар, ірі өндірістік аймақтары.

Зерттеу мақсаты мен міндеттеріне сәйкес мынадай негізгі әдістерді: аналитикалық, статистикалық, экономикалық, жүйелік талдау, әлеуметтанулық әдістерді пайдалана отырып, кешенді әдістеме бойынша жүргізілді.

Зерттеудің ғылыми жаңалығы-Экологиялық өзгерістерді зерттеу арқылы зерттеу аймағындағы экологиялық салдардың себебінен пайда болатын ауруларды анықтау.

Практикалық маңыздылығы. Жүргізілген ғылыми-зерттеу жұмысы ірі қала халқының экологиялық аурулардан арылуға негіздеуге мүмкіндік береді.

Қорғауға шығарылатын негізгі ережелер:

- зерттелетін мәселе бойынша ТМд елдері арасында жүргізілетін зерттеулерді және олардың қысқаша нәтижесіне баға беру.
- ҚРның экологиялық сипаттамасын зерттеу;
- зерттеу аймағындағы экологиялық ауыршаңдықты анықтау;

Жұмыстың құрылымы мен көлемі. Диссертация кіріспеден, 3 тараудан, қорытындыдан, қорытындылар мен ұсыныстардан тұрады.

1. ТМДА ЕЛДЕРІНДЕГІ ЭКОЛОГИНЫ ЖАҚСARTУ ЖӨНІНДЕ АЛЫНЫП БАРЫЛАТЫН ІС-ШАРАЛАР(ӘДЕБИЕТТІК ШОЛУ)

2010 жылғы 7 қазанда Достастықтың жарғылық және басқа да органдары жанындағы Достастыққа қатысушы мемлекеттердің Тұрақты өкілетті өкілдері кеңесінің отырысында қаралған ТМД Атқарушы комитетінің Қауіпсіздік және жаңа қауіп – қатерлерге қарсы іс-қимыл саласындағы ынтымақтастық департаментінің ақпаратында атап өтілгендей, Мемлекетаралық экологиялық кеңес ұзақ уақыт бойы Достастық елдерінің қоршаған ортаны қорғау саласындағы қызметін үйлестіретін жалғыз құрылым болып, халықаралық деңгейде танылған.

Алайда соңғы жылдары де-факто елдерінің көпшілігі Кеңес жұмысына қатысуды тоқтатты. Оның соңғы отырыстарында делегациялардың деңгейі сараптауға дейін төмендетілді, кеңес мүшелері отырыстарға қатыспады. Кеңестің соңғы отырысы 2005 жылы өтті.

Осы жағдайларды назарға ала отырып, Ресей Федерациясының Табиғи ресурстар министрлігі ТМД-ның тұрақты жұмыс істейтін құрылымы ретінде кеңесті сақтаудың орындылығы туралы мәселені қарауды ұсынды. Қазіргі уақытта сарапшылар қоршаған ортаны қорғау саласындағы ынтымақтастық туралы Келісім жобасының жаңа редакциясын және ТМД-ның Мемлекетаралық экологиялық кеңесі туралы ереже жобасын әзірледі. Сарапшылардың кезекті отырысы олардың келісімі бойынша 2010 жылдың 23-24 қарашасына белгіленген.

Экология, шын мәнінде, экономиканың, ТМД – ға қатысушы әрбір мемлекеттің және жалпы Достастықтың ресурстық мүмкіндіктерін ескеретін экономикалық дамудың осындай моделін жасау мәселесі болып табылады.

Достастық елдері үшін қоршаған ортаны сақтау мен экономикалық даму арасындағы тұрақты теңгерімге қол жеткізу қажеттілігі принципті маңызды болып табылады. Мемлекеттік деңгейде экология, қоршаған ортаны қорғау мәселелері ерекше емес, дәстүрлі ретінде қарастырылатыны қуантады.

2010 жылдың мамыр айында Санкт-Петербургте "табиғатты пайдалануды экологияландыру – табиғатпен тепе – теңдікте экономиканы жаңғыртудың негізі" атты үшінші Невский халықаралық экологиялық конгресі өтті, оған мемлекеттік биліктің заң шығарушы және атқарушы органдарының, жергілікті өзін-өзі басқару органдарының, үкіметтік емес коммерциялық емес ұйымдардың, бизнес құрылымдарының, ТМД-ға қатысушы мемлекеттердің білім және ғылым ұйымдарының, сондай-ақ халықаралық ұйымдардың өкілдері қатысты.

Невский конгресінің қорытынды қарарында қатысушылар Тәуелсіз Мемлекеттер Достастығындағы экологиялық проблемаларды табысты шешу үшін:

* Достастық елдерінде іске асырылған экономиканы экологияландыру және табиғатты үнемдеу саласындағы табысты практикалық іс-әрекеттерді зерделеуге және таратуға жәрдемдесу;

* халықаралық экологиялық ұйымдар мен келісімдер шеңберінде ТМД — ға қатысушы мемлекеттердің бірлескен іс-қимылдарын үйлестіруді арттыру;

* табиғи объектілерді сақтау және қорғау, экологиялық инновацияларды, баламалы технологиялар мен энергия көздерін енгізу саласында трансшекаралық ынтымақтастықты жалғастыру;

* табиғатты пайдалану, энергия тиімділігі және қоршаған ортаны қорғау саласындағы халықаралық және ұлттық заңнамалық актілерді әзірлеуді жандандыру, оларды қабылдау мен іске асыруға ықпал ету;

* ТМД – ға қатысушы мемлекеттердің Парламентаралық Ассамблеясына "қоршаған ортаның жай-күйін стратегиялық бағалау туралы", "экологиялық аудит туралы", "трансшекаралық суларды ұтымды пайдалану және қорғау туралы" және "экологиялық сақтандыру туралы" (жаңа редакция) модельдік заңдарды әзірлеуді жеделдету ұсынылсын •);

* ТМД – ның Атқарушы комитетіне ТМД-ға қатысушы мемлекеттердің экологиялық қауіпсіздігі туралы конвенцияның жаңа редакциясының жобасын және оған қосымшаларды мемлекетішілік келісу рәсіміне ерекше көңіл бөлу, сондай-ақ мемлекетаралық экологиялық кеңестің жыл сайынғы сессияларының практикасын жаңарту ұсынылсын.

Мемлекет басшысын Әзербайжан Республикасының Президенті Ильхам Әлиев бекіткен экологиялық саладағы стратегиялық бағдарламалардың орындалу жағдайы туралы хабардар ете отырып, экология және табиғи ресурстар министрі Гусейнгулу Багиров қоршаған ортаны қорғау саласындағы стратегиялық бағдарламалар табысты іске асырылып жатқанын атап өтті.

Әзірбайжандағы экологиялық жағдайды жақсарту жөніндегі 2006-2010 жылдарға арналған кешенді шаралар жоспары бар проблемаларды шешуге, атап айтқанда, Баку қаласында және Абшерон түбегінде қоршаған ортаны жақсарту жөніндегі жұмыстарға үлкен серпін берді. Осы бағытта табысты іске асырылып, қазіргі уақытта ірі жобалар іске асырылуда.

Қоршаған ортаға әсер ету экономиканың әртүрлі салаларымен байланысты және бірқатар мемлекеттік құрылымдар экологиялық проблемаларды шешуге шаралар қабылдайды. Экономикалық даму министрлігі, "Әзерсу" акционерлік қоғамы, мемлекеттік мұнай компаниясы және басқа да ұйымдар қалдықтар мен сарқынды суларды басқаруды жетілдіру, мұнаймен ластанған аумақтарда, Баку бухтасында және басқа да

бағыттарда экологиялық жағдайды жақсарту жөніндегі жобаларды іске асыруда.

Әзірбайжан Республикасында 2010 жылды Мемлекет басшысы Экология жылы деп жариялағаны белгілі. Бұл тұрғыда республикада қоршаған ортаны сауықтыру, халықтың әл-ауқаты үшін табиғи ресурстарды пайдалану жөнінде жоспарлы жұмыс жүргізілуде.

"Халықты экологиялық таза сумен қамтамасыз етуді жақсарту жөніндегі бағдарлама" бойынша жұмыс жалғасуда. 122 ауылдарда

12 аудан бойынша 224 мың адам Дүниежүзілік денсаулық сақтау ұйымының стандарттарына сай келетін ауыз сумен қамтамасыз етілген. Ол үшін 1300-ге жуық су тарату пункттері, ұзындығы 600 километрден астам су құбыры желілері салынды. Қазіргі уақытта осы бағыттағы жұмыстар 18 ауданның 63 ауылында жүргізілуде.

Басқа Бағдарлама шеңберінде – Каспий теңізін ластанудан қорғау бойынша – Абшерон түбегінде модульдік үлгідегі су тазарту қондырғыларынан тұратын 16 станция салынды және "Каспий теңізінің экологиялық ортасын қорғау жүйесі" құрылды. "Азерсу" АҚ иелігіндегі ірі тазарту қондырғыларымен қатар жұмыс істейтін осы станциялардың күшімен теңізде 6 мыңнан астам шығарындының алдын алды. Пиралахиден Новханға дейін ұзындығы 86 км жағалаудағы аумақтардан тәулігіне тазартылмаған ағынды сулардың текше метрі осы аумақтардағы экологиялық балансты қалпына келтіру саласында айтарлықтай жетістіктерге қол жеткізді. Алайда, елді мекендерде, сондай-ақ Каспий теңізінің акваториясында салынған және тиісті муниципалитеттердің билігіне берілген модульдік тазарту қондырғыларын пайдалануға байланысты қосымша шаралар қажет.

Абшерон түбегін қауіпті қалдықтардан тазарту жұмыстары табысты жүргізілуде. Баку және Сумгайыт қалаларынан әртүрлі құрамдағы қауіпті өндірістік қалдықтарды қауіпті қалдықтарды басқару жөніндегі Ұлттық

орталықта тасымалдайды және жерлейді. Оның ішінде 2009 жылы Сумғайытта қоршаған ортаны елеулі ластаған құрамында сынап бар 287 мың тонна уытты қалдықтарды кәдеге жарату процесі аяқталды, олар бірнеше жыл бойы қауіпті қалдықтар полигонына жеткізілді.

Бұл жұмыстың тиімділігін арттыру мақсатында полигонның инфрақұрылымы дамыды, ол толығымен газбен, сумен және электр энергиясымен қамтамасыз етілді, бұл қайта өңдеу жолымен қауіпті қалдықтарды кәдеге жаратуға мүмкіндік берді. Қазіргі уақытта полигонда сыйымдылығы 250 мың текше метр жаңа қазандық құрылысы аяқталуда. Өңірлердің жоғары даму қарқыны республиканың басқа да жерлерінде қауіпті қалдықтарды басқару проблемасын өзектендірді. Осы тұрғыдан Гянджда және жақын аудандарда қалыптасатын қауіпті қалдықтардың алғашқы өңірлік полигонын құру орынды деп танылды.

Ормандарды қорғау және молықтыру, жаңа ормандарды отырғызу саласындағы жұмыстар жандандырылды. Тек соңғы 3 жылда ормандарды молықтыру жөніндегі іс-шаралар көлемі 32 мың 211 гектар аумақта жүргізілді және соңғы 15 жылда ормандардың көлемі 989 мыңнан 1 млн 21 мың гектарға дейін ұлғайтылды, бұл республикадағы орманмен қамтылған аумақтар үлесінің 11,4-тен 11,8% - ға дейін өсуін білдіреді.

Бакуда және республиканың аймақтарында көгалдандыру жұмыстары кең көлемде жүргізілді. 2008 жылдың басынан бастап Атбулаг елді мекенінен Гаджигабул аудан орталығына дейінгі Баку-газ магистральды автомобиль жолының 8 шақырымдық учаскесінде 172 мың ағаш пен бұта отырғызылды. Аумақта жалпы сыйымдылығы 35 мың текше метр су қоймасы салынды, алғашқы рет көгалдандыру бағдарламаларында тамшылатып суарудың қазіргі заманғы жүйесі қолданылды. Жүзеге асырылған агротехникалық іс-шаралардың нәтижесінде аумақта 90% - дан астам кіріске қол жеткізілді.

Осындай нәтижелер көгалдандыру жұмыстары жүргізілген басқа учаскелерде де алынды. Зых - Гейдар Әлиев атындағы Халықаралық әуежай жолының бойында 144 га аумақта 140 мыңнан астам көшет отырғызылды. Гюнешли баурайында 52 га аумақта 69 мың жүзім көшеті және басқа өсімдіктер отырғызылды.

2009 жылдың соңында көгалдандырылған аумақтарды суару үшін қосымша 13 артезиан құдығы бұрғыланды және сыйымдылығы 10 мың текше метрден астам су қоймасы салынды, ұзындығы 88 км суару желісі құрылды.

Биологиялық әртүрлілікті сақтау Әзербайжан Республикасының табиғат қорғау ведомстволары қызметінің негізгі бағыттарының бірі болып қалады. Қабылданған шаралар нәтижесінде ерекше қорғалатын табиғи аймақтар кеңейтілді, олардың алаңы 2003 жылы 478 мың гектардан қазіргі 876 мың гектарға дейін ұлғайды. Қазіргі уақытта 8 ұлттық парктен, 11 қорықтан және 24 қорықтан тұратын бұл желі ел аумағының 10,1% - ын қамтиды. Ал басында бұл көрсеткіш 5% - дан төмен болды. Ел Президентінің өкіміне сәйкес оңтүстік Кавказдағы ірі аумағы 115 мың 895 га болатын Шагдаго ұлттық паркі құрылды.

Озық әлемдік тәжірибе мен жаңа технологияларды қолдана отырып, елде экологиялық мониторингтің қазіргі заманғы жүйесі құрылды. Республиканың әр түрлі өңірлерінде, оның ішінде елге ағып жатқан трансшекаралық өзендерде қоршаған ортаның компоненттерін нақты талдау және бағалау мақсатында ең заманауи аспаптармен жабдықталған талдамалық зерттеу зертханалары құрылды. Автоматты режимде жұмыс істейтін көпфункционалды заманауи аспаптар суда, ауада және топырақта 3 мыңнан астам ластағыштарды анықтауға мүмкіндік береді. Ядролық технологияларды пайдаланатын елдермен шектесетін аудандарда және Пираллахи аралында радиациялық аяның мониторингтік бақылауының автоматтандырылған жүйелері орнатылды. Осы желіден мәліметтер автоматты режимде экология

және табиғи ресурстар министрлігінің Мониторинг қызметіне, тікелей орталыққа да, төтенше жағдайлар министрлігіне де жіберіледі.

Метеорологиялық жағдайлар мен мұздықтарды қадағалауда дәлдік пен жетілдіруді қамтамасыз ету, Әзербайжан Республикасының биік таулы аумақтарында флора мен фаунаны терең зерттеу мақсатында гидрометеорологиялық және экологиялық зерттеулердің кешенді ғылыми орталығы құрылды. Ғылыми орталық базасында және Шахдагтың шыңында екі Автоматты метеорологиялық станция орнатылды, баламалы энергия есебінен олардың үздіксіз қызметі қамтамасыз етілді.

Республикадағы басым бағыттардың бірі атмосфералық ауаны қорғау болып табылады. Ластанудың негізгі бөлігі автокөлік құралдарымен байланысты. Егер Кеңес дәуірінде Әзірбайжан Республикасында атмосфераға 70 млн тоннаға жуық ластағыштар мен көміртекті қосылыстар тасталса, қазір атмосфераға шығарылатын көміртекті қосылыстар мен ластағыштардың көлемі 38 млн тоннаға дейін қысқарды. Алайда, 70 млн тонна көліктің үлесі 4,5 млн тоннаны құраса, бүгінгі таңда 38 млн тонна тек бір көліктің үлесіне шамамен 14-15 млн тонна келеді.

Автокөлік құралдарымен атмосфералық ауаға шығарылатын зиянды заттарға қатысты талаптарды ел Президентінің тапсырмасы бойынша дайындалған және жақын арада күшіне енетін Еуропалық стандарттарға сәйкес келтіру жөніндегі шаралар жоспарында 2010 жылы Еуро-2 стандарттарына көшу көзделген. Қаланың сыртында жаңа мұнай-газ өңдеу кешенін салу нәтижесінде Әзірбайжанда өндірілетін жанар-жағар май материалдары Еуро-5 стандарттарына жауап беретін болады, бұл Еуро-3 және Еуро-4 кезеңдерін айналып өтіп, Еуропада орын алған сияқты Еуро-5 стандарттарына бірден көшуге мүмкіндік береді.

Соңғы жылдары байқалатын Армения Республикасы экономикасының елеулі дамуы қоғамды қоршаған ортаны қорғау мәселелеріне көбірек көңіл бөлуге мәжбүр етеді.

Армения заңнамасына сәйкес табиғатты қорғау қызметімен Армения Республикасының Қоршаған ортаны қорғау және табиғи ресурстарды ұтымды пайдалану салаларында мемлекеттік саясатты әзірлеп, жүзеге асыратын атқарушы биліктің республикалық органы болып табылатын табиғатты қорғау министрлігі айналысады.

Армения табиғатты қорғау министрлігі республиканың барлық әлемдік экологиялық процестерге қатысуына мән береді, халықаралық құрылымдармен белсенді ынтымақтасады және қоршаған ортаны қорғауға байланысты проблемаларды шешу бағытында тынымсыз жұмыс істейді.

2009 жылы Армения Үкіметі бағдарламасын мақұлдады

2010-2012 жылдар аралығында табиғат ескерткіштерінің тізімін толықтыру, табиғатты қорғау белдеуінің аумағын нақтылау, жер учаскелерін бөлу бойынша жұмыстар жүргізілді.

Бұл бағдарлама Үкіметтің 2008 жылғы 14 тамыздағы шешімімен бекітілген 230 табиғат ескерткіштерін және осы тізімге қосылуы тиіс 71 табиғат ескерткіштерін қорғау және тұрақты пайдалану мәселелерін реттейді. Сондай-ақ тозған экожүйелерді табиғат ескерткіштерінің паспорттарында белгіленген режимдерге сәйкес табиғи қалпына келтіру қамтамасыз етілетін болады, сондай-ақ осы ескерткіштерді тиімді басқару үшін алғышарттар жасалатын болады.

2010 жылдың ақпан айында Арменияда ғалымдар әлемде аналогы жоқ радиоактивті қалдықтарды қайта өңдеу қондырғысын құрды. Армян даму агенттігі осы бағдарламаны жүзеге асыруға жәрдемдеседі.

Оның мақсаты радиоактивті қалдықтардың көлемін азайту болып табылады. Машина түріндегі ұтқыр зертхана жақындап, содан кейін атом станциясына қосылады, сұйық радиоактивті қалдықтарды алады, одан кейін сұйықтық бөлінеді. Тазартылған, радиоактивті емес суды суландыру мақсатында қолдануға болады, ал қалған қатты радиоактивті масса 2000 есе сығылады және сол Атом станциясында арнайы жағдайларда сақталады. Бағдарлама шетелде ұсынылған және үлкен қызығушылық тудырды.

Ал Арменияның жабайы табиғаты мен мәдени мұрасын қорғау қорының директоры Рубен Хачатрян хабарлағандай, республикада 2012 жылы алғашқы экологиялық колледж ашылады.

Жоғарыда атап өткендей, Егер Әзірбайжан Республикасында 2010 жыл Экология жылы деп жарияланса, Армения Республикасында тамыздың соңғы жексенбісі Севан күні деп жарияланған. Бұл шешімді табиғат қорғау министрлігі қабылдады, оған Севан көлін сақтау жөніндегі бағдарламаға осы күнге байланысты іс – шаралар енгізілді. Бұл іс-шараларға экологиялық және скауттық отрядтар қатысады. Олар Севан ұлттық паркінің қызметкерлерінің бақылауымен өтеді.

Севан-Армениядағы биік таулы көл, Кавказдағы ең ірі. Ол 1900 м биіктікте орналасқан; ауданы 1240 км², тереңдігі 83 м дейін. Кенді сипаттағы тектоникалық көл. Тектоникалық шыққан қазаншұңқырлар, ал запруда жақында пайда болды. Солтүстік-батыстан – Памбак, солтүстік-шығыстан – Севан және Арегунь, батыстан және оңтүстіктен – Гегам және Варденис жоталарымен қоршалған.

Севан көлі-тұщы су, су беті көк-көк түсті. Судың минералдануы шамамен 700 мг / л, құрғақ қалдық 0,5 г/л құрайды.

Севан көлі жағалаудағы мәдениет ескерткіштері мен рекреациялық ресурстармен: минералды көздермен, таза ауамен, ультракүлгін сәулелермен, әдемі табиғатпен белгілі.

Көлдің жағасында жасанды орман өсіп келеді (қарағай, кең жапырақты тұқымдар мен шырғанақ), әртүрлі дәуірлер мен стильдердің 900-ге жуық хачкарларының ең ірі зираты бар Норадуз ауылы орналасқан.

Армения экологтары атап өткендей, 2009 жыл қоршаған ортаның түрлі проблемаларын қозғаған белсенді қоғамдық экологиялық қозғалыс жылы болғанына қарамастан, ыстық экологиялық нүктелер географиясы азаймайды.

Басты қазір қауіп-қатерді көтеретін мәселе-бұл елдің табиғи ресурстарын одан әрі пайдалану. Және бұл өмірлік маңызды мәселені бүкіл қоғамның белсенді қатысуынсыз және қолдауынсыз шешу мүмкін емес. Осы мақсатта табиғатты қорғау министрлігі қоғамды қоршаған ортаның жай-күйі, бастамалар, жоспарлар мен қызмет қорытындылары туралы хабардар ету бойынша интернет-сайт құрды. Ол қоғамның маңызды экологиялық шешімдер қабылдау процесіне қатысуын қамтамасыз етуге, сондай-ақ ақпарат берудің қол жетімділігіне ықпал етуге арналған.

Беларусь Республикасының Конституциясы өзге де нормативтік құқықтық актілермен жиынтығында адамдардың қолайлы қоршаған ортаға құқығын жүзеге асыру маңызды мақсаты болып табылатын қоршаған ортаны қорғау саласындағы мемлекеттік саясатты қалыптастыру және іске асыру үшін құқықтық негізді құрайды.

Табиғи ресурстарды ұтымды пайдалану және қоршаған ортаны қорғау жөніндегі 2006-2010 жылдарға арналған ұлттық іс-қимыл жоспарының іс-шаралар кешенін, сондай-ақ Беларусьте өткен бес жыл ішінде мемлекеттік және салалық бағдарламаларды іске асыру осы салада белгілі бір нәтижелерге қол жеткізуге мүмкіндік берді.

Табиғат қорғау қызметіндегі басым бағыт атмосфералық ауаны қорғау болып табылады. Мәселен, өнеркәсіптік өндіріс көлемінің өсуі кезінде негізгі ластаушы заттар бойынша атмосфералық ауаға шығарылатын шығарындылар елеусіз шектерде ауытқиды. Атмосфералық ауаға ластаушы заттардың үлестік

шығарындылары 2009 жылы ЖІӨ – нің 1 млрд рубльіне есептегенде 2004 жылмен салыстырғанда 2,2 есе (27,2 т – дан 12,4 т – ға дейін) қысқарды; тұрақты көздерден олар күкірт диоксиді бойынша 5 есе, азот оксиді – 2,8, көміртегі оксиді-3,8, ұшпа органикалық қосылыстар бойынша 2,9 есе азайды. Соңғы жылдары тұрақты көздерден ластаушы заттарды ұстау олардың жалпы санының 87-88% деңгейінде тұр.

Беларусь Республикасындағы алаң бірлігіне ластаушы заттардың жалпы үлестік шығарындысының көрсеткіші 7,7 т/км құрайды, ТМД елдерімен (8,3–16 т/км) салыстырғанда төмен және Еуропалық Одақ елдерімен (5,5–9 т/км) салыстырғанда төмен.

2008 жылы парниктік газдар шығарындыларының көлемі CO₂ эквивалентінде 91,1 млн.т немесе 1990 жылға (140,7 млн. т) қатысты шамамен 65% құрады.

Атмосфералық ауаға ластаушы заттардың шығарындысында мобильді көздердің үлесі шығарындылардың жалпы көлемінің 71-75% құрайды. Қоршаған ортаға жекелеген заттардың (күкірт, тотыққан азот, қорғасын, кадмий, сынап) түсуінің жалпы көлемінде трансшекаралық әуе тасымалының үлесі 70-90% шегінде сақталады.

Тұрақты көздер арасында энергетика, химия және мұнай-химия өнеркәсібі, Құю өндірісі және құрылыс материалдары өнеркәсібі ұйымдары негізгі үлес қосады.

Атмосфералық ауаның ластану проблемасы негізінен қалаларда байқалады. Олардың басым көпшілігінде ластаушы заттардың орташа жылдық құрамы гигиеналық нормативтерден аспайды, қолайсыз метеорологиялық жағдайларда 0,3-1,6 %) жағдайларда бақыланатын ингредиенттердің ең жоғары бір реттік шоғырлануы бойынша нормативтердің артуы тіркеледі. Негізгі ластаушы заттар формальдегид, жиынтық қатты бөлшектер, көміртегі оксиді, азот диоксиді, күкіртті сутегі және т.б. болады.

Өткен бесжылдық кезеңде Минскіде, Бресте, Новополоцкада, республиканың бірқатар аудан орталықтарында атмосфералық ауаға түсетін ластаушы заттардың санын қалдық газдарды тазартудың жана әдістерін енгізу және газ тозаңын ұстайтын жабдықтың тиімділігін арттыру, автокөлікті сығылған және сұйытылған газға ауыстыру есебінен төмендету қамтамасыз етілді.

Сонымен қатар, атмосфералық ауа мониторингінің деректерін талдау атмосфералық ауадағы ауыр металдар мен қатты бөлшектер концентрациясының өсуін көрсетеді. Бұл жағымсыз үрдістер дизель отынымен жұмыс істейтін автомобиль паркінің өсуімен, жолдардың қанағаттанғысыз жай-күйімен және жол қозғалысының ұйымдастырылуымен байланысты.

Республика үшін су ресурстарының сапасы мен пайдалану проблемасы кем дегенде маңызды және маңызды болып табылады.

Сарқынды сулардың ең көп саны тұрғын үй-коммуналдық шаруашылықта (60% - дан астам) және өнеркәсіпте (20% - дан астам) пайда болады. Су объектілеріне ластаушы заттар негізінен урбанизацияланған және ауыл шаруашылығы аумақтарынан шашыраңқы көздерден түседі.

Суды есепке алудың аспаптық әдістерін, айналымдық және қайта-дәйекті сумен жабдықтау жүйелерін енгізу, суды ұтымды пайдалану және қорғау жөніндегі басқа да іс-шараларды орындау жер асты және жер үсті суларын алудың 2000 жылғы деңгейге қарағанда 16% - ға (бір адамға тәулігіне 165 л-ге дейін) қысқаруына алып келді.

Республиканың кейбір облыс орталықтары мен қалаларының тазарту құрылыстарын қайта жаңарту есебінен республиканың негізгі су артерияларының жекелеген учаскелері – Днепр, Неман, Батыс Двина, Нарочан және Браслав топтарының көлдері экожүйелерінің жай-күйі жақсарғаны байқалады.

13 аудан орталықтарында, бірқатар қалалық кенттерде тазарту құрылыстарын салу (қайта жаңарту) республиканың орташа және шағын өзендеріне антропогендік жүктемені төмендетуді қамтамасыз етті.

Сонымен қатар, тасымалдау кезінде су ысырабының өсуі және жер асты сулары сапасы көрсеткіштерінің нашарлау үрдісі су ресурстарын ұтымды пайдалану, сарқынды суларды тазартуды қамтамасыз ету және сүзу алаңдарын сарқынды суларды тазартудың қазіргі заманғы жүйелеріне ауыстыру арқылы жерасты суларына ластанудың түсуін болдырмау, шағын полигондар желісін оңтайландыру және қалдықтарды сақтаудың қазіргі заманғы полигондарын салу жөніндегі жүйелі жұмысты ұйымдастыруды талап етеді.

Халықты орталықтандырылған ауыз сумен жабдықтау үшін пайдаланылатын, оларда темір мен марганецтің жоғары болуына, сондай-ақ адамның физиологиялық қажеттіліктері тұрғысынан жеткіліксіз, йод пен фтор суының шоғырлануына байланысты жер асты сулары сапасының проблемасы бұрынғысынша қалып отыр, бұл табиғи факторларға байланысты.

Жер бетінен бірінші су тұтқыш горизонтты пайдаланатын қоғамдық құдықтарда шамамен жағдайлардың жартысында химиялық көрсеткіштер бойынша гигиеналық нормативтердің асып кетуі және антропогендік ластанудан туындаған микробиологиялық көрсеткіштер бойынша 16% жағдайда тіркеледі.

Өндіріс қалдықтарын пайдаланудың оң серпіні қалыптасқанына қарамастан (егер 2000 жылы олардың үлесі 15,3% - ды құраса, 2009 жылы – 42,9%, ал галит қалдықтарын есепке алмағанда 77,6% - ға жетті), қалдықтармен жұмыс істеу мәселесі проблемалық болып қала береді.

Елді мекендерде, бау-бақша серіктестіктерінде, гараж және өзге де тұтыну кооперативтерінде құрылатын қалдықтармен жұмысты жетілдіру елде тұтыну қалдықтарымен жұмыс істеудің кешенді жүйесін құруға мүмкіндік берді.

Жарамдылық мерзімі өткен пестицидтерді қайта орау, жарамсыз пестицидтерді Брест көмуді жою жөніндегі іс-шараларды іске асыру есебінен қоршаған орта объектілеріне тұрақты органикалық заттарды қоса алғанда, қауіпті химиялық заттардың түсу қаупі төмендеді.

Сонымен қатар, ірі тоннажды қалдықтарды пайдаланудың өсу қарқыны олардың пайда болу қарқынынан айтарлықтай төмен. Галит қалдықтары проблемасы шешілмеген, оларды пайдалану 8 % - дан кем. 2009 жылға қарай ірі тонналық қалдықтардың жиналу көлемі 911,6 млн тоннаға жетті, оның 96,2% – ы "Беларуськалий" ашық акционерлік қоғамының калий өндірісінің қалдықтарына, ал 2,2% - ы "Гомель химия зауыты" ашық акционерлік қоғамының фосфогипс қалдықтарына тиесілі.

Галит қалдықтарын және фосфогипсті көму объектілерін орналастыру аудандарында мониторинг деректеріне сәйкес топырақта және жер асты суларында тұздар мен басқа да ластаушы заттардың жоғары деңгейі тіркеледі.

Коммуналдық қалдықтарды бөлек жинау және қайта өңдеу проблемасы өзекті болып қалуда. Коммуналдық қалдықтардан қайталама материалдық ресурстарды алу үлесі 16% - дан аспайды, сондай-ақ қауіпті қалдықтарды, оның ішінде құрамында тұрақты органикалық ластағыштар (тол) бар қалдықтарды залалсыздандыру жөніндегі өндірісті ұйымдастыру.

- 2010 жылғы 1 қаңтардағы жағдай бойынша Беларусь Республикасы аумағының жартысынан астамын (55,3 %) жердің орташа тұрақтандыратын түрлері құрайды: табиғи шалғынды жерлер, орман жерлері және өзге ағаш-бұта өсімдіктері (екпелер) астындағы жерлер, батпақтар мен су объектілері астындағы жерлер. Соңғы жылдары іске асырылып жатқан өнімділігі аз жерлерді ауыл шаруашылығы айналымынан мақсатты түрде шығару шаралары кейіннен орман өсіру мен шалғындандыру арқылы табиғи және антропогендік өзгерген

жерлердің қолайлы арақатынасын ұстап тұруды қамтамасыз етеді, бұл экологиялық тепе-теңдікті сақтау үшін алғышарттар жасайды.

- Топырақтың химиялық ластану проблемасы негізінен қалалар, жол бойындағы белдеулер, қалдықтарды көму объектілеріне және өнеркәсіптік ұйымдарға іргелес жатқан аумақтар, ауыл шаруашылығы жерлерінің жекелеген учаскелері үшін тән. Ауыр металдармен (негізінен кадмий, қорғасын және мырыш) және мұнай өнімдерімен, суда еритін қосындылармен (сульфаттар, нитраттар, хлоридтер және т.б.) және пестицидтермен ластанудың жалпы ауданы шамамен 210 мың гектарды құрайды.
- Ауыл шаруашылығы жерлерінің топырақтарында органикалық және минералдық тыңайтқыштарды қолданудың өсуіне, ауыспалы егіс жүйесін жетілдіруге қарамастан, гумус пен жылжымалы фосфордың тапшылықсыз теңгеріміне қол жеткізілмеген, бұл олардың қасиеттерін нашарлатады.
- Зиянды әсерлердің негізгі көздері – өнеркәсіптік ұйымдар, қауіпті өндірістік объектілер және тұрақты өсіп келе жатқан көлік орналасқан қалалар үшін қоршаған ортаға және халықтың денсаулығына жоғары жүктемелер тән, олар қосымша экологиялық тәуекелдер жасайды.
- Беларусь Республикасында биологиялық әртүрлілікті сақтау және оны тұрақты пайдалануды қамтамасыз ету қатарына жататын әртүрлі тетіктерді қолдану жолымен жүзеге асырылады.:
- Беларусь Республикасының Қызыл кітабын жүргізу, оған жабайы жануарлар мен жабайы өсімдіктердің сирек кездесетін және жойылып кету қаупі бар түрлері кіреді. Беларусь Республикасының Қызыл кітабына жабайы жануарлардың 188 түрі және өсімдіктер мен саңырауқұлақтардың 274 түрі енгізілген;
- ерекше қорғалатын табиғи аумақтар жүйесінің жұмыс істеуін және дамуын қамтамасыз ету. 2010 жылғы 1 қаңтардағы жағдай бойынша Беларусь Республикасының ерекше қорғалатын табиғи аумақтарының

жүйесіне 1 қорық (Березин биосфералық қорығы), 4 ұлттық парк (Беловеждік жол, Браслав көлдері, Нарочан және Припятский), 433 каумал (85 республикалық және 348 жергілікті маңызы бар) және 847 табиғат ескерткіші (305 республикалық және 542 жергілікті маңызы бар) кіреді. Ерекше қорғалатын табиғи аумақтардың жалпы ауданы 1595,6 мың га немесе ел алаңының 7,7 % құрайды. Березин биосфералық қорығына, "Беловежская пуца" ұлттық паркіне және "Прибужское Полесье" Республикалық қорықшасына биосфералық резерваттар мәртебесі берілді, 57 аумақтың халықаралық табиғатты қорғау мәртебесі бар (негізгі ботаникалық аумақтар, құстар үшін маңызды аумақтар, халықаралық маңызы бар сулы-батпақты алқаптар).);

- арнайы қорғауға жататын табиғи аумақтарды бөлу (су қорғау аймақтары, су объектілерінің жағалау белдеулері, су қорғау ормандары, қорғаныштық ормандар, орманның ерекше қорғау учаскелері, сирек кездесетін және Құрып кету қаупі төнген жабайы жануарлар мен жабайы өсетін өсімдіктер түрлері мекендейтін және өсетін жерлер және қорғау мен пайдаланудың арнайы табиғат қорғау режимі белгіленген өзге де аумақтар). Арнайы қорғауға жататын табиғи аумақтардың жалпы ауданы-3000,6 мың га немесе ел аумағының 14,4 % ;

- жануарлар және өсімдіктер дүниесі объектілерін алып қою құралдарын, тәсілдерін, мерзімдерін, көлемдерін пайдалану бөлігінде жануарлар және өсімдіктер дүниесі объектілерін пайдалануды мемлекеттік реттеу;

- * мемлекеттік экологиялық сараптама жүргізу және биологиялық әртүрлілікке зиянды әсер ететін шаруашылық және өзге де қызмет жобаларының Қоршаған ортаға әсерін бағалауды орындау;

- * биологиялық әртүрлілікке зиянды әсер ететін шаруашылық және өзге де қызмет жобаларын іске асыру кезінде өтемақы шараларын (өтемақы төлемдерін) жүзеге асыру;

* Республика алқаптарына жабайы жануарлар мен жабайы өсімдіктердің жаңа түрлерінің қоныстануын бақылау (Табиғи ресурстар және қоршаған ортаны қорғау министрлігі беретін рұқсаттардың негізінде және Беларусь Ұлттық Ғылым академиясының келісімімен), инвазивті бөтен текті түрлермен күрес (Беларусь Ұлттық Ғылым академиясы жанынан жануарлар мен өсімдіктердің инвазивті түрлері жөніндегі орталық құрылды, жабайы жануарлар мен жабайы өсімдіктердің агрессивті бөтен текті түрлерінің инвазиясынан болатын зиянды болдырмау және азайту жөніндегі 2006-2010 жылдарға арналған іс-шаралар);

* жануарлар мен өсімдіктер дүниесінің кадастрын жүргізу;

* жануарлар мен өсімдіктер дүниесіне мониторинг жүргізу, ерекше қорғалатын табиғи аумақтардағы экологиялық жүйелердің кешенді мониторингін жүргізу;

* микроорганизмдер мен клеткалық дақылдардың, зоологиялық және ботаникалық коллекциялардың коллекцияларын құру;

* Беларусь Республикасының заңнамасында көзделген басқа да тетіктер

•

Беларустың жер қойнауында әртүрлі пайдалы қазбалардың 10 мыңнан астам кен орындары анықталды, олардың ішіндегі ең маңыздысы отын-энергетикалық ресурстар (мұнай, ілеспе газ, шымтезек, қоңыр көмір және жанғыш тақтатастар), калий және тас тұздары, құрылыс материалдарын өндіру үшін пайдаланылатын әртүрлі пайдалы қазбалар, тұщы және минералды жерасты сулары болып табылады. Сонымен қатар, темір кендері, гипс, сирек металдар, фосфориттер, саз топырақты-сода шикізаты, өнеркәсіптік тұздар кен орындары анықталды, өнеркәсіптік игеруге дайын мұнай қорларының өсімі, 7,5 млн тонна, калий тұздары (калий оксиді) – 230 млн тонна, темір рудасы – 275,4 млн тонна, доломит – 204 млн тонна, құм – қиыршық қоспасы – 20 млн текше метр, құрылыс құмы-40,5 млн текше метр, керамикалық сазы-4 млн

текше метрден астам, тұщы жер асты сулары-68 мың текше тәулік, минералды сулар-тәулігіне 1,06 мың текше м.

Республикада өз көмір шикізат базасын құрудың нақты перспективалары бар. Гомель облысының аумағында қоңыр көмірдің үш кен орны барланған. Барлығы 69 млн тонна өнеркәсіптік қоры бар Житковичское, 30 млн тонна өнеркәсіптік қоры бар Бриневское барланған. Жалпы қоры 42 млн.тонна, оның ішінде алдын ала барланған қоры 21,4 млн. тонна болатын Тонеж қоңыр көмір кен орны алдын ала барланған.

Припятский иінінің оңтүстік бөлігінде Лельчицк көмір білінуі анықталды. Іздеу-бағалау жұмыстарын жүргізу барысында көмір біліміне Солтүстік учаске бөлінген.

Беларусь Республикасының экономикалық және әлеуметтік дамуының қазіргі кезеңі, қоршаған ортаның өзгеруіне, климаттың жаһандық және өңірлік өзгерістеріне байланысты экологиялық қауіптер ұзақ мерзімді перспективада елдің экологиялық (табиғи) әлеуеті сақталған жағдайда экономика мен әлеуметтік саланың тұрақты және теңгерімді дамуын қамтамасыз ете алатын қоршаған ортаны қорғау саласындағы осындай саясатты қалыптастыру қажеттігіне себепші болды.

Ұзақ мерзімді кезеңге арналған қоршаған ортаны қорғаудың стратегиялық мақсаты халықтың өмір сүруінің экологиялық қолайлы жағдайларын қамтамасыз ететін оның неғұрлым жоғары сапасына қол жеткізу, жаһандық және өңірлік экологиялық проблемаларды шешуге, Беларусь Республикасының орнықты әлеуметтік және экономикалық дамуына жәрдемдесу болып табылады.

Стратегиялық мақсатқа қол жеткізу үшін 2025 жылға дейінгі кезеңге Беларусь Республикасының Қоршаған ортаны қорғау саласындағы саясаттың негізгі бағыттарының жобасында көрсетілген Республиканың қоршаған ортасының жай-күйін және соңғы жылдар бойы іске асырылатын қоршаған

ортаны қорғау саласындағы мемлекеттік шаралар жүйесінің нәтижелерінен туындайтын қызметтің басым бағыттары айқындалды. Бұл: қоршаған ортаға зиянды әсерлерді төмендету және табиғи кешендерді қалпына келтіру; қалдықтармен жұмыс істеу саласындағы түбегейлі жақсарту; тұрақты аумақтық дамуды қамтамасыз ету; биологиялық және ландшафтық әртүрлілікті сақтау; климатқа әсер етуді азайту және оның өзгеруіне бейімдеу.

Қоршаған ортаға зиянды әсерлерді төмендету және табиғи кешендерді қалпына келтіру жөніндегі шаралар кешенін іске асырудың маңызды шарты оларды жаңартудың инновациялық жолы арқылы оларды экономикадағы негізгі қорларды жаңарту қарқынынан төмен емес жаңарту қарқынымен табиғат қорғау мақсатындағы негізгі қорларды жаңғыртуды қамтамасыз ету жөніндегі міндеттерді шешу, сондай-ақ қадағалаудың қазіргі заманғы инновациялық технологияларын енгізу, қоршаған ортаның жай-күйі мен ластануын болжау болып табылады.

Бұқаралық ақпарат құралдарының, экологиялық білім беру мен тәрбиелеудің мүмкіндіктерін пайдалана отырып, экологиялық ақпаратты жұртшылық пен мүдделі ұйымдардың қалың жіктеріне жеткізу өзекті міндет болып қалып отыр. Маңызды міндеттердің бірі мемлекеттік органдар мен қоғамдық экологиялық бірлестіктердің өзекті табиғат қорғау проблемаларын шешуде сындарлы өзара іс-қимылын одан әрі дамыту болып табылады. Барлық азаматтардың күш-жігерін біріктіре отырып, адам өміріне қолайлы жағдай жасауда нақты табыстарға, табиғи ортадағы жағымсыз өзгерістердің алдын алуға, елдің тұрақты дамуын қамтамасыз етуге болады.

Қазақстан Республикасының Президенті Нұрсұлтан Назарбаевтың 2006 жылғы 14 қарашадағы Жарлығымен Қазақстан Республикасының 2007-2024 жылдарға арналған орнықты дамуға көшу тұжырымдамасы мақұлданды. Тұжырымдама елдің 2030 жылға дейінгі ұзақ мерзімді даму стратегиясын және әлемнің бәсекеге барынша қабілетті елу елінің қатарына кіру міндеттерін іске асырудың маңызды құралдарының бірі болып табылады.

Орнықты дамуға көшудің негізгі функционалдық бағыттары: Жаһандық экологиялық проблемаларды шешу (шөлейттенуге қарсы күрес, биологиялық әртүрлілікті сақтау, климаттың өзгеруі және Жердің озон қабатын сақтау), жаңа экологиялық қауіпсіз технологияларды пайдалану, радиациялық және химиялық қауіпсіздік және қалдықтарды басқару, ауыз суға қол жеткізуді қамтамасыз ету және трансшекаралық экологиялық проблемаларды шешу болып табылады.

2007 жылғы 9 қаңтарда қабылданған Қазақстан Республикасының Экологиялық кодексі Қазақстанда қабылданған қоршаған ортаны қорғау жүйесіне елеулі өзгерістер енгізеді. Әкімшілік-командалық тәсілдердің, нормалаудың бұрынғы жүйесінің орнына, айыппұл санкцияларының басымдығына табиғи ресурстарды пайдалану мен қорғау, экологиялық құқық бұзушылықтардың алдын алу, жаңа технологияларды енгізуді ынталандыру жөніндегі шаруашылық қызметті реттеудің қуатты факторы болып табылатын тиімді экономикалық тетіктер келуі тиіс. Экологиялық кодекс әлеуметтік-экономикалық міндеттерді теңгерімді шешуді, қоршаған ортаны, биологиялық әртүрлілікті сақтау мен қалпына келтіруді және елдің экологиялық қауіпсіздігін қамтамасыз етуді қамтамасыз ететін қоршаған ортаны қорғау саласындағы мемлекеттік саясаттың құқықтық негіздерін айқындайды.

Қырғыз Республикасының Даму Стратегиясында экологиялық қауіпсіздік мәселелері ел дамуының бес басымдығының біріне енгізілген.

Стратегия Республиканың даму пайымын көрсететін және елдің 2006-2010 жылдарға арналған дамуы мен қызметінің негізгі бағыттарын айқындайтын маңызды тұжырымдамалық құжат болып табылады. Оның жалпы мақсаты-тұрақты экономикалық өсу жолымен азаматтардың өмір сүру деңгейі мен сапасын арттыру, толыққанды жұмыспен қамту үшін жағдай жасау, тұрақты табыс алу, әлеуметтік қызметтердің кең спектріне қол жеткізу және қоршаған ортаға қолайлы өмір сүру стандарттарын сақтау.

2008 жылы елдің 2009-2011 жылдарға арналған Даму Стратегиясының жаңа редакциясы әзірленіп, бекітілді.

Қырғыз Республикасы Президентінің 2007 жылғы 23 қарашадағы Жарлығымен Қоршаған ортаны қорғау және орнықты даму контекстінде табиғатты ұтымды пайдалану саласындағы мемлекеттік саясаттың негізгі бағыттарын таяу перспективаға (2020 жылға дейін) айқындайтын Қырғыз Республикасының экологиялық қауіпсіздігі тұжырымдамасы бекітілді.

Қырғыз Республикасы Үкіметінің 2008 жылғы 13 маусымдағы Қаулысымен Қырғыз Республикасының 2010 жылға дейінгі кезеңге арналған экологиялық қауіпсіздігін қамтамасыз ету жөніндегі шаралар кешені бекітілді, қызметтің орта мерзімді (2011 жылдан 2015 жылға дейінгі кезең) және ұзақ мерзімді (2016 жылдан 2020 жылға дейінгі кезең) кезеңге арналған басым бағыттары анықталды.

2007 жылғы 19 қыркүйектегі Қырғызстан халқына Жолдауында Қырғыз Республикасының Президенті бір топ депутаттар мен министрліктер басшыларының Ыстықкөлдің бірегей экологиясын сақтау шараларын әзірлеу жөніндегі Ұлттық комиссия құру туралы үндеуін қолдады. Осыған байланысты 2009 жылғы мамырда бекітілген "Ыстықкөл" экологиялық-экономикалық жүйесін тұрақты дамытудың тұжырымдамасы мен бағдарламасын әзірлеу жөніндегі республикалық комиссия құрылды.

Бұл тұжырымдама Ыстықкөл облысының дамуын қоршаған ортаның жоғары сапасы, экономикалық өсуі және халықтың әл-ауқатының өсуі қамтамасыз етілетін жалпы экожүйе ретінде қарастырады.

"Есік-көл" экологиялық-экономикалық жүйесінің тұрақты даму Тұжырымдамасы мен бағдарламасын әзірлеудің өзектілігі мен алғышарттары Ыстықкөл облысының әлеуметтік-экономикалық даму саласын тұрақты даму принциптеріне сәйкес келтіру және экожүйелік тәсілді әзірлеу қажеттілігінен

туындап отыр. Мұндай қажеттілік өңірдің дамуына сыртқы және ішкі катерлерді талдаудан туындады.

Қазіргі уақытта "Ыстықкөл облысының тұрақты дамуы" жобасы шеңберінде Ыстықкөл облысының 3 қаласында (Қаракөл, Шолпон-Ата, Балықшы) табиғат қорғау инфрақұрылымын жаңғырту мен қайта жаңартуды қаржыландыру мәселесі пысықталды.

2008 жылы Қырғыз Республикасының экологтары БҰҰ ЕЭК сарапшыларымен бірге экологиялық қызметтің нәтижелілігін бағалау (ЭКНБ) дайындады, ал 2009 жылғы 28 қаңтарда БҰҰ ЕЭК экологиялық саясат жөніндегі комитетінің арнайы сессиясында ОРЭД 36 ұсынысы оларды кейіннен Қырғызстанда орындау үшін бекітілді. Сонымен қатар, БҰҰ ЕЭК атқарушы хатшысы Ян Кубишей Қырғыз Республикасы Үкіметі жанындағы қоршаған ортаны қорғау және орман шаруашылығы жөніндегі мемлекеттік агенттік жүргізген жұмысты оң бағалады.

Бішкекте 2009 жылғы 10 қарашада БҰҰ ЕЭК халықаралық сарапшыларының, Парламент, министрліктер мен ведомстволар, халықаралық ұйымдар өкілдерінің қатысуымен ОРЭД тұсаукесері барысында республикадағы табиғат қорғау қызметін жақсарту мақсатында осы ұсынымдарды жүзеге асырудың мүмкін жолдары мен нәтижелері талқыланды.

Қазіргі уақытта табиғи ресурстар министрлігі мен оның құрылымдық бөлімшелері 2010 жылға дейін экологиялық қауіпсіздікті қамтамасыз ету жөніндегі шаралар кешенін, 2010 жылға дейін орман шаруашылығын дамыту жөніндегі ұлттық іс-қимыл жоспарын, елдің даму стратегиясын іске асыруды жүзеге асыруда.

ГЭФ/БҰҰДБ қолдауымен елдің биоәртүрлілік туралы Конвенция алдындағы міндеттемелеріне сәйкес Қырғыз Республикасының биоәртүрлілігін сақтау жөніндегі төртінші Ұлттық баяндама дайындалды.

Ағымдағы 2010 жылы БҰҰ жариялаған биоалуантүрлілікті сақтау бойынша бірқатар іс-шаралар жүргізілуде.

БҰҰ – ның Климаттың өзгеруі туралы негіздемелік конвенциясы және оған Киото хаттамасы бойынша Қырғыз Республикасының міндеттемелерін іске асыру ретінде осы Конвенция бойынша Қырғыз Республикасының Екінші ұлттық хабарламасы дайындалды және хатшылыққа ұсынылды, онда су ресурстары, ауыл шаруашылығы, Халықтың денсаулығы және төтенше климаттық жағдайлар секторларындағы өзгермелі климаттың жағдайларына осалдық және бейімделу мәселелері қаралды. Елдің өзгермелі климат жағдайларына бейімделуі бойынша ұлттық іс-қимыл жоспарын әзірлеу жүргізілуде.

Қырғыз Республикасы Ұлттық заңнаманы қайта қарауды және тұтастай алғанда қоршаған ортаны қорғау және табиғатты ұтымды пайдалану саласындағы саясатты алдын ала анықтайтын 13 Халықаралық табиғат қорғау конвенциясына қосылды.

Молдова Республикасының Премьер-Министрі Влад Филат және Еуропалық инвестициялық банктің президенті Филипп Майштадт 2010 жылғы қыркүйекте Брюссельде осы қаржы мекемесі Молдовадағы сумен жабдықтау және кәріз жүйесін қалпына келтіру және кеңейту үшін 10 млн. еуро бөледі деп қарастыратын келісімге қол қойды.

Құжатқа сәйкес жоба жалпы саны 200 мың адам болатын 6 қалада және оларға жақын жатқан ауылдарда енгізілетін болады. Ол Чадыр-Лунга, Флорешть, Хынчешть, Леова, Орхей және Сорока моордтарында жүзеге асырылады. Жобаның мақсаты-тұрғындарды суды тиісті жинау және өңдеу жолымен сапалы ауыз сумен қамтамасыз ету. Нәтижесінде халықтың ауыз суға қол жеткізуі кеңейтіледі, тиісті өңірлерде ластану деңгейі қысқарады.

Филипп Майштадттың айтуынша, бұл жоба орынды және орынды, өйткені ол тиісті ауылдар мен қалалар тұрғындарының өмір сүру сапасын

жақсартып қана қоймай, қоршаған ортаны барынша жоғары қорғауды қамтамасыз етуге көмектеседі.

Премьер-министр Влад Филат Еуропалық инвестбанк тарапынан көмек көрсетуді құптады және ел тұрғындарын сапалы ауыз сумен қамтамасыз ету Үкіметтің басымдықтарына жататынын атап өтті.

Үкімет 2007 жылғы 17 наурызда бекіткен 2007-2015 жылдарға арналған экологиялық қауіпсіздікті қамтамасыз етудің ұлттық бағдарламасында экологиялық қауіпсіздік мемлекеттің жалпы қауіпсіздігін қамтамасыз етуге және оның тұрақты дамуына жәрдемдесетін негізгі компоненттердің бірі болып табылатынын атап көрсетіледі.

Мемлекет саясатында Экологиялық қауіпсіздікті қамтамасыз ету мәселелерін шешу маңызды орын алады, бұл Молдова Республикасының Конституциясымен расталған (37-бап), ол әрбір адамның қауіпсіз қоршаған ортаға құқығына кепілдік береді.

Экологиялық қауіпсіздік-антропогендік қызметтің (өндірістік, әскери, коммуникациялық, құрылыс, ғылыми, ақпараттық, ойын-сауық, медициналық-биологиялық және басқа да табиғи себептері мен салдарларының көпшілігі дүлей зілзалалар мен төтенше жағдайлар салдарларының алдын алу жөніндегі іс-қимылды қоса алғанда) қоршаған орта экожүйелерінің тозуына әкеп соғатын және халықтың денсаулығына теріс әсер ететін өзгерістерді жоққа шығаратын немесе барынша азайтатын қоршаған ортаның жай-күйі.

Экологиялық саясаттың қауіпсіздік саласындағы шаралармен тиімді өзара іс-қимылы, сондай-ақ қоршаған ортаны қорғау мақсатындағы ынтымақтастық шаруашылық қызметтің әсерін төмендетуге, тұрақтылықты ынталандыруға және табиғи экожүйелердің тепе-теңдігін қолдауға, елдер мен өңірлер арасындағы саяси диалог пен сенімді кеңейтуге ықпал етеді.

Өңірлік және халықаралық деңгейлерде экологиялық қауіпсіздікті қамтамасыз ету үшін Еуропалық елдер бірқатар құжаттарды қабылдады. Экологиялық проблемалардың алуан түрлілігін және оларды бірлесіп шешу қажеттігін ескере отырып, Еуропадағы қауіпсіздік және ынтымақтастық ұйымы, қоршаған орта жөніндегі БҰҰ бағдарламасы, БҰҰ Даму Бағдарламасы және Солтүстік Атлант Шарты Ұйымы "Қоршаған орта және қауіпсіздік" бастамасының аясында бірікті. Молдова Республикасы осы бастамаға 2005 жылы қосылды және оның шеңберінде белсенді ынтымақтасады.

Молдова Республикасының Қоршаған орта министрлігі Табиғатты қорғау саласында үлкен жұмыс атқаруда. Оның қызметі орнықты даму процесінің басым міндеттерін орындауға және табиғи факторларды жақсартуға, оның ішінде табиғат қорғау заңнамасын, Үкімет қызметінің "Прогресс және интеграция" бағдарламасын, 2008-2011 жылдарға арналған ұлттық даму стратегиясын және "Молдова Республикасы – ЕО" іс – қимыл жоспарын, "молдаван ауылы" ұлттық бағдарламасын орындауға, сондай-ақ басқа да мәселелерді-салалық және өңірлік шешуге бағытталған.

Осы міндеттерді табысты орындау үшін министрлік осы саладағы заңнаманы 30-дан астам заңнамалық және нормативтік актілерді әзірлеп, қабылдап жетілдіруге тырысты. Минералдық ресурстар мен пайдалы қазбаларды тиімді зерттеуді қамтамасыз ету үшін жер қойнауы туралы Кодекс әзірленіп, мақұлданды. Молдаван заңнамасын Еуропаға жақындату қажеттілігіне сүйене отырып, қоршаған ортаны қорғау туралы жаңа заң жобасы, қалдықтар туралы Заң жобасы, сондай-ақ олардың табиғатқа теріс әсері туралы әзірленді.

Министрліктің басты назарында тұрмыстық, уытты қалдықтар мен пестицидтерге, ауыз судың сапасын жақсартуға, ауыл шаруашылығы алқаптарын қорғауға, Биоәртүрлілікті консервациялауға, адамның табиғатқа

зиянды әсерін азайтуға, экологиялық оқыту мен тәрбиелеуге және т.б. байланысты өзекті проблемалар бар. Мысалы, "Қызылорда қаласында тазарту құрылыстары мен су құбыры-канализация жүйесінің құрылысы" жобасының бірінші кезеңі үшін Ал Микуэць – Стрэшень су құбыры жүйесін қалпына келтіру жобасын жүзеге асыру үшін 9,6 млн леев аударылды.

Сондай – ақ, Министрліктің "ауылдан ауылға дейін-Таза өзен"бастамасы да елеулі нәтижелер берді. Өзендер мен өзендердің жағалаулары 5000 км бойы қалдықтардан тазартылды.

Орман екпелерін кеңейтуге, орман қорғау белдеулерін құруға 8,7 млн.леев, ал көшкін және топырақ эрозиясына қарсы күреске 3,2 млн. жуық леев бағытталды. Полигондар мен қалдықтарға арналған рампалар салу мен жабдықтауға, мамандандырылған көлік сатып алуға, коммуналдық шаруашылық инфрақұрылымын жақсартуға айтарлықтай қаражат бөлінді. Көптеген қалалық және ауылдық елді мекендерде қалдықтарды жинау мен өңдеудің жаңа технологиялары енгізілуде. Қоршаған ортаның жай-күйін жақсартуға ықпал ететін практикалық жобаларды қаржыландыруға қаражат бөлінеді.

Молдова Республикасы Қоршаған ортаны қорғау саласындағы көршілес және басқа да елдермен, атап айтқанда, Евросиялық қоғамдастық елдерімен: Латвиямен, Польшамен, Чехиямен, Румыниямен, Италиямен, Даниямен, Украинамен, Ресеймен, Әзербайжанмен екіжақты қатынастарды табысты дамытады.

Молдовалық-украиндық қатынастарда Джурджулешттық мұнайтерминал (Молдова) және Новоднестров гидроэнергетикалық кешені (Украина) құрылысының қоршаған ортаға теріс әсерін қысқартуға қатысты украин тарапымен консультациялар жүргізілді.

Молдова Республикасы Ұлттық және өңірлік табиғат қорғау саясатын жүргізу үшін қажетті әдіснамалық және қаржылық қолдау алу жоспарында,

сондай-ақ екі жақты және көп жақты шарттарды іске асыру жоспарында халықаралық құрылымдармен белсенді ынтымақтасады.

Дүниежүзілік Банктің ресми өкілдігінің баспасөз қызметінің хабарлауынша, Молдова Республикасы Дүниежүзілік банктен климаттың өзгеруіне бейімделу және төтенше табиғи жағдайлардың алдын алу жөніндегі жобаға 10 млн доллар несие алады.

Молдова Үкіметіне үш облыс үшін қаражат ұсыну жоспарланып отыр, ал енгізу жөніндегі агенттер ретінде қоршаған орта, Ішкі істер, ауыл шаруашылығы және тамақ өнеркәсібі министрліктері таңдалуы тиіс. Несиелердің бір бөлігі мемлекеттік гидрометеорологиялық қызметке метеорологиялық радар сатып алуға, Днестр өзенінде 12 ақпараттық гидрологиялық бекеттер сатып алуға және орнатуға, Дубоссар су қоймасында (Днестр өзені) және Костешть – Стынка (Прут өзені) екі көл станцияларын салуға және жарақтандыруға, 17 Автоматты метеорологиялық станцияда датчиктер сатып алуға және орнатуға түседі. Қаржыландырудың басқа бөлігі табиғи дүлей зілзалалардан туындаған жағдайларды басқару жөніндегі командалық орталықты құру және жарақтандыру үшін ПМ азаматтық қорғау және төтенше жағдайлар қызметіне жіберілетін болады.

Молдова Республикасында қоршаған ортаны қорғау саласында дәйекті саясат жүргізу – бұл уақыттың талабы. Бұл саясат тұрақты даму, Еуропалық құрылымдарға ықпалдасу және табиғатты қорғау саласындағы халықаралық ынтымақтастық процестерін күшейту жолымен елдің бағытын нығайтуға бағытталған. Бұл курсты жүзеге асыру әр адамның қауіпсіз, экологиялық тұрғыдан, өмір мен денсаулық үшін қоршаған ортаға құқығын қамтамасыз етудің кепілі болып табылады.

Ресей Федерациясында тұрақты даму, жалпы өнімнің бірлігіне табиғи ресурстарды тұтынуды азайту, экономиканың энергия тиімділігін арттыру мәселелері бүгінде мемлекеттің басым міндеттері ретінде тұжырымдалған.

Ресей Федерациясының Табиғи ресурстар және экология министрлігі табиғат пайдалану, қоршаған ортаны қорғау және экологиялық қауіпсіздікті қамтамасыз ету саласында мемлекеттік саясатты және нормативтік-құқықтық реттеуді әзірлеу жөніндегі функцияларды жүзеге асыратын атқарушы биліктің федералдық органы болып табылады.

Ресейде қоршаған ортаны қорғау-қазіргі заманның ең өзекті мәселелерінің бірі екенін жақсы түсінеді. Бұл тұрғыда биліктің барлық тармақтарында, қоғамда бұл проблеманы ертең емес, бүгін шешу қажет деген түсінік бар.

Ресей Федерациясында экологиялық қауіпсіздік, табиғатты сақтау мәселелерінде көптеген жұмыстар атқарылуда. Ресей бүкіл ғаламшардың экожүйелерін қорғауға елеулі үлес қосады.

ЮНИДО Бас директоры К. Юмкелланың жақында Ресей Федерациясында Дүниежүзілік қоршаған орта күнін мерекелеуге орай жолдаған құттықтау хатында "Экологиялық саясат саласында қолданылатын шаралар "жасыл өнеркәсіп"тұжырымдамасының рухына толығымен сәйкес келеді. Ресей Федерациясы жақын арада қоршаған ортаны қорғау жөніндегі жаһандық күш-жігердің контекстінде алдыңғы қатарлы елдердің бірі болу үшін зор әлеуетке ие деп ойлаймын. Сіздің ұлы еліңіз өзінің ауқымды географиясы мен халық санына, сондай-ақ ғылыми, технологиялық және экономикалық әлеует пен дәстүрлерге байланысты халықаралық қауымдастықтың күш-жігеріне шешуші үлес қоса алатынына сенімдімін".

Ал "қоршаған ортаны қорғау жөніндегі жаһандық күш-жігер контекстінде алғашқы елдердің бірі болу" үшін көп күш салу қажет.

Бұл туралы Тәуелсіз Мемлекеттер Достастығы мемлекет басшылары кеңесінің төрағасы, Ресей Федерациясының Президенті Дмитрий Медведевтің 2010 жылғы мамыр айында қоршаған ортаны қорғау саласындағы мемлекеттік

реттеуді жетілдіру мәселелері жөніндегі мемлекеттік Кеңес Президиумының отырысында сөйлеген сөзінде айтылған.:

"Біз бүгін сіздермен бірге қоршаған ортаны қорғау туралы алғаш рет айтпаймыз, өкінішке орай, соңғы рет емес. Бірақ біз бұл тақырыпты ерекше емес, дәстүрлі деп қарастыра бастадық, себебі біздің қоғамда қоршаған ортаның қазіргі жай-күйін ескермей, экологиялық стандарттарды қатаң ұстанусыз бізде болашақ жоқ деген түсінік қалыптасқан. Мүмкін, бұл тек соңғы жылдары бірнеше рет өсе бастадық дегенді білдіреді, өйткені, ашық айтамыз, он жыл бұрын экология туралы әңгіме экзотика ретінде қабылданды.

Бүгін біз сіздермен қоршаған ортаны қорғау саласындағы мемлекеттік басқару жүйесін реформалау туралы әңгімелесетін боламыз, бірақ бұл негізгі тақырыптардың бірі болғанымен ғана емес. Мен неге және қазір онымен қалай айналысатынымызды айттым. Енді қандай мәселелер туралы бірнеше сөз.

Мәселелер белгілі. Оларды шешу үшін бізге бірыңғай мемлекеттік саясат қажет. Әлбетте, экологиялық проблемаларды бытыраңқы іс-әрекеттер есебінен, жүйесіз шешімдер есебінен шешуге талпыныс еш нәрсеге әкеп соқпайды, өйткені біз бір жерде бірдеңе жасаймыз, ал екіншісінде бәрі өкінішке орай төмен түседі. Мұндай тәсіл тиімсіз екендігі туралы істің бүгінгі жағдайы, соның ішінде шешілмеген проблемалар, орындалмаған тапсырмалар, орындалмаған міндеттер.

Естеріңізге сала кетейік, 2003 жылы Мемлекеттік Кеңес Президиумының отырысында бұл мәселе қаралып, шешімдер іс жүзінде орындалмады. 2005 жылы да, 2008 жылы да тапсырмалар берілді. Сондай-ақ, Ресей Қауіпсіздік Кеңесі отырысының шешімі болды, мен сол кезде Үкімет төрағасының бірінші орынбасары ретінде сөз сөйледім. Сондай-ақ Мен 2008 жылғы 4 маусымдағы 889 нөмірімен Ресей экономикасының энергетикалық және экологиялық тиімділігін арттыру жөніндегі кейбір шаралар туралы Президент ретінде Жарлыққа қол қойдым, содан кейін Үкіметтің тапсырмасы

жүргізілді. Мен атап өткеннің бәрі ішінара орындалған. Қандай дәрежеге дейін әріптестер баяндайды. Баяндама объективті болады деп үміттенемін.

Орындалмау себептері әртүрлі. Бұл жерде барлық шенеуніктер кінәлі деп айтуға болмайды. Объективті сипаттың себептері де бар. Ақыр соңында, экологиямен белсенді айналыса бастаған көптеген ірі компаниялардың қызметін елеулі дәрежеде тежеген қаржылық дағдарыс сияқты жағымсыз нәрсе бар. 2008 жылдың басында ең проблемалы қалалардың бірі, әрине, өңірлер де болды (біз Челябинскіде осы тақырыпқа кеңес өткіздік)... Сонда сөз сөйлеулер өте оптимистік болды: "біз мұны жасаймыз, біз мұны жасаймыз, Иә, бізде ақша жетіспейді, бірақ біз бұдан әрі де онымен айналысамыз". Әрине, дағдарыстың салдарынан экологиялық жаңғырту бағдарламаларын қаржыландыру төмендеді, бірақ бұл жұмысты жалғастырмауға негіз емес, әсіресе субъективті себептер де бар. Және бұл Үкіметтің жауапкершілігі, өңірлердегі билік органдарының және муниципалдық құрылымдардың жауапкершілігі, сайып келгенде, сол бизнестің жауапкершілігі.

Бүгінгі күні табиғат қорғау қатынастары, экологиялық қызмет тұтастай бір қатар байланысты емес, көбінесе бір-біріне қайшы келетін бірқатар кодекстер негізінде реттеледі... Экономикалық реттеу тетіктері әрдайым қағазға жатқызылмайды және заңмен бекітілмейді. Бір немесе бірнеше заңға тәуелді актілердің болмауына байланысты қабылданған заңдар жылдар бойы жұмыс істемейді.

Бізде бұл үлкен проблема, экологиялық зиян туралы деректердің жеткіліксіз саны... Елімізде әлі күнге дейін мемлекеттік экологиялық мониторингтің кешенді жүйесі құрылмаған, көптеген өңірлерде... бұл жүйе жай ғана жоқ, ал кейбір жағдайларда ол бар жерде ол өте ескі...

Ресми деректер бойынша, жалпы Ресей бойынша қала халқының шамамен 40% - ы атмосфераның ластануына бақылау жүргізілмейтін аумақтарда тұрады. Шамамен 40%. Ал Федерацияның 34 субъектисінде

бақылау осы субъектілердің бірнеше бөлігінде ғана жүргізіледі: бір, екі, үш қалада.

Сондықтан жағдай бізден анық және барабар шараларды талап етеді. Қоршаған ортаны қорғау туралы заңнаманы кодификациялауды аяқтау және кем дегенде заң тұрғысынан Экологиялық нигилизмді жою қажет. Әрине, бұл ментальды мәселе, бірақ біз заңға немқұрайлы қарау-жалпы біздің өте маңызды кеселдің бірі және экологиялық заңнамаға елемеу, соның ішінде. Нақты іс-қимыл жоспары да, тиісті нормативтік актілерді дайындаудың пакеттік режимі де қажет. Ақырында, әр түрлі міндеттерді тиімді шешуді қамтамасыз ететін тәртіптерді, регламенттерді бекітетін арнайы тізілімдер мен әдістемелер қажет.

Бұл міндеттер қандай?..

Біріншіден, қоршаған ортаға теріс әсерді нормалау жүйесін жетілдіру, ... НСТ – ең жақсы қолданыстағы технологиялар принциптеріне көшу қажет. Қазіргі уақытта өткен ғасырдың 40-50 жылдары әзірленген санитарлық-гигиеналық және балық шаруашылығы нормативтері қолданылады. Көптеген жағдайларда олар, біріншіден, іс жүзінде орындалмайды және екіншіден, қоршаған ортаның нақты немесе фондық жай-күйін, аумақтардың ерекше ерекшеліктерін және басқа да проблемаларды ескермейді.

Екіншіден, біз осы жұмысқа барынша қызығушылық танытуымыз керек. Кәсіпорындар қазіргі заманғы технологияларға көшуден, өндірістерді жаңғырту бағдарламаларына, қазіргі заманғы тазарту жүйелерін енгізуге көшуден пайда көруі тиіс. Тақырып жаңа емес, ол туралы бірнеше рет айтқан, бірақ ортақ көзқарас бұрынғыдай қалады: экологиялық нормаларды сақтау, яғни экологиялық заңды мінез-құлық ынталандырылуы тиіс, ол заңды орындайтын кәсіпкерлердің қалтасына ақша әкелуі тиіс. Екінші жағынан, экологиялық бұзушылықтар тиісті айыппұл санкцияларын қолдана отырып, қатаң жауапкершілікке тартылуы тиіс. Бірақ ең күрделі нәрсе және қоғамның

даму деңгейіне, бизнес жағдайына, құқық түсінуіне байланысты әрқашан анықталады – бұл артықшылықтар мен санкциялардың теңгерімі. Бұл тақырып Мәңгілік. Түрткі болатын санкция қайда аяқталады және ол қандай сәтте санкцияға айналады, ол анық, ешқандай бизнес, тіпті істің ең қолайлы орналасуы кезінде де, осындай көлемде төлей алмайды.

Үшінші. Әрине, экологиялық құқық бұзушылықтар үшін жауапкершілікті, бірақ орынды жауапкершілікті күшейту туралы ойлау керек. Қоршаған ортаға зиянды өтеудің нақты тетіктерін әзірлеу. Тәртіп бұзушыларды ластануды, соның ішінде мұнай ластануы сияқты ең күрделі ластануды жедел жоюға міндеттеу. Біздің көз алдымызда Мексика шығанағының суреті бар, бұл қандай қорқынышты мәселелерді тудыруы мүмкін, олардың салдарын бүгін ешкім түсінбейтін. Міне, тікелей иллюстрация. "Би-Пи" осы міндетті орындай алатындай не болады, осының Жаһандық экологиялық салдары қандай, қолданылатын технологиялар қандай болады, – мұның ешқайсысы түсінікті емес. Біздің нысандарымыздың мінсіз жағдайда болуын ойлауымыз керек.

Ресей өзінің жауапкершілігін сезінеді және бүгінгі күні арктикалық қайраңда, Каспий теңізінде, Охот теңізінде, басқа жерлерде халықаралық құқық пен халықаралық экологиялық стандарттарға қатаң сәйкестікте жұмыс істеу үшін барлығын жасайды. Бірақ босаңсуға болмайды.

Америкалықтар да олардың барлығы жақсы қаржыландырылған деп есептеді, ал енді олар: Мексика шығанағымен не болады, флорамен және фауна теңізімен не болады және тіпті түсініксіз, бұл фирмамен не болады, себебі не болып жатқанын белгісіз. Экологиялық жауапкершілік өзінің табиғаты бойынша, ол кез – келген адамды бұзуға қабілетті: ірі компания-елді тізе қоюға ғана емес.

Сондықтан экологиялық заңнаманы орындау мінез-құлық нормаларына айналуы тиіс. Және бұл жалпы фраза емес, бұл әдетке айналуы керек... Және

бүгінгі кезеңде, әрине, бизнес дереу жазалаудан қорықпауы және қоршаған ортаға әсер етудің нақты деңгейі туралы деректерді жасырмауы маңызды. Өкінішке орай, бұл да бар.

Сондықтан, кәсіпкерлер қажетті шаралар қабылдай алатын, ал мемлекет – біздің бизнес-комьюнитиімізді экологиялық таза технологияларды енгізуге ынталандыруды қамтамасыз ететін өтпелі кезең берілуге тиіс. Бірақ осы кезең аяқталғаннан кейін Санкциялар банкроттықты сақтандырумен және тиісті компанияны таратумен оның еңбегі мен қалғандарына қарамастан толық көлемде әрекет етуі тиіс, себебі зиян одан да көп болуы мүмкін. Қарапайым қызметкерлерді жұмысқа орналастыру қарағанда, кейін бұл дырки затыкаты. Жұмысты кеше бастаған жөн".

Ресей Федерациясының Президенті Дмитрий Медведевтің экология мәселелеріне арналған блогында " экологияға қамқорлық жасау әрбір нақты адамнан басталады. Егер адамның өзі өзінің тұрғын үйіне, қоршаған ортаға мұқият қарайтын болса, онда ол бұл тақырыптарды билікпен қарым-қатынаста да көтеріп, оны тығырыққа түсіруге мүмкіндік бермейді".

2005 жылы Тәжікстан Республикасының Президенті Эмомали Рахмон ұзақ мерзімді әлеуметтік-экономикалық бағдарламаны – Мыңжылдықтың даму мақсаттарына сәйкес елдің даму процесін ұзақ мерзімді перспективаға жүйелеуге ықпал етуі тиіс Тәжікстан Республикасының 2015 жылға дейінгі кезеңге арналған ұлттық даму стратегиясын әзірлеуге бастама жасады. 2007 жылы бекітілген бағдарлама елдің негізгі стратегиялық құжаты болып табылады, мемлекеттік саясаттың басымдықтары мен жалпы бағыттарын, оның ішінде экологиялық тұрақтылықты қамтамасыз ету мәселелерін айқындайды.

Стратегияда қоршаған ортаны қорғау саласындағы дамыған заңнамаға қарамастан, оны іске асыру тетіктерінің жетілмеуінен және ведомствоаралық үйлестірудің әлсіздігінен орындау қанағаттанғысыз болып табылады. Нәтижесінде экономика салаларында экологиялық қолайлы қызметті

ынталандыру міндеті іске асырылмайды. Жекешелендіру процесінің қоршаған ортаның жай-күйіне әсерін талдау жоқ. Экологиялық мониторинг әлсіз және тиімсіз болып табылады.

Жер асты суларының эрозиясы, тұздануы және жоғары деңгейі жер бедері мен климаттың, сондай-ақ жерді пайдаланудың нашар тәжірибесінің салдарынан туындайтын кең таралған табиғи құбылыстарға айналды. Бағалау бойынша барлық жердің 82,3% - ы және ауыл шаруашылығы алқаптарының 97,9% - ы эрозияға ұшырайды, ал суармалы жерлердің 15% - дан астамы тұздалған және батпақтанған.

Елде қоршаған табиғи ортаны ластаудың 4000-ға жуық көздері тіркелген (су көздерінің ластануы, атмосфералық ауа, қалдықтардың барлық түрлерінің генерациясы). Су көздерінің ластануы өнеркәсіптік, коммуналдық және ауыл шаруашылық шыққан ағындармен байланысты.

Өнеркәсіптік кәсіпорындар мен көлік ауаны негізгі ластаушы болып табылады. Қалдықтарды басқару әлсіз ұйымдастырылған, олардың басым бөлігін қауіпті және радиоактивті қалдықтар құрайды. Әсіресе экологиялық қауіпті қалдықтар қоймасы болып табылады, олардың саны елде 22-ге жетті.

Қоршаған ортаның тозуының негізгі себептерінің бірі табиғи апаттар болып табылады. Тау беткейлері мен тұрақты емес топырақ жамылғысы көптеген көшкіндерді тудырады (жылына 50 000 дейін). Беткейлерде ағаш өспеу, өсіру және мал жаю, пайдалы қазбаларды ашық өндіру аумақтардың, әсіресе тау-кен орындарының экологиялық тұрақсыздығын күшейтеді. Электрмен жабдықтаудағы қиындықтарға, басқа энергия көздерінің жоғары бағасына байланысты ауылда орман екпелерін кесу таралған.

Жалпы алғанда, экология секторында басқару және іске асырылатын іс-қимылдар жүйесі жеткіліксіз тиімді. Экожүйелерді және ерекше қорғалатын табиғи аумақтарды сақтау мәселелері нашар пысықталды.

Қоршаған орта жай-күйінің статистикалық базасы шектеулі. Экологиялық іс-шараларды жеткіліксіз қаржыландыру табиғат пайдаланушыларда экологиялық білімнің жоқтығынан күрделене түседі.

Осыны негізге ала отырып, негізгі секторалдық басымдықтар айқындалды: экологиялық тұрақтылықты қамтамасыз ету мақсатында қоршаған орта бойынша институционалдық әлеуетті нығайту; табиғи зілзалалардың алдын алу және табиғи ресурстарды тиімді басқару жолымен оларды шешу; Биоәртүрлілікті және экожүйелерді сақтау және басқару.

Басымдықтарға қол жеткізу үшін экологиялық заңнаманы жетілдіру, қоршаған ортаны қорғау, табиғи ресурстарды тұрақты пайдалану жөніндегі саясатты, жоспарлар мен іс-қимылдарды сектораралық үйлестірудің тиісті тетіктерін әзірлеу, неғұрлым басым табиғат қорғау жобаларында мемлекеттік қаражат пен сыртқы көмекті тиімді пайдалану тетігін жасау, қоршаған ортаны ластағаны үшін төлемдердің, тарифтер мен айыппұлдардың мөлшерін қайта қарау көзделеді. Сондай-ақ жердің мелиоративтік жай-күйін жақсарту, тұздалған және батпақты жерлердің ауданын төмендету, суаруға суды ұтымды беру мақсатында Жер ресурстарын ұтымды пайдалану мен қорғау жөніндегі кешенді бағдарламаны іске асыру; Биоәртүрлілікті қорғауды және табиғи ресурстарды ұтымды пайдалануды қамтамасыз ететін қолайлы құқықтық және инвестициялық жағдайлар жасау, табиғи ресурстарды ұтымды пайдалану мен қорғау жөніндегі халық пен шаруашылық құрылымдарының экологиялық хабардар болуын арттыру айқындалған.

Тәжікстан Республикасында экологиялық хабардарлық жағынан аз емес. Жақында Душанбеде Тәжікстан журналистеріне арналған "қоршаған орта, климаттың өзгеруі және биоалуантүрлілік бойынша репортаждарды жақсарту" тақырыбында тренинг өтті.

Білім беру орталығы ("Тәжікстан – ХХІ ғасыр" тәуелсіз журналистика мектебі) ұйымдастырушыларының ойынша, Тәжікстан Үкіметі жанындағы

қоршаған ортаны қорғау Комитетінің, ЮНЕСКО-ның Алматы қаласындағы Кластерлік Бюросының техникалық жәрдемімен "Азия Плюс" медиа-тобы мен Орталық Азия аймақтық экологиялық орталығының тәжік филиалы), оның мақсаты бұқаралық ақпарат құралдары өкілдерінің республиканың барлық өңірлерінен қоғамдық қатысуға қызығушылығын ынталандыру, талқылауды жақсарту, сондай-ақ қоршаған ортаға экологиялық проблемалар мен адами әсерді баспа БАҚ-та, ақпараттық агенттіктерде, радиода, теледидарда жариялау болып табылады.

Тренингтің қорытындысы бойынша баспасөз конференциясы өтті, оған республиканың табиғат қорғау ведомстволары, Парламент, БҰҰ, ЕҚЫҰ, қоғамдық экологиялық ұйымдар өкілдері қатысты.

Барлық сөз сөйлеулер мен сұрақтарға жауаптарда мемлекеттік, қоғамдық, үкіметтік емес ұйымдардың қоршаған ортаны қорғауының, сондай-ақ еліміздің әрбір азаматының осы маңызды мәселедегі жауапкершілігінің маңыздылығы атап өтілді.

БАҚ климаттың өзгеруімен және табиғи ресурстардың: ормандардың, пайдалы қазбалардың, топырақтың, судың, биоәртүрліліктің, дүлей зілзалалардың, энергия ресурстарының ластануы мен тұрақтылығымен байланысты жаһандық және жергілікті экологиялық проблемаларды барынша жиі жариялауы қажет екендігі ерекше атап өтілді.

Қатысушылардың пікірінше, журналистер осы барлық мәселелер бойынша кең аудиторияға шынайы ақпарат беруі тиіс.

ЕҚЫҰ Тәжікстандағы бюросының өкілі Бесс Браунның айтуынша, республиканың солтүстігіндегі шекаралас аумақтардағы тығыз орналасқан пункттердің жанындағы радиоактивті қалдықтармен судың ластануы халықтың денсаулығына және өңірдегі экологиялық жағдайға айтарлықтай зиян келтіруі мүмкін. ЕҚЫҰ бюросы республикадағы радиоактивті қалдықтарды тек Тәжікстан үшін ғана емес, Орталық Азия үшін де

қауіпсіздіктің маңызды сын-қатерлерінің бірі ретінде қарастырады және бұл бағыттағы жұмысты елге экологиялық қауіпсіздікті нығайтуға жәрдемдесу жөніндегі мандаттық қызмет шеңберінде басым деп санайды.

"ЕҚЫҰ бюросы Тәжікстан үкіметін ЕҚЫҰ, МАГАТЭ және БҰҰДБ-мен тығыз ынтымақтастықта уран кендерін өндіру және өңдеу жөніндегі бұрынғы Табошар өнеркәсіптік торабының радиоактивті әсер ету аймағында 55 млн тонна радиоактивті қалдықтарды көму бойынша егжей-тегжейлі зерттеу жүргізуде қолдайды.

Біз халықаралық қоғамдастық республикада осы проблеманы шешуде нақты нәтижелерге қол жеткізу үшін күш-жігерді біріктіретініне сенімдіміз. Жаһандық экономикалық дағдарысқа қарамастан, ЕҚЫҰ бюросы осы өзекті экологиялық проблеманы шешуде Тәжікстанға қаржылай қолдау көрсету үшін донорларды тарту үшін жұмыс істейді", – деп атап өтті Бесс Браун.

Тренингтің қарсаңында Душанбеде "Достастық экологиясы" халықаралық жастар білім беру-экологиялық лагері және ТМД – ға қатысушы мемлекеттер жастарының қатысуымен Жас эколог мектебі жұмыс істегенін атап өту қажет. Оны Тәжікстан Республикасы Үкіметінің жанындағы Жастар ісі, спорт және туризм комитеті ТМД – ға қатысушы мемлекеттердің Мемлекетаралық гуманитарлық ынтымақтастық қорымен ынтымақтастықта ұйымдастырды.

Білім беру-экологиялық лагерь жұмысына Әзірбайжан, Армения, Беларусь, Қазақстан, Қырғызстан, Молдова, Ресей және Тәжікстан өкілдері қатысты.

Лагерь мен Жас эколог мектебінің негізгі мақсаты жастардың ТМД елдерінде экологиялық мәселелерді шешуге қатысуын тарту, ТМД қатысушы – мемлекеттердің жастар қоғамдық ұйымдарының деректер базасын құру, қоршаған ортаны қорғауға белсенді қатысу және ТМД кеңістігінде халықаралық жастар ынтымақтастығын дамыту болып табылады.

2. ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДА ҚОРШАҒАН ОРТАНЫ ҚОРҒАУ ЖӨНІНДЕГІ ІС-ШАРАЛАР

Қазақстан Республикасы Президентінің 2003 жылғы 3 желтоқсандағы Жарлығымен мақұлданған Қазақстан Республикасының 2004-2015 жылдарға арналған экологиялық қауіпсіздігі Тұжырымдамасына сәйкес әзірленді.

Бағдарламада Қазақстанның қазіргі экологиялық жағдайына талдау жүргізілді және оны жақсарту шаралары әзірленді. Ол елдің орнықты дамуға көшуінің негізгі басымдықтарына сәйкес орындалады.

Қазіргі уақытта климаттың және озон қабатының өзгеруіне, биоәртүрліліктің қысқаруына, шөлейттенуге, су ресурстарының, ауаның ластануына, өндіріс пен тұтыну қалдықтарының жиналуына байланысты проблемалар Қазақстан Республикасында неғұрлым өткір экологиялық проблемалар болып қалуда. "Қазақстан Республикасының 2005-2007 жылдарға арналған қоршаған ортаны қорғау" бағдарламасы шеңберінде орындалған Қазақстандағы парниктік газдарды түгендеу нәтижелері бойынша соңғы 5 жылда атмосфераға парниктік газдар эмиссияларының орташа жылдық ұлғаюы 6,7% - ды құрағаны анықталды. Қазақстандағы парниктік газдар эмиссиясының негізгі көзі энергетикалық қызмет болып қалады, оның үлесі іс жүзінде өзгерген жоқ және 2005 жылы 78,0% - ды құрады. Озонды бұзатын заттар эмиссияларының қазіргі заманғы көлемін және 1987 жылғы 16 қыркүйектегі озон қабатын бұзатын заттар жөніндегі Монреаль хаттамасы шеңберінде олардың болжамды рұқсат етілген көлемін ескере отырып, XXI ғасырдың алғашқы бірнеше онжылдықтары озон қысқарту үшін неғұрлым өзгермелі кезең ретінде бағаланады. Қазақстанның үстіндегі озон қабатын қалпына келтірудің басталуы, сондай-ақ жалпы планетаның үстіндегі сияқты,

озонды бұзатын заттарды шығару тоқтатылған жағдайда кейінгі отыз жылда басталуы мүмкін.

Республикада биоалуантүрлілікті сақтау проблемалары бұрынғысынша өзекті болып қалуда. Қорғауды талап ететін сирек кездесетін эндемиялық және реликтік түрлердің арасында өсімдіктердің 400-ден астам түрі мен омыртқалы жануарлардың 300 түрі бар, олардың едәуір бөлігі жойылып кету шегінде.

Республиканың едәуір экологиялық проблемасы әлі де шөлейттену болып қалып отыр. Шөлейттену және азып-тозу процестеріне республика аумағының 70% - ы әртүрлі дәрежеде жер ұшыраған, бұл көбінесе елдің табиғи ерекшеліктеріне байланысты. Елдің 188,9 млн. жайылымының 26,6 млн. га-ға азаюдың ең үлкен деңгейі байқалады, ол алаңдардың қысқаруымен, улы өсімдіктермен ластануымен, бұғылар жасаумен, ауылдық елді мекендерге іргелес жайылымдар мен шабындықтар ұшырап отыр. Суармалы жерлердің сортаңдануы ағынсыз бассейндердегі сортаң шөл алқаптарының өсуін және олардың қайталама сортаңдануын да туындатады. Жалпы республика бойынша жер сапасының нашарлауының тұрақты үрдісі байқалады: гумус құрамының, биогенді элементтердің, өсімдіктердің түрлік құрамының, биологиялық өнімділіктің төмендеуі. Арал теңізі акваториясының апатты қысқаруы Арал аймағын экологиялық апат аймағы деп жариялаудың себебі екені белгілі.

Республикадағы ең қолайсыз оқиғалардың бірі Семей ядролық сынақ полигоны болып қалуда. Бұрынғы Семей ядролық сынақ полигонының проблемаларын кешенді шешу жөніндегі бағдарламаларды іске асыру ядролық және радиациялық қауіпті объектілердің қауіпсіздігін қамтамасыз ету жөніндегі, оның ішінде радиациялық ластануды таратпау режимін қолдау, ядролық қару қызметінің қалдықтарын жою және консервациялау жөніндегі, радиациялық ластанған аумақтарды қалпына келтіру жөніндегі жұмыстарды орындауға мүмкіндік берді. Осы аумақта радиациялық жағдайдың дұрыс

картасын жасау бойынша жұмыстар жүргізілуде. Семей ядролық сынақ полигоны аумағының және ел аумағындағы ядролық жарылыстар жүргізілетін басқа да жерлердің радиациялық ластануының ұзақ мерзімді сипатын ескере отырып, ядролық жарылыстар жүргізілген барлық жерлердің радиологиялық мониторингі мен ремедиациясын іске асыру шараларының кешенін әзірлеу жөніндегі іс-шаралар жүргізіледі.

Осыған байланысты 2010 жылғы 26 тамызда Астанада Қазақстан Республикасы Үкіметінің бастамасымен Біріккен Ұлттар Ұйымымен, ядролық сынақтарға жан – жақты тыйым салу туралы шарт ұйымымен және Атом энергиясы жөніндегі халықаралық агенттікпен бірлесіп 29 тамыз – Халықаралық ядролық сынақтарға қарсы іс-қимыл күніне арналған "Семей-қалпына келтіруден дамуға" атты халықаралық конференция өткізгенін еске алу орынды.

Конференцияға қатысушылар ерекше атап өтті үдерісіне қосқан орасан зор үлесін ядролық қарусыздану және таратпау Қазақстан Республикасының Президенті Н. Назарбаевтың қабылдаған туралы тарихи маңызы зор шешім ерікті түрде бас тартқан Қазақстан Республикасының болғандықтан әлемдегі қуаты бойынша төртінші ядролық қаруға ие және жабу бір ірі ядролық сынақ полигондарының әлемде.

Қазақстан Республикасы Президентінің бастамасы бойынша 29 тамыз Халықаралық ядролық сынақтарға қарсы іс-қимыл күні болып жариялануы ядролық қарусыздану және бүкіл әлемдегі ядролық сынақтарға тыйым салуды таратпау және ядролық қарусыз әлемге қол жеткізу мақсаттарына ықпал етеді деп танылды.

Конференцияға қатысушылар ядролық сынақтарға жан-жақты тыйым салу туралы шарттың тез арада күшіне енуіне шақырды және осы тұрғыда БҰҰ Бас Ассамблеясының Ядролық сынақтарға жан-жақты тыйым салу туралы шарт бойынша қарарын толық жүзеге асырудың және шарттың

верификациялық тетігін нығайтудың маңыздылығын атап өтті. Орталық Азиядағы Ядролық қарудан азат аймақ туралы шартқа 2006 жылғы қыркүйекте Семей қаласында, жаппай қырып-жою қаруының осы түрінің барлық өлімге ұшырайтын қуатын толық көлемде бастан кешкен жерде қол қойылғаны символдық деп танылды.

Конференцияда халықаралық қоғамдастықтардың, үкіметтердің және азаматтық қоғамның жұмысын үйлестіруді жақсартудың маңыздылығы расталды – оның қатысушылары БҰҰ Бас Ассамблеясының Халықаралық ынтымақтастық және Қазақстандағы Семей өңірінің адами және экологиялық қалпына келтіру мен экономикалық дамуын үйлестіру жөніндегі қарарын тез арада және толық іске асыру туралы үндеуін білдірді, сондай-ақ Семей өңірінің 2011-2015 жылдарға арналған Даму Бағдарламасының жақында мақұлданып кеткенін қыпшап, басқа да халықаралық қатысушыларды аймақтағы Адами даму көрсеткіштерінің прогресін жеделдету және тұрақты дамуды қолдау мақсатында осы бағдарламаға қосылуға шақырды.

17 тамызда Минскіде ТМД Атқарушы комитетінде 29 тамызда әлемдік қауымдастық атап өтетін Ядролық сынақтарға қарсы халықаралық іс – қимыл күніне арналған "Қазақстан-ядролық қаруға қарсы қозғалыстың көшбасшысы" фотокөрмесінің ашылу салтанаты өтті.

Көрмені Қазақстан Республикасының Беларусь Республикасындағы Төтенше және Өкілетті Елшісі, Қазақстан Республикасының Достастықтың жарғылық және басқа да органдары жанындағы Тұрақты өкілетті өкілі Анатолий Смирнов ашты, ол Қазақстан халқы мен оның басшылығы үшін ядролық сынақтарға толық тыйым салу мәселесі шын мәнінде маңызды болып табылатынын атап өтті.

Ашылу салтанатында сөз сөйлеген ТМД Атқарушы комитетінің төрағасы – Атқарушы хатшысы Сергей Лебедев Қазақстан Республикасының ядролық қаруға қарсы қозғалыстағы зор ролін, Қазақстанның БҰҰ аясында

ядролық қаруға жалпыға бірдей және толық тыйым салу туралы шарт жасасу туралы ұсынысының маңыздылығын атап өтті. Ол сондай – ақ ТМД-ға қатысушы мемлекеттер алдағы уақытта да ядролық сынақтарды тоқтатуға қарсы күресте халықаралық аренада өз күшін үйлестіретін болады деген үміт білдірді.

Қазақстан Республикасының 2010 жылы ЕҚЫҰ-ға төрағалық ету бағдарламасында экономикалық-экологиялық өлшемдегі жұмыстың басым бағыттарының бірі экологиялық қауіпсіздік болып табылады. Бұл саладағы мәселелер ЕҚЫҰ – ға қатысушы барлық мемлекеттер үшін ерекше өзекті.

Қазақстан тек Орталық Азия елдеріне ғана емес, Еуропа мемлекеттеріне дәлелденген теріс әсерге ие Арал – экологиялық апат мәселесіне назар аудару маңызды деп санайды. Қазақстанның пікірінше, ЕҚЫҰ осы мәселе бойынша тұрақты саяси диалогты қамтамасыз ете отырып, сондай-ақ халықаралық қоғамдастық пен аймақ елдерінің практикалық күш-жігеріне "қосымша күнмен" қызмет ететін нақты жобаларды іске асыру арқылы өз үлесін қоса алар еді. Перспективада өңірдегі экологиялық қатерлерге мониторинг жүргізу мен ден қоюдың кешенді жүйесін құру, оның ішінде жалпы тәсілдерді әзірлеу үшін ЕҚЫҰ алаңын пайдалану маңызды.

Арал мәселесі ұйымның жауапкершілік аймағында ұқсас проблемаларды шешудің үлгісі бола алады.

Қазақстан Республикасы Ұлттық Ғылым академиясының академигі, Тәуелсіз Мемлекеттер Достастығының тиімділігін арттыру мәселелері жөніндегі жоғары деңгейдегі топ мүшесі Тоқмұхамед Садықов 2006 жылдың 1-2 маусымында Ереванда өткен "ТМД-Мемлекеттер Достастығының жаңа құрылымы: жетістіктері мен перспективалары" атты ғылыми-практикалық конференцияда экология, қоршаған ортаны қорғау мәселелеріне ерекше тоқталды. Академик пікірінше, "келісілген экологиялық саясат Достастыққа қатысушы мемлекеттердің сыртқы және ішкі саясатының бір бөлігі ретінде

әрекет етуі тиіс". Ал оның басты басымдықтарының бірі келесі бағыттар болуы тиіс:

табиғи ресурстардың барлық түрлерін сақтау және көбейту үшін ортаның экологиялық қауіпсіздігі саласындағы ынтымақтастық, Достастық елдерінің экологиялық заңдарын пәрменді қолдануды жүйелеу, қорыту және арттыру (осы бағытты іске асыру ТМД – ға қатысушы мемлекеттердің аумақтарында қоршаған ортаның жай-күйіне және бақылауына бірлескен мониторинг жүргізуді жүзеге асыруға болады);

трансшекаралық су айдындарының жай-күйін бақылау жөніндегі Су ресурстары комитеттерінің экологтарының, мамандарының бірлескен жұмысы;

ТМД шекаралас қалаларындағы атмосфералық ауаның ластану жай-күйі мен дәрежесін бақылау;

радиоактивті ластануды, радиоактивті қалдықтарды көму тәсілдерін бақылау және қадағалау;

биоалуантүрлілікті сақтау және қалпына келтіру жөніндегі бірлескен бағдарламалар;

шекара маңындағы жерлердің азып-тозуы проблемаларын шешу үшін бірлескен шаралар қабылдау.

Қазақстан Республикасы Қоршаған ортаны қорғау және экологиялық қауіпсіздік мәселелерінде белсенді бастамашы болып табылатынын атап өту қажет. Оның дәлелі-Астанада 2010 жылғы 27 қыркүйек пен 2 қазан аралығында БҰҰ-АТМАЕК Азия–Тынық мұхиты аймағы елдерінің қоршаған ортаны қорғау және дамыту министрлерінің VI конференциясы (МСЕД-6).

Конференцияның негізгі мақсаты орнықты даму саласындағы жаңа саяси міндеттемелерді қамтамасыз ету, қол жеткізілген нәтижелерді бағалау

және халықаралық деңгейде келісілген даму саласындағы мақсаттар мен MСED-5 нәтижелерін жүзеге асыруда орын алған кемшіліктерді, соның ішінде экологиялық қауіпсіз өсу ("жасыл өсу") стратегиясын әзірлеу, үкіметтік және үкіметтік емес ұйымдар, басқа да әріптестер жүзеге асыруға тиіс басымдықтар мен бірлескен іс-қимылдарды айқындау болып табылады. Конференцияның басты Жолдауы экологиялық және экономикалық саясатты байланыстыруға және кәсіпкерлік қызмет үшін жаңа мүмкіндіктер көзі ретінде қоршаған ортаны қорғауды қарауға бағытталды.

Министрлер Астана Декларациясын қабылдады, онда қоршаған ортаны қорғау мен Азия-Тынық мұхиты аймағын дамытудың келесі 5 жылға арналған негізгі бағыттары айқындалған және Қазақстан Республикасының "жасыл көпір" бастамасын қолдады, оның мақсаты дамудың ағымдағы қарапайым үлгілерінен "Жасыл" өсуге көшу мәселелері бойынша Еуропа, Азия және Тынық мұхит елдері арасында серіктестік құруға жәрдемдесу болып табылады.

Сондай-ақ, Азия-Тынық мұхиты өңірінде тұрақты даму мақсатында жүзеге асырудың өңірлік жоспары әзірленіп, қабылданды.

2011-2015 жылдарға арналған. Бұл құжатта елдің дамуы мен мүмкіндіктерін ескере отырып, қызметтің бағыттары және тұрақты даму контекстінде Мыңжылдық даму мақсаттарына қол жеткізудегі елдердің әлеуетін арттыру үшін негізгі тараптардың рөлі көрсетілген.

2.1 ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ЭКОЛОГИЯЛЫҚ ҚАУІПСІЗДІГІ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Мақалада Қазақстанның экологиялық қауіпсіздігінің өзекті мәселелері қарастырылады және осы проблемаларды шешу үшін жаңғырту бағыттары ұсынылды.

Соңғы онжылдықтардың тәжірибесі елеулі экологиялық және әлеуметтік-экономикалық салдарлар алып келетін табиғи және антропогендік апаттар санының көбеюін куәландырады. Қауіпті табиғи және антропогендік факторлардың болуына байланысты экологиялық тәуекелдер апаттардың туындауының алғышарты болып табылады. Қазақстан экономикасына әсер ететін негізгі экологиялық тәуекелдерді айқындау экономиканы экологияландыру, өндіріс, әсіресе өнеркәсіптің жетекші салаларында табиғи үнемдеу технологияларын дамыту саласында неғұрлым тиімді мемлекеттік саясатты әзірлеуге және жүргізуге мүмкіндік береді. Бұл "2030 Стратегиясын", "2007-2024 жылдарға арналған орнықты дамуға көшу тұжырымдамасын" жүзеге асыра отырып, ұзақ мерзімді экологиялық Стратегияның мақсаты-қоғам мен қоршаған ортаның өзара іс-қимылын үйлестіру, сондай - ақ экологиялық қауіпсіз, қолайлы өмір сүру ортасын құру болып табылады. Тұжырымдаманың стратегиялық мақсаттарын іске асыра отырып, Қазақстан ресурстарды пайдаланудың тиімділігін арттыра отырып, өмір сүру ұзақтығын арттыра отырып, экологиялық тұрақтылық индексінің өсуін қамтамасыз ете отырып, өмір сүру сапасының деңгейі бойынша әлемнің неғұрлым бәсекеге қабілетті және дамыған елдерінің қатарында болуға мүмкіндік береді.

Қазақстандағы БҰҰДБ-ның қазақстандық және ресейлік ғалымдары мен сарапшылары тобы дайындаған Қазақстан Республикасындағы қоршаған ортаның жай-күйі туралы жарияланған мониторинг деректері бойынша, ДПО Қазақстанды экологиялық апат аймағы деп жариялауға болады.

Қолда бар бағалаулар бойынша ел аумағының 75% - ы экологиялық тұрақсыздану қаупіне жоғары ұшыраған.

Қазақстанның шамамен 5 миллион тұрғыны ластанған атмосфералық ауа жағдайында, ал 2 миллионы - ластанудың өте жоғары деңгейі жағдайында

өмір сүреді және осы екі миллионы республиканың оңтүстік астанасында тұрады. Қазақстанда атмосфералық ластанудың жыл сайынғы көлемі 3 млн.тонна (2009 жылы 3,4 млн. тонна), Алматы қаласында-150-250 мың тонна шегінде ауытқиды. Өнеркәсіптік шығарындылардың 85% - ы 43 ірі кәсіпорынға тиесілі. Қазақстандық ғалымдар халықтың патологиясын емдеуге, диагностикасына және алдын алуға жалпы шығындарды, орташа өмір сүру ұзақтығын, ауруханалық парақтар бойынша төлемдер мен мүгедектерге зейнетақыларды ескере отырып, экологиялық жағдайдың нашарлауы салдарынан халықтың денсаулығына келтірілген залалды есептеу моделін жасады. Денсаулық сақтау және экожобалау орталығының деректері бойынша Қазақстанның шығыны жылына әрбір тұрғынға 70,8 АҚШ долларын құрайды. Бұл Қазақстан халқының денсаулығы үшін атмосфералық ауаның ластануынан жағымсыз әсер жылына кемінде 1,9 миллиард долларды құрайтынын білдіреді. Халықтың қоршаған ортаның сапасынан аурушандығын бағалау проблемасы өткір байқалып отырғандығы айқын болып отыр. Халықтың денсаулық жағдайын және өмір сүру ұзақтығына әсер ететін факторларды зерделеу өте өзекті.

Өндірістік қалдықтармен жағдай өте қанағаттанарлықсыз күйінде қалып отыр. Қабылданған шаралар бізді дамыған елдердің стандарттарына жақындатып отырған жоқ. Әсіресе атмосфералық ауаны парниктік газдар шығарындылары, көміртегі диоксиді ластайды. Жалпы ішкі өнім (ЖІӨ) бірлігіне (3,38 кг/ АҚШ доллары) парниктік газдар шығарындыларының үлес көрсеткіші бойынша көміртегі диоксиді Орталық Азия мемлекеттерінде бірінші орынды алады.

СО₂ шығарындыларының көлеміне энергетика, ал энерготасымалдағыштардан көмір көп үлес қосады. Болжамдық деректер бойынша, көмірдің үлесі артады және 2012 жылға қарай 63 пайызды (электр энергиясының 70% көмір жағу арқылы өндіріледі), ал 2020 жылға қарай - отынды жағудан пайда болатын жалпы шығарындылар көлемінде 66 пайызды құрайды. Атмосфераның негізгі ластануы түсті металлургия, Жылу

энергетикасы, кара металлургия, мұнай-газ кешені және көлік кәсіпорындарынан жоғары уытты газ тәріздес және қатты заттардың шығарылуына байланысты. 50% жылу энергия көздері, 33%-тау және түсті металлургия кәсіпорындары тастайды. Өртүрлі поллютанттардың шығарындыларының ең көп саны бүкіл Қазақстан бойынша шығарындылардың жалпы санының 43% - дан астамын құрайтын Шығыс Қазақстанда, екінші орында-36% құрайтын, ал үшінші орында-Солтүстік (7% - дан астам) және Оңтүстік Қазақстан (8% - дан астам) тұр, кең көлемді әсер ету радиусы бар барынша ұтқыр, азот және күкірт тотықтары, халық денсаулығына, әсіресе ауыл шаруашылығы дақылдарына күшті әсер ететін меркаптандар болып табылады. Мысалы, мұнай-газ өндірудің өсуі және шикізатты өңдеуге тиімсіз көзқарас өнеркәсіптік қалдықтардың шамадан тыс жиналуына алып келді, осылайша Теңіз кен орнының үйінділеріндегі күкірт көлемі қазірдің өзінде 8 млн.тоннадан асты. Күкірт 4 қауіптілік класына жатады. Гидро-метеорологиялық және уақытша факторлардың әсерінен топырақ эрозияға ұшырайды, жарылады, бұзылады, шашыла бастайды, ал одан әрі бұзылу процестері тек тездетіледі. Қазақстанда жердің тозуының тікелей және жанама әсерлерінен туындайтын жалпы экономикалық шығындар 93 млрд.теңгені құрайды. Бұл өз кезегінде жер қойнауын пайдаланушылардан жер мен жер қойнауын ұтымды, экономикалық пайдалануды, тазарту шараларын енгізуді талап етеді. Бұдан басқа, Қазақстанның басым бөлігі құрғақшылық аймағында орналасқан және оның аумағының шамамен 66%-ы әртүрлі дәрежеде шөлейттену процестеріне ұшыраған (себептері: құмдардың кең таралуына себепші болатын су ресурстарының аздығы, біркелкі бөлінбеуі-30 млн.га дейін және тұздалған жерлер-127 млн. га дейін, құрғақшылықтың әсері).

Экологиялық қауіпсіздік тұжырымдамасының талаптарына сәйкес, 2010 жылдан бастап "Теңіз-шевройл" БК күкіртті түйіршіктеу және осы өнімді сату үшін тасымалдау әдістерін әртараптандыру бойынша қуаттарды орнатуға 250 млн.доллар салуды жоспарлап отыр (2008 жылдан бастап теңіздегі күкірт

қорының 2012 жылға қарай жылына 600 мың тоннаға қысқаруын қамтамасыз ететін 28 елге). Алайда, Қазақстандағы барлық МӨЗ экологиялық нормаларды сақтамайды, зиянды қалдықтарды қайта өңдеуге, кәдеге жаратуға қажетті мөлшерде салым салады. Бұдан басқа, мұнай және газ өндіру процесінде топырақтың химиялық талдауларының деректері бойынша оларға мұнай мен мұнай өнімдерінің қолайсыз әсері белгіленді, бұл эрозияға, дефляцияға, топырақтың мазасыздануына, олардың техногендік сортаң топыраққа, сортаңға және сортаңға әкеп соғады. Атырау облысында 1,3 млн. гектардан астам алаңда көлемі он мың тонна мұнай төгілу түрінде техногендік ластануға жол берілді, кейбір учаскелердегі топырақтың мазарлануы 10 метрден астам қалыңдыққа жетеді, өсімдіктер жойылды. Ілеспе мұнай газын кәдеге жаратудың төмен деңгейі жаңа кен орындарын пайдалануға енгізу кезінде (30%) тән.

Ұсталған және залалсыздандырылған заттардың ең төмен үлес салмағы Атырау (0,1 %) және Маңғыстау (0,6%) облыстарында байқалады. Ілеспе мұнай газын жағу кезінде атмосфераға парникті газдар, азот оксидтері, күкірт диоксиді және күйлер шығарылады, кен орындарының айналасында жоғары жылу фоны қалыптасады. Мұнай-газ өнеркәсібі инвестициялар көлемі бойынша өнеркәсіп салалары арасында бірінші орында тұрғанына қарамастан, Атырау және Маңғыстау облыстарында - мұнай - газ өндіру және мұнай өңдеу негізгі аудандарында-өндіру артта қалған технологияларды, ескірген жабдықтарды қолдана отырып жүргізіледі, бұл мұнайдың авариялары мен ағуына әкеп соғады. Нәтижесінде Батыс Қазақстанда мұнай ластануының жалпы ауданы 194 мың га құрайды, ал төгілген мұнай көлемі 5 млн. тоннадан астам құрайды. Жекелеген заттардың әсерінен болатын залалдың нақты мөлшері тұтастай алғанда 1-кестенің деректерімен сипатталады.

Таблица 1

Цикл дисциплины	Код дисциплины	Наименование дисциплины и вида деятельности	Кол-во кредитов	Семестр	Форма контроля
1	2	3	4	5	6
ООД	Общеобразовательные дисциплины		33		
ОК	Обязательный компонент		33		
	ИК 1101	История Казахстана	3	1	экзамен
	Inf 1102	Информатика	3	1	экзамен
	ОВУ 1103	Основы безопасности жизнедеятельности	2	1	экзамен
	Soc 1104	Социология	2	1	экзамен
	EUR 1105	Экология и устойчивое развитие	2	1	экзамен
	K(R)Ya 1106	Казахский (Русский) язык	6	1, 2	экзамен
	OET 2107	Основы экономической теории	2	3	экзамен
	ГҮа 2108	Иностранный язык	6	3, 4	экзамен
	OP 2109	Основы права	2	4	экзамен
	Pol 2110	Политология	2	4	экзамен
	Fil 2111	Философия	3	4	экзамен
КВ	Компонент по выбору				
БД	Базовые дисциплины		64		
ОК	Обязательный компонент		20		
	PK(R)Ya 3201	Профессиональный казахский (русский) язык	2	5	экзамен
	P-aГҮа 3202	Профессионально-ориентированный иностранный язык	2	5	экзамен
	ZhFFSZh 1203	Жанровые формы и функции современной журналистики	3	2	экзамен
	HKZh1204	История казахской журналистики	3	2	экзамен

Жаңа МӨЗ-де бұл шығарындылардың құрамы әлдеқайда жоғары, тиісінше зиян үлесі де жоғары. Қазіргі уақытта мұнай-газ секторы кәсіпорындарын дамытудың басым міндеті экологияға бағытталған қызмет болуы тиіс. Қоршаған ортаға әсерді бағалауды жүргізумен байланысты жобалар құнының артуы орташа есеппен 5-7 жыл ішінде өтелуде. Табиғат қорғау технологияларын, жабдықтарды орнату жобалардың алдын-ала сатысында одан әрі қосымша табиғат қорғау жабдығын орнатудан 3-4 есе арзан болады. Ал, "лас технологияларды" пайдаланудан болатын ықтимал салдарларды жоюға арналған шығындар таза технологияларды әзірлеуге және экологиялық жетілдірілген жабдықтарды қолдануға арналған шығыстардан 30-35 есе асып түседі. Мұнай-газ өнімдерін өндіру және қайта өңдеу процестерін табиғат қорғау шығындарын инвестицияның жалпы көлемінің 1-2% - на жүргізе отырып жаңғырту жалпы ұлттық өнімнің 3-5% - ын жоғалтудың алдын алуға, сондай-ақ атмосфералық ауаға шығарылатын шығарындыларды азайтуға мүмкіндік береді. Нақты алынған нәтижелер 2-кестеде көрсетілген.

Продолжение таблицы 1

1	2	3	4	5	6
	MM 4205	Медиаменеджмент	3	7	экзамен
	YaSS 3206	Язык и стиль СМИ	3	5	экзамен
	ZSMIE 2207	Законодательство СМИ и этика	4	3	экзамен
КВ	Компонент по выбору		44		
ПД	Профилирующие дисциплины		32		
ОК	Обязательный компонент		5		
	TRZh 2301	Телерадиожурналистика	3	3	экзамен
	IZhNM 2302	Интернет-журналистика и новые медиа	2	4	экзамен
КВ	Компонент по выбору		27		
	ВСЕГО		129		
ДВО	Дополнительные виды обучения				
ПП	Профессиональная практика		6		
		Учебная	2	2	отчет
		Производственная	4	4,6	отчет
	Физическая культура		8	1,2,3,4	
КВ	Компонент по выбору				
Итоговая аттестация		1 Государственный экзамен по специальности	1	8	экзамен
		2 Написание и защита дипломной работы (проекта)	8	проект	
		итого	148		

Атмосфералық ауаның ластану жай-күйін бақылау республиканың 19 қаласында жүргізілді. Ластанудың ең жоғары деңгейі 10 қалада (оның 8-і-ауаның ластану деңгейі жоғары), мысалы, Алматы, Риддер, Шымкент, Өскемен, Қарағанды және т.б.) байқалады. Атмосфералық ауаның ластануы өндірістің ескірген технологияларын, тиімсіз тазарту құрылыстарын, қолданылатын отынның төмен сапасын, жаңартылатын және дәстүрлі емес энергия көздерін нашар пайдалану есебінен күшейеді. Бұл ретте өнеркәсіптік орталықтар халқының едәуір бөлігі зиянды шығарындылардың жоғары әсер ету аймағында тұрады, себебі кәсіпорындардың 20%-дан астамының нормативтік санитарлық-қорғау аймағы жоқ.

Ауаның автомобиль көлігімен ластану көлемі аса қауіп төндіреді. Қалаларда жылжымалы көздерден шығатын шығарындылар үлесі автокөлік санының қарқынды өсуі есебінен өсу үрдісі бар. Әсіресе ескі үлгідегі

пайдаланылатын көліктің теріс әсері (бүгінгі күні оларды ҚР-ға әкелуге тыйым салу бар), онда өңделген газдардың ластаушы заттарының үлестік шығарындылары автокөліктің жаңа үлгілерінің, әсіресе көміртегі оксиді бойынша үлестік шығарындылары едәуір асып түседі. Ірі қалаларда (Алматы, Шымкент, Өскемен және т. б.) көміртегі оксиді және азот диоксиді концентрациясының өсуі, онда осы заттардың орташа жылдық шоғырлануы автомобильдердің күрт ұлғаюына байланысты жол берілетін шектен асып түседі. Ірі қалаларда автокөліктің әуе бассейнін ластауға қосқан үлесі жалпы қалалық шығарындыдан 60% - ға және одан да көп болады. Отандық зерттеушілер, экономистер, экологтар-ғалымдар Еуроодақта қолданылатын Еуро 5 стандартына сәйкес Республикалық МӨЗ-ді жаңғырту туралы ұсыныс енгізеді (бүгінгі таңда 3 қазақстандық МӨЗ бағдарланды). МӨЗ жаңғырту процесі атмосфераға, атап айтқанда, автокөлікпен зиянды шығарындыларды қысқарту жөніндегі міндеттемелерді көздейтін Қазақстан ратификациялаған Киото хаттамасын орындауға жәрдемдесетін болады. Бағдар сапалы отын (Еуро 5 стандартындағы сапалы дизель отыны) шығаруға да , автомобиль паркінің сапасына да (ЕУРО 5 стандарт өлшемдеріне сәйкес келетін, практикалық, қарапайым және ұзақ мерзімді дизель моторлары бар автомобильдерді әкелу) жасалатын болады. Дизель автопаркінің кеңеюі Киот хаттамаларымен құпталады, өйткені қозғалтқыштардың осы түрі ҚНҚ жоғары және тиісінше зиянды шығарындылар, әрине, сапалы отын болған жағдайда аз. Қазіргі заманғы дизель көліктерін отандық отынмен пайдалануға болмайды деген пікір болса да, Қазақстандық автобизнес қауымдастығының (АКАБ) деректері бойынша ҚР-да дизель қозғалтқышы бар коммерциялық автокөліктің үлесі қазір еліміздің барлық автопаркінің жартысына жетеді. Дизель автопаркінің 70% - ға дейін өсуі болжануда. Қазақстанның экология бойынша өзіне алған халықаралық міндеттемелерді сақтауын қамтамасыз етуден басқа, терең гидрокрекингті енгізу арқылы осы жаңа технологияны енгізу ҚР Мұнай мен ЖЖМ импортына тәуелділігін алып тастайды, қазіргі заманғы майлардың отандық өндірісі міндетін шешеді. МӨЗ процестерін

жаңғырту 3-5 жыл ішінде шешіледі. Автокөлік құралдарын, атап айтқанда, Алматы қаласында басқа қалалардан, қала маңындағы автомобильдердің кіруіне тыйым салу арқылы азайту жөніндегі ұсыныстар назардан тыс қалып отыр (көпшілігі таксациялауға келеді). Көлік құралдарын қала шекарасында қалдыруға, содан кейін қалаға жолаушылар көлігінде жүруге.

Елдің әуе бассейнін ластауға трансшекаралық тасымал елеулі үлес қосады. Трансшекаралық экологиялық проблемаларға су бөлу, трансшекаралық су объектілерін, атмосфералық ауа мен топырақты ластау, қауіпті технологияларды, заттарды, қалдықтарды ауыстыру, пайдалы қазбалардың шекара маңындағы кен орындарын әзірлеу, бірегей табиғи кешендерді сақтау мәселелері жатады. Мысалы, Мәскеу қаласының әдістемелік синтездеуші орталығы орындаған алдын ала есептеулер бойынша Қазақстан аумағында өз көздерінен күкірттің түсу үлесі жылына 380 мың тоннаны, ал сырттан әкелінген күкірт үлесі - жылына 446 мың тоннаны құрайды. Өз кезегінде, Қазақстан көрші елдердің аумағына түсетін ластанудың едәуір көлемін атмосфераға жеткізеді. Республикада 22 миллиард тоннадан астам өндіріс және тұтыну қалдықтары жинақталған, оның ішінде 16 млрд.тоннадан астам техногендік минералдық түзілімдер және 6 млрд. тоннаға жуық қауіпті қалдықтар. Белгілі болғандай, пайдалы қазбалардың кен орындарын игеру кезінде тек 1-2 басым компонент ғана пайдаланылады, бұл өндірілетін минералды шикізат көлемінің 3-5 пайызын құрайды, қалған массасы қалдықтар түрінде жиналады. Жыл сайын шамамен 700 млн.тонна өнеркәсіптік қалдықтар пайда болады, оның ішінде уытты қалдықтар - шамамен 250 млн. тонна. Дамыған елдерде 30% кәдеге жаратылатын пайда болған қалдықтардың (аршылған жыныстардың көп миллиондаған үйінділері мен қалдық сақтау қоймалары) шамамен 15% - ы кәдеге жаратылады.

Түсті, сирек кездесетін, асыл және радиоактивті металдардың тау-кен металлургия өндірісі қалдықтарының жиынтық қоры жеткілікті ірі кен орындарының тиісті қорларымен қатар келеді. Қалдықтардың жалпы массасында 6 миллиард тонна улы өнімдер құрайды, олар жерді, жер үсті және жер асты суларын, әуе бассейнін ластау көздері болып табылады. Улы өнеркәсіптік қатты қалдықтардың негізгі көлемі түсті металлургия кәсіпорындарында жинақталған - 5,2 миллиард тоннадан астам. Мұндай қалдықтар Қарағанды - 29,4, Шығыс Қазақстан-25,7, Қостанай - 17 және Павлодар - 14,6 пайызында орналасады.

Қазақстанда табиғи радиоактивтіліктің жоғары деңгейін негіздейтін ірі уранды гидрологиялық провинциялар, көптеген ұсақ кен орындары мен уранның кен көріністері бар (сондай-ақ уран өндіруші кәсіпорындарда және ядролық жарылыстар жүргізілетін орындарда жинақталған қалдықтар). 210 тонна ядролық отынды қауіпсіз сақтауға тасымалдау жүзеге асырылса да, бұл жұмысты жалғастыру қажет. Қазақстан аумағының 30% - ға адамның денсаулығына нақты қауіп төндіретін табиғи радиоактивті газ-родонның жоғары бөлінуінің ықтимал мүмкіндігі бар. Радионуклеидтермен залалданған суды ауыз су және шаруашылық қажеттіліктер үшін пайдалану қауіпті болып табылады. Уран өндіру өнеркәсібінің радиоактивті үйінділерін жою, оларды қайта өңдеу және көму жөніндегі бағдарлама шеңберінде кешенді шешім бойынша жұмысты жалғастыру қажет, халықтың сәулеленуін және қоршаған ортаның радиоактивті ластануын төмендету мақсатында Сеул саммитінде 2013 жылға "жоғары байытылған уран және плутоний сияқты шикізатты пайдалануды барынша азайтуға"бағытталған нақты іс-қимылдарды қабылдау туралы атап өтілді.

Семей, Қарағанды және Павлодар облыстарында тұратын, полигонға жанасатын халықтың денсаулығына орны толмас зиян (белгілі болғандай, Каспийден Алтайға дейінгі бүкіл республика 40 жыл бойы ядролық полигонға айналды, оның ішінде 468 ядролық жарылыс өткізілді, оның ішінде 1963

жылға дейін қуаты 100 килотонн-уран, сутегі, плутоний бомбалары-118 жер үсті және әуе жарылыстары) сынаулар, жарылыстар, ғарышқа ұшулар жасады. 1963 жылы атмосферадағы, жер және су астындағы Атом сынақтарына тыйым салу туралы шартқа қол қойған КСРО, АҚШ, Ұлыбритания халықаралық марафонына қатысушылардың тыйым салуына қарамастан, әскери және физиктер жасанды көлдерді, газ қоймаларын құра отырып, "халық шаруашылығы мақсатындағы жарылыстар" ойлап тапты. 1949-1989 жылдар аралығында сыналған ядролық зарядтардың жиынтық қуаты Хиросимаға тасталған атом бомбасының қуатынан 2,5 мың есе асып түсті. Полигоннан тыс жерге 55 әуе және жер үсті жарылыстарының радиоактивті бұлттары мен 169 жер асты сынақтарының газ фракциясы шықты. Сынақ салдарынан 1,5 млн. жуық адам зардап шекті. Әлеуметтік бағдарламаға сәйкес, зардап шеккен Шығыс Қазақстан облысының тұрғындарына (962 мың адам) 13,6 млрд.теңге көлемінде ақшалай өтемақы төленді. Сонымен қатар, медициналық көмек көрсетілді, зерттеулер жүргізілді. Оның салдары полигонның жабылғанына жиырма жылдан кейін де көрінеді. Ұрпақтан-ұрпаққа берілетін ядролық сынақтардың алыс салдары зиянды әсер етеді. Оларды жою Арнайы мемлекеттік бағдарламаны және халықты емдеу, сауықтыру, оңалту, әлеуметтік қорғау және аумақты әлеуметтік-экономикалық дамыту жөніндегі шаралар кешенін жүзеге асыруды талап етеді. Радиацияның әсері ағзаның мерзімінен бұрын қартаю процесін туындататыны атап өтілді (мысалы, 2011 жылдың желтоқсанында отандық хирургтар жас тұрғыны С. Мұқыр Нұржан Оргошбаевқа пластикалық ота жасады, оның беті ерте қартаюдан, радиациялық әсерге байланысты опырылып қалды). Ядролық сынақтардың салдары қайғылы, республиканың аталған өңірлерінде, орташа өмір сүру ұзақтығы 40-50 жылдан аспайды, адамдарда иммунитет әлсірейді, анемия, тері қабатының ерекше зақымдануы, артериялық қысымның бұзылуы, қан мен қан тамырларының патологиясы, психикалық аурулар, суицидтер, туа біткен патологиясы бар балалардың тууы байқалады. Әсіресе, онкологиялық ауруларды таң қалдырады. Нәтиже: өлім-жітімнің өсуі және халық санының

төмендеуі. Мемлекет осы салдарды жою жөнінде шаралар жүргізсе де, осы салдарды көрсету бүгінде елеулі шаралар мен елеулі салымдарды талап етеді. Мемлекет басшысы 2012 жылғы Жолдауында онкологиялық аурулармен күрес бойынша жаһандық міндет қойды.

Қазіргі уақытта ҚР аумағында 4 әскери-сынақ полигоны және "Байқоңыр" кешені жұмыс істейді. Нақты экологиялық қауіп-қатерді қоршаған ортаға теріс әсер ететін және тікелей жақын жерде тұратын халыққа жағымсыз әсер ететін зымыран сынықтары, жоғары уытты отынның төгілуі және басқа да факторлар құрайды.

Бүгінгі таңда бұрынғы полигон аумағында ауыл шаруашылығы, тау-кен және геологиялық барлау жұмыстары жүргізілуде. Халықтың бұрынғы полигон аумағына, оның ішінде радиологиялық тұрғыдан аса қауіпті. Бұрынғы полигон аумағына жауапты ведомстволар оның аумағының пайдалануға жарамдылығы туралы деректерде жоқ. Қазақстан Республикасының 2004-2015 жылдарға арналған экологиялық қауіпсіздік тұжырымдамасына сәйкес. Семейск сынақ полигонының "шартты таза" аумақтарына кешенді зерттеулер жүргізілетін болады. Жұмыстардың негізгі нәтижесі полигонның 80-95% - ға дейінгі жерін халық шаруашылығы айналымына енгізу болады. Мемлекет басшысы Сеул саммитінде сөйлеген сөзінде: "Ресеймен және АҚШ - пен бірге 2004 жылдан бастап полигонды пайдалану салдарын жоюды жүргіземіз, 3 мың шаршы шақырым-бұл ақталған аумақ, бірақ одан да көп оңалтуды қажет етеді", - деп атап өтті. Бұрынғы Семей сынақ полигонында үш жақты ынтымақтастыққа қатысты Қазақстан, Ресей, АҚШ мемлекеттері басшыларының бірлескен мәлімдемесі қабылданды. Семей ядролық полигоны туралы ҚР Заңы жобасының тыңдауы дайындалуда. Қазақстан жаппай қырып-жою қаруын таратуға қарсы "сегіз топ" елдерінің жаһандық серіктестігіне кірді. "Кейбір мемлекеттер ядролық қаруға ие болуды қауіпсіздік факторы ретінде қарастырады. Әлемдегі 4-ші ракеталық-ядролық арсеналдан өз еркімен бас тартқан менің елімнің тәжірибесіне сүйене отырып, былай деп мәлімдей

аламын: қауіпсіздіктің нағыз кепілдіктері тұрақты әлеуметтік-экономикалық даму береді"- деп атап өтті Біздің Республика Президенті. Корея Республикасының Президенті атап өткендей, әлемде 100 мың атом бомбасын жасау үшін жеткілікті 600 тонна жоғары байытылған уран және 500 тонна плутоний бар. Бұл айтарлықтай тәуекел. Сеул Саммитіне қатысушылар қазіргі уақытта ядролық қарудың таралуы мен ядролық терроризм қаупінің адамзатқа басты міндеті болып табылатынын атап өтті. Саммиттің қорытынды коммюникасында ядролық материалдарды бұдан әрі пайдаланылмайтын қондырғылардан қауіпсіз, сенімді және уақтылы шығару және кәдеге жарату мәселелері қозғалады. Төмен байытылған уранның халықаралық банкінің кепілдік берілген қорларын бейбіт мақсатта пайдалану мәселелері қаралды. Қазіргі уақытта МАГАТЭ-мен бірлесіп, мұндай банкті Қазақстан аумағында орналастыру жұмыстары басталды. Бұл біздің еліміздің таратпау және ядролық қарусыздану режимін нығайтуға қосқан нақты үлесі.

Қазақстан аумағында бұрын атап өтілгендей, 22 млрд.тоннадан астам өндіріс және тұтыну қалдықтары, оның ішінде 6 млрд. тонна уытты қалдықтар жинақталған. Тұрмыстық қалдықтар да ерекше алаңдаушылық тудырады. Жыл сайын қатты тұрмыстық қалдықтардың көлемі шамамен 10-13 миллион текше метрге өседі. Тек Алматыда жыл сайын 2 миллион текше метр қоқыс жиналады, олардың тек 300 мың текше метрі ғана өңделеді. Тұрмыстық қалдықтар құрылымында шамамен 50 пайыз тамақ қалдықтары, шамамен 26 - қағаз, шамамен 9 - пластмасса, шамамен 15 - шыны, тоқыма, тері, металл, керамика және құм құрайды. Қатты тұрмыстық қалдықтардың негізгі массасы компоненттерге бөлінбестен, 97 пайызы табиғат қорғау заңнамасының талаптарына сәйкес келмейтін, оларды орналастыру мен жайластыру жобаларсыз және қоршаған ортаға әсерді бағалаусыз жүзеге асырылған ашық үйінділерге шығарылады және жиналады. Республикада қатты тұрмыстық қалдықтардың 5 процентінен артық емес кәдеге жаратылады немесе өртеледі. Қазіргі уақытта облыстарда өнеркәсіптік және қатты тұрмыстық қалдықтарды

статистикалық есепке алу ғана жүзеге асырылады. Олардың кадастрлары жүргізілмейді. Қалдықтармен ластанған көлемдер мен алаңдар туралы нақты деректер жоқ, бұл жинақталған қалдықтарға түгендеу жүргізуді талап етеді. Өндіріс қалдықтарын, тұрмыстық қалдықтарды, топырақты, жер асты және жер үсті суларын кәдеге жарату және қайта құнарландыру бойынша экологиялық және санитарлық нормалар мен талаптарды сақтамау нәтижесінде көптеген өңірлердің қарқынды ластануға ұшырайды, шаң пайда болады, желмен денсаулыққа зиянды иістер, түтіктер тарылады, бұл халықтың денсаулығына нақты қауіп төндіреді. Алматы-Бішкек тас жолының бойындағы қоқыс тастайтын жер (Алматы облысы, Қарасай ауданы). ҚР 2004-2015 жылдарға арналған экологиялық қауіпсіздік тұжырымдамасына сәйкес тұрмыстық және өнеркәсіптік қалдықтармен проблемаларды шешу үшін дұрыс кәдеге жаратудан басқа, қалдықтарды қайта өңдеу және қайта пайдалану, мамандандырылған зауыттарды құра отырып, таза өндірісті енгізу бойынша шаралар көзделген. Бұдан басқа, экологиялық-санитарлық нормаларды бұзғаны үшін қалдықтармен тікелей айналысатын халықтың, сондай-ақ кәсіпорындардың, ұйымдардың жауапкершілігін күшейту қажет.

Су ресурстарының шектеулілігі, әсіресе экологиялық таза ауыз сумен қамтамасыз ету проблемасы Қазақстанның маңызды экологиялық тәуекелдеріне де жатады. Бұл саннан республика аумағында өзен ағысының шамамен жартысы қалыптасады-57% немесе 58,4 км.қалған су ресурстары 43,5 км құрайды және шектес мемлекеттерден (Қытай, Өзбекстан, Қырғызстан) түседі. Халық шаруашылығында пайдалануға берілген жер үсті су ресурстары 46 км көлемінде бағаланады. Қазақстан шегінде 85 мыңнан астам өзен мен уақытша суағар, 3447 көл, 4500 тоған, сондай-ақ Арал теңізі мен Балқаш көлі бар. Арал проблемасы әлі де жалғасуда, шешу жолдарының бірі - жерді суаруға бөлінетін су мөлшерін азайту. Судың сапасын айтарлықтай нашарлатады және оны улы өнеркәсіптік және тұрмыстық ағындарды жасайды (жыл сайын 2,5 млн.тонна). Қалалар мен өнеркәсіптік орталықтарда сарқынды сулар су қоймасының жалпы жүктемесінің шамамен

15-20% - ын ластаушы ингредиенттермен құрайды. Судың аса өткір тапшылығы республиканың батысы мен оңтүстігінде байқалады. 39 қала мен кенттерде тазарту құрылыстары мүлдем жоқ, тиісінше тазартылмаған ағынды суларды ағызу жүріп жатыр.

Көптеген жұмыс істеп тұрған тазарту құрылыстары қазірдің өзінде өзінің пайдалану ресурстарын өндірі және жөндеуді талап етеді, басқалары - артық жүктемемен жұмыс істейді, бұл ағынды суларды тазарту технологиясының жобалық деректерге сәйкес келмеуіне әкеп соғады. Қызылорда, Маңғыстау, Солтүстік Қазақстан, Шығыс Қазақстан облыстарының қалаларында тазартылмаған судың пайызы 39-72%-ды құрайды. Тазартудан өтетін ағынды сулардың барлық көлемінің 64% - ы нормативтік талаптарға дейін жеткізіледі, қалған 36% тазартылмаған ағын сулардың Тараз қаласындағы сияқты сүзу алаңдарына, Көкшетау, Орал, Петропавл, Қостанай қалаларындағы жинақтауыштарға тікелей ағызылады. Жинақтағыштардың шекті белгілеріне дейін толуынан су объектілері мен елді мекендер үшін, қоршайтын бөгеттердің авариялық бұзылуы тұрақты қауіп туындайды. Дамбалардың жарылуы-республикадағы су тасқыны себептерінің бірі. Бұдан басқа, өнеркәсіптік ағындардың едәуір көлемі оларды тазалауға есептелмеген қалалық тазарту құрылыстарына тікелей түседі. Соңғы уақытта тұрмыстық сарқынды суларда тазалау қиын шетелдік өндірістің жуу құралдарының ағындары басым бола бастады. 25-40 жыл бұрын пайдалануға берілген су құбыры желілері (коррозия, тозу, өсіп кету, бұл су құбырларының өткізу қабілетінің төмендеуіне, авариялар санының өсуіне және ең бастысы ауыз су сапасының нашарлауына алып келеді) назар аударуды талап етеді. "Ақ бұлақ" ("ауыз су") бағдарламасына сәйкес 2010-2011 жж. су құбырлары салынды, қайта жаңартылды және күрделі жөнделді, бұл 3449 елді мекенді сумен жабдықтауды жақсартқан, тасымалданатын суды пайдаланатын ауыл халқының саны 6 еседен астам қысқарған, бірақ ҚР Ауыл шаруашылығы министрлігінің деректері көрсеткендей, 3952 ауылдық елді мекеннің (барлық ауыл халқының 40%-ы) 6943-і орталықтандырылған сумен қамтамасыз

етілмеген сумен жабдықтауға жатады. ҚР Құрылыс және тұрғын үй-коммуналдық шаруашылық істері агенттігінің мәліметтеріне сәйкес 2011 жылғы 1 қаңтардағы жағдай бойынша қала тұрғындарын орталықтандырылған сумен қамтамасыз ету барлығы 82% құрайды. Сондай-ақ, су құбырларындағы, сумен жабдықтау жүйелеріндегі, ескірген жабдықтардың, әсіресе ауылдық жерлерде автоматтандырылған үздіксіз бақылау құралдарының іс жүзінде болмауынан судың сапасын бақылау проблема болып табылады. Кәріз жүйелері жөндеу мен қайта жанартуды талап етеді.

Негізгі су тұтынушылар суармалы егіншілік (72%), өнеркәсіп (29%) және коммуналдық шаруашылық (6%), сондай-ақ энергетика болып табылады. Суармалы егіншілікте 1,5-2 есе артық су шығыны байқалады. Жер үсті жер асты суларының сапасын жақсарту су ресурстарын қорғау мен ұтымды пайдаланудың маңызды бағыты болып табылады. Антропогендік әсерде Қазақстанның барлық дерлік өзендері мен су айдындарының, топырақтарының гидрохимиялық, гидрологиялық және санитарлық режимі (ағындар, тұрақты органикалық ластағыштар-тол, ескірген пестицидтер) айтарлықтай өзгерді, бұл экономикалық және құқықтық тетіктер жасауды, экологиялық нормалар мен нормативтерді, су, топырақ мониторингі жүйесін және ауыл шаруашылығы өнімдерін өндіруді талап етеді. Қазақстанда және Орта Азияда суару үшін жарамды шамамен 50-60 млн. га жер бар. Сонымен қатар, су ресурстары тек 8-10 млн. га суаруға жеткілікті. Мұндай жағдайда суармалы егіншілікті дамыту жолдарын дұрыс таңдау керек, экожүйенің бұзылуының қайтымсыз процесіне жол бермеу керек. Және, әрине, Арал мен Каспий проблемасын шешумен неғұрлым нақты айналысу, Ақмола облысындағы ірі қазақстандық көл-Бурабай, Щучье, Жөкей көлдерінің биологиялық ластануын ("ластануын") жою жөніндегі тұжырымдама шараларын іске асыру қажет.

Су ресурстарының шектеулілігі соңғы онжылдықта экологиялық жай-күйі нашарлаған жемдік базаға, табиғи жайылымдардың жай-күйіне да әсер етеді. Жайылым жағдайының нашарлауына климаттың жылынуы,

күрғақшылық әсер етті. Нәтижесінде қой шаруашылығы Қазақстандағы мал шаруашылығының жетекші саласы ретінде үлкен шығынға ұшырайды, мәселен, 1973 жылы қой мен ешкі саны 36,6 млн.тоннаны құраса, 2009 жылы тек 16,8 млн. Бас ғана.

Кез келген мемлекеттің ұлттық экономикасы, қоршаған ортаның жай-күйі үшін қауіп төндіретін басты экологиялық тәуекелдердің қатарына көптеген ғалымдардың пайымдауынша, соңғы жарты ғасыр ішінде адамның қызметімен туындаған климаттың жаһандық өзгеруін жатқызуға болады. Бұл проблемалардың географиялық шекаралары жоқ, өйткені жаһандық жылыну, экологиялық тозу, биоалуантүрлілікті жоғалту қаупі бүкіл әлемдік қоғамдастықтың алдында тұр. Ғалымдардың пікірінше, Қазақстанда әрбір 10 жыл сайын орташа жылдық температураның 0,26 градусқа жоғарылауы байқалады, мұндай қарқынмен 2085 жылға қарай ылғалдану аймақтары ығысуы мүмкін және Қазақстанның барлық солтүстік аудандары жартылай күрғақ аймақта болуы мүмкін, ал күрғақ аймақ кең аймақ алады. Климаттың мұндай өзгеруі кезінде энергетика, ауыл шаруашылығы, денсаулық сақтау саласына айтарлықтай зиян келтіріліп, елдің барлық экожүйелері зардап шегеді.

Дүниежүзілік метеорологиялық ұйымның деректері бойынша соңғы 25 жылда озон қабатының бұзылуы 10 пайызды құрады. Озонның жалпы құрамын бақылау 1973 жылдан бастап бес станцияда жүргізілетін Қазақстанның үстінде озон қабатының қалыңдығы 5-7 пайызға қысқарды. Жекелеген күндері атмосферадағы озон құрамының неғұрлым төмен мәні де байқалуы мүмкін, бұл адам үшін өте қауіпті ультракүлгін радиация дозаларының жоғарылауын тудырады. Қазақстан озон қабатын қорғау туралы Вена конвенциясын және Вена конвенциясына Монреаль хаттамасын ратификациялады. ҚР Үкіметі "2030 Стратегиясына", экологиялық қауіпсіздік жөніндегі Тұжырымдамаға сәйкес озон қабатын қорғау және озон бұзатын заттарды тұтынуды шектеу бойынша мүмкін шараларды қабылдайды. Қазіргі және күтілетін климаттық өзгерістерге табиғи М адам жүйелерінің осалдығын

қысқартуға бағытталған басқа мемлекеттердің тәжірибесіне, алдыңғы қатарлы ғылым мен техникаға қол жеткізуге сүйене отырып, өзгермелі табиғи және климаттық жағдайларға бейімделу шараларының мемлекеттік жүйесін әзірлеуге кешенді көзқарас қажет.

Климаттың өзгеруі әртүрлі сипатқа ие, көбінесе экологиялық апаттар түрлерін қабылдайды. Мәселен, 1960 жылдан 2005 жылға дейінгі кезеңде төтенше ауа райы құбылыстары - су тасқыны, жер сілкіністері, дауылдар мен өрттерден әлемдік экономикаға келтірілген шығындар жылына 9-дан 160 млрд.долларға дейін өсті. "Альянс" халықаралық сақтандыру компаниясы мен Дүниежүзілік жабайы табиғат қорын (WWF) бірлесіп зерттеу климаттың өзгеруі материалдық залал қаупін жыл сайын 2-4% - ға арттырады деген қорытындыға әкелді.

Қазақстан аумағы өзінің географиялық жағдайы мен климаттық жағдайларына байланысты республика экономикасына әсер ететін көптеген табиғи дүлей зілзалаларға - экологиялық тәуекелдерге ұшырайды. Төтенше жағдайлар министрлігінің деректері бойынша, Қазақстанда 1994 жылдан бері 320 мыңнан астам Төтенше жағдайлар мен табиғи және техногендік сипаттағы төтенше жағдайлар тіркелген, зардап шеккендердің жалпы саны 250 мыңнан астам адамды, қаза болғандардың саны 40 мыңға жуық адамды құрады. Сараптамалық бағалаулар бойынша төтенше жағдайлардан тікелей және жанама залал жыл сайын 25 миллион теңгені құрайды. Ірі масштабты табиғи және техногендік төтенше жағдайлар әдетте ауыр экологиялық салдармен сүйемелденеді. Әсіресе, Қазақстан экономикасына жыл сайын елеулі залал келтіретін орман және дала өрттері үлкен зиян келтіреді. 2003, 2009, 2010 жылдардағы ең ірі өрттер экологияның, жануарлар мен өсімдіктер дүниесінің орасан зор шатқалдарын келтірді, жүздеген адам қаза тапты. Аталған жылдар бойынша өрттерден келген залал 3,5 млрд.теңгеден асты (жыл сайын). Климаттың жаһандық өзгеруі басқа жаққа да ие - әлемнің көптеген өңірлерінде, соның ішінде Қазақстанда да су тасқыны. Кейбір ғалымдардың пікірінше, жер бетіндегі су тасқыны қаупі бар аумақтардың көлемі шамамен 3

млн. шаршы км. құрады, онда шамамен 1 миллиард адам тұрады. Жекелеген жылдары су тасқынынан болған жыл сайынғы шығындар 200 млрд. доллардан асады.

Қазақстанда су басу қаупі жоғары аймақтар болып табылады, әсіресе көктемгі су тасқыны немесе мол жаңбыр кезінде, республиканың шығыс, оңтүстік-шығыс және оңтүстік өңірлерінің тау бөктеріндегі және таулы аудандары. Мол жауын-шашын мен таяние снегов әкеледі размыву бөгеттерді және байқаудан алған серпілістің бөгеттер. 2010 жылғы көктемде Қызыл-ағаш су қоймасы бөгетінің жарылуы Алматы облысында, сондай-ақ республиканың басқа аймақтарындағы көктемгі су тасқыны 2011, 2012 жылдары айтарлықтай зиян келтірді. 2012 жылдың наурыз айында су тасқыны республиканың шығысына тарады, атап айтқанда су тасқыны Семей қаласында басталды. 2012 жылдың наурыз айында Оңтүстік Қазақстан облысында су тасқынынан келген шығын 1 миллиард теңгеден асты. Жеке және иесіз су шаруашылығы объектілерінің жай-күйі ерекше алаңдаушылық туғызады, олардың көпшілігінде пайдалану қызметі жоқ және сондықтан экологиялық тәуекелдер жасалады.

Жергілікті мемлекеттік билік органдарының, ТЖМ осы жылдардың тәжірибесін ескере отырып, осындай апаттардың алдын алу және оған жол бермеу бойынша жақсы жұмыс істеуді тілейді.

Мемлекет қоршаған ортаны, топырақты, суды және т.б. қорғау жөніндегі бағдарламаларға көп қаражат бөледі, бірақ олар көбінесе мағынаға жете алмайды. Ғылым сондай-ақ экологиялық қауіптерді еңсеру жолдарын іздейді, мысалы, отандық ғалымдар қазір мұнаймен ластанған топырақты тазарту бойынша зерттеулер жүргізуде, сонымен қатар микробтардың, сол топырақтың өсімдіктерінің көмегімен өте қарапайым және үнемді жолдарды ұсынады, биылғы жылы Ақтөбе облысының МӨЗ-де сынап көргісі келеді.

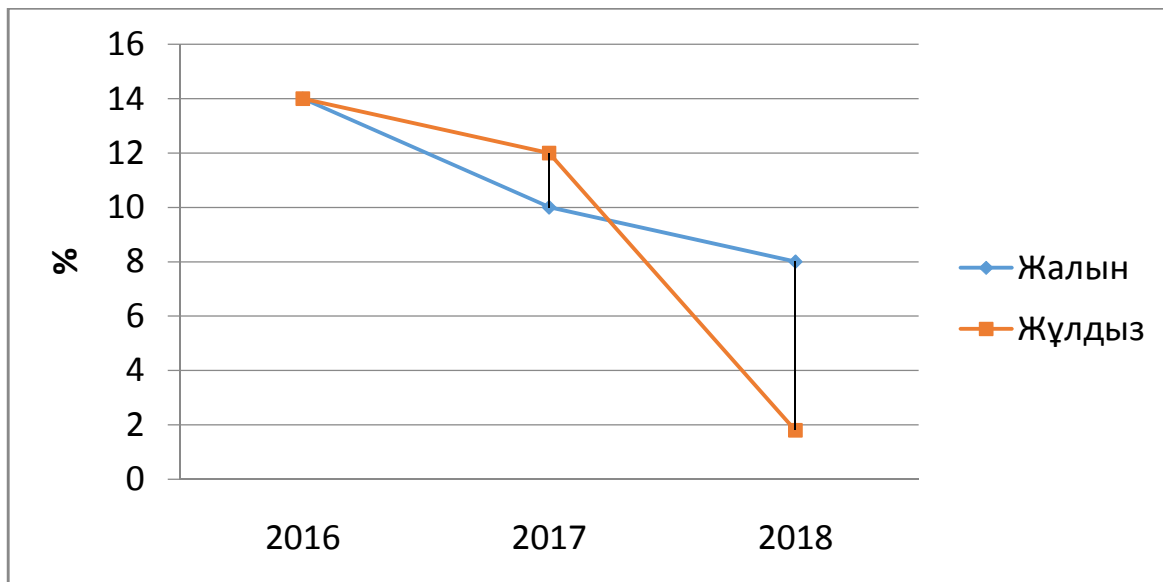
Қазақстан Республикасы Тәуелсіздігінің 20 жылы ішінде қоршаған ортаны ,топырақты, суды қорғау, тарихи ластануларды, атом полигоны мен т.б. әсерінің салдарын жою жөнінде елеулі шаралар өткізді, бірақ, мысалы, өнеркәсіптік зиянды заттар шығарындыларының саны және т. б. кеміді, экологиялық тәуекелдер, проблемалар әлі де толығымен жойылмаған. Осыған байланысты: инновациялық жетістіктерге негізделе отырып, бақылау мен қадағалау жүйесін жетілдіру қажет; экономиканы экологияландыру мақсатында Инновациялық ресурс үнемдеуші технологияларды дамыту, өндірістердің ескірген жабдықтарын ауыстыру, "лас өндірістер"үлесін төмендету(мысалы, күн, су, жел және т. б. энергиясына негізделген электр энергетикасын дамытуды енгізу); парниктік газдар шығарындыларын, азот тотықтарын, күйе, көлік шығарындыларын азайту ,Тарихи ластануды жою жөніндегі, сондай-ақ ластанудың ұлғаю қатерін болдырмау жөніндегі бағдарламаларды іске асыруды неғұрлым нақты жүргізу ; шөлейттенуге қарсы күрес шараларын, қоршаған ортаны қорғау; "Ақ бұлақ" бағдарламасын іске асыруды жалғастыру (су құбырының ескірген құбырларын ауыстыру, үздіксіз бақылаудың автоматтандырылған аспаптарын, әсіресе ауылдық жерлерде енгізу, кәріз жүйелерін жөндеу және қайта жаңарту) ерекше қамқорлық болуға тиіс; өнеркәсіптік және тұрмыстық қалдықтарды басқару жөніндегі жұмысты жетілдіре отырып, барлық ірі өңірлерде қалдықтарды қайта өңдеу, тиісінше кәдеге жарату жөніндегі өндірістер құруға қол жеткізуге; төтенше жағдайлардың алдын алу мен жоюдың мемлекеттік жүйесін жетілдіре отырып,; Қазақстан, Ресей, АҚШ басшыларының бірлескен мәлімдемесін ескере отырып, әскери-ғарыш және сынақ кешендері полигондары аумақтарының экологиялық жай-күйінің мониторингін және осы өңірлердің бейбіт мақсаттарда "экологиялық апат" мүмкіндіктерін ескере отырып жалғастыру; озон қабатын қорғау және озонды бұзатын заттарды тұтынуды шектеу жөнінде мүмкін болатын шараларды қабылдау, өзгермелі табиғи және климаттық жағдайларға бейімделу шараларының мемлекеттік жүйесін әзірлеуге кешенді тәсілді жүзеге асыру; инновацияларды енгізу және

шаруашылық субъектілерінің табиғи ресурстарды ұтымды пайдалануы, тиімді және аз қалдықты технологияларды дамыту және енгізу жөніндегі нормалар мен стандарттарды қатаңдатуға ықпал ететін экономикалық құралдарды жетілдіру; қоршаған ортаны ластағаны, табиғи ресурстарды нормативтен тыс пайдаланғаны үшін төлем ставкаларын ұлғайту, Шаруашылық субъектілерінің экологиялық қауіптілікті бұзғаны үшін жауапкершілігін қатаңдату.

Қорытынды жасай отырып, қазіргі жағдайда экологиялық тәуекелдердің жалпы әлемдік экономикаға, атап айтқанда, Қазақстан экономикасына әсері артып, теріс әсер етеді деп айтуға болады. ҚР орнықты дамуға көшу тұжырымдамасын іске асыру басымдықтар ретінде ресурстар мен энергияны тиімді пайдалану, теңдестірілген демографиялық саясат, Қазақстанның 2030 даму стратегиясының, Қазақстанның әлемдегі бәсекеге барынша қабілетті 50 елдің қатарына кіру стратегиясының мақсаттарына қол жеткізуге ықпал ететін экологиялық тұрақтылықты қамтамасыз ету мәселелерін қояды.

3. ЭКОЛОГИЯЛЫҚ ЛАСТАНУДЫҢ АДАМ ДЕНСАУЛЫҒЫНА ЖӘНЕ ДЕМОГРАФИЯҒА ӘСЕРІ

Зерттеу жүргізілген ауылдарда соңғы 3 жылдың ішінде туылу коэффициенті азайған. Бұл көрсеткіш 3 жылдың ішінде жылына 2% азайып, алаңдаулы жағдайлардың бірін құрайды(8- сурет).

8 – сурет- Жұлдыз бен Жалын ауылдарында 2016-2018 жылдар аралығында туылу коэффициенті.

Жұлдыз бен Жалын ауылдарының халқының репродуктивтік мінез-құлқының сипатына өмір сүру жағдайларына, әлеуметтік ұстанымдар жүйесінің өзіндік ерекшелігіне және генеративтік белсенділігімен, отбасына, некелесуге және балалардың болуына қатысты дәстүрлі қондырғылармен айтарлықтай ерекшеленетін әртүрлі әлеуметтік-демографиялық топтардың құндылықтық бағдарына байланысты бірқатар факторлар әсер етті.

Әйелдердің генеративтік қызметіне әсер ететін маңызды әлеуметтік-экономикалық фактор олардың қоғамдық еңбегімен қамтылуы болып табылады. Әйелдердің қоғамдық өндірісте қатысуы-кешенді фактор. Ол тууды төмендетуге тікелей немесе жанама әсер ететін көптеген жағдайларды қамтиды. Әйелдердің жұмыспен қамтылуы, ең алдымен, психологиялық, экономикалық және басқа да сәттермен байланысты. Әрбір келесі баланың тууы балаларды тәрбиелеуге кететін уақыт шығынын арттырады, осылайша оның экономикалық белсенділігінің төмендеуіне әсер етеді. Сонымен қатар, отбасының жаңа мүшесінің дүниеге келуі жан басына шаққандағы табыстың мөлшерін төмендетеді және қосымша табыс қажеттілігін арттырады. Жүргізілген зерттеулер көрсеткендей, ақылы еңбекпен қамтылған әйелдердің тек үй шаруашылығымен айналысатындарға қарағанда орташа есеппен аз

балалары бар. Бұл мәселе туылған екінші, үшінші және т. б. балаларды отбасында. Халықтың Бүкілодақтық санағының деректері әйелдің қоғамдық жағдайының көп балалы болуына әсер ету заңдылықтарын қадағалауға мүмкіндік берді. Атап айтқанда, әйел қай әлеуметтік топқа жататынына байланысты балалардың отбасында туу кезектілігінің айтарлықтай айырмашылықтары байқалды. Мәселен, қарқынды генеративтік қызмет колхозшыларға тән, олардың отбасылары орта есеппен үш-төрт бала болды; әйел-қызметкерлер екі—үш баласымен шектелді; әйел-қызметшілер — бір немесе екі.

Бұл көрсеткіштің осындай төмендеуін ТШО нысандары орналасқан ауданда әлеуметтік, медициналық мәселелердің шешілмегендігі мен түсіндіруге болады. Бұдан бөлек жергілікті халықтың арасындағы жұ/үктілік санын төмендеуі, бедеусіздіктің жоғарлауы және де жүктілік толық қанды жүрмей, көптеген патологиялық жағдайлардың әсерінен аборт жасалатындығында айтып кеткен жөн.

Өлім демографиялық процесс ретінде әлеуметтік ортадағы өлім жиілігі болып табылады. Бала туғаннан кейін ол халықтың өсімін молайту процестерінде өзінің маңыздылығы бойынша екінші орынды алады, халық санына, оның құрылымына елеулі әсер етеді, барлық әлеуметтік-демографиялық процестермен тығыз байланысты. Өлім себептері Қазақстан статистикасында негізгі топтар бойынша жіктеледі: жұқпалы аурулар, тыныс алу органдарының аурулары, қан айналымы жүйесі, ісіктер, жазатайым оқиғалар, улану және жарақаттар. Халықтың өлім-жітімі қоғамның әлеуметтік-экономикалық даму деңгейінің айнасы болып табылады.

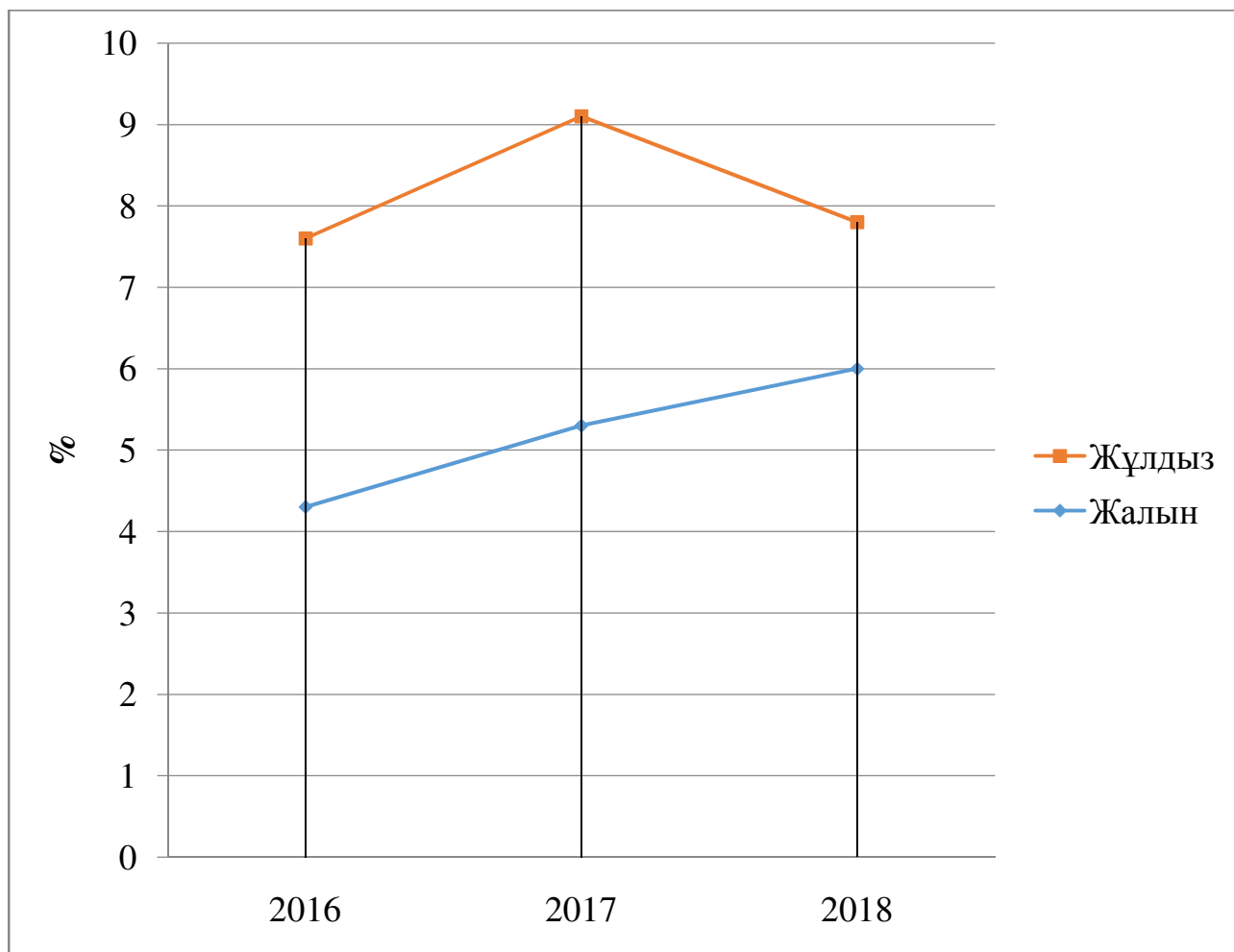
Өлім-жітім қоғам дамуының әлеуметтік-экономикалық перспективаларымен тығыз байланысты маңызды демографиялық процесс болып табылады. Өлім - жітім деңгейі гендерлік аспектіде, жас құрылымында, сондай-ақ күтілетін өмір сүру ұзақтығын көрсетеді. Соднықтан біз Қазақстан халқының өлім-жітімінің теориялық аспектілеріне сипаттама беруіміз қажет, XX ғасырдың соңы XXI ғасырдың басындағы өлім-жітімнің негізгі үрдістері,

оның динамикасын сипаттайтын негізгі демографиялық көрсеткіштердің өсуіне ықпал ететін себептер талданды. Осы процестің өңірлік ерекшеліктері қаралды, облыстар бөлінісінде өлім-жітімнің себептері анықталды, Қазақстан өңірлері бойынша халықтың өлім-жітімін саралауға ықпал еткен факторлар кешені талданды. Нәрестелер өлімінің динамикасына ерекше көңіл бөлінген.

Бала тууға әсер ететін маңызды әлеуметтік-экономикалық факторлардың бірі білім деңгейі болып табылады. Білім деңгейі жоғары болса, туу жиілігі төмен. Бала туудың қолайсыз жағдайы көп жағдайда тұрмыстың күрделі жағдайлары, медициналық қызмет көрсетудің төмендігі және оның қымбат болуы, экологиялық жағдай, әйелдердің ауыр және зиянды жұмыстарда жұмыспен қамтылуы теріс әсер ететін әйелдердің денсаулық жағдайына байланысты.

XX ғасырдың аяғында XXI ғасырдың басында Қазақстан халқының өлім-жітімі жағдайында елеулі өзгерістер болды. 1997 жылы Президенттің "Қазақстан-2030. Барлық қазақстандықтардың өсіп-өркендеуі, қауіпсіздігі және әл-ауқатының жақсаруы" тақырыбында "ұлттық қауіпсіздіктің жетекші басымдықтары қатарына мықты демографиялық және көші-қон саясаты ұсынылуы тиіс. Егер біздің мемлекеттік органдар бұған немқұрайлы қарайтын болса, онда біз XXI ғасырдың қарсаңында Ресеймен бірге халық саны сыртқы көші-қон процестерінен ғана емес, табиғи түрде төмендегенде "демографиялық крест" жағдайына кіреміз. Бұл үрдіс дереу тоқтатылуы керек". Осы кезеңдегі Қазақстанның демографиялық дамуының жағымсыз белгілерін анықтай отырып, Н. А. Назарбаев депопуляцияға "кез келген көзқараспен қауіпті. 1992 жылдан бастап соғыстан кейінгі 50 жыл ішінде алғаш рет республика халқы қысқара бастады.»

Туылы мен бір қатарда өлім деңгейіде өзгеріске ұшыраған. Бұл көрсеткіш соңғы 3 жылдың ішінде жылына 2% жоғарлаған(9- сурет).

9 – сурет- Жұлдыз бен Жалын ауылдарында 2016-2018 жылдар аралығында өлім коэффициенті.

Жас шамасындағы өлім-жітімді қарастыра отырып, осы кезеңде ең зардап шеккендер еңбекке қабілетті жастағы ер адамдар болғанын ерекше атап өткен жөн. Олардың жас өлім-жітімінің динамикасында үш негізгі үрдісті атап өтуге болады. Балалар жасындағы (15 жасқа дейін) ерлер өлімі жалпы азайды. 0-5 жас тобында айтарлықтай. 2018 жылы бұл коэффициент 5,9 құрады, ал – 10,9 (46% – ға, 1,8 есеге); 5-9 жас тобында – 33,3% - ға, 1,5 есеге; 10-14 жас аралығында-14,3% - ға.

Екінші үрдіс 15-19 жас аралығынан бастап ерлер өлімі бірте-бірте ұлғая бастайды (13,3% - ға). Келесі жас тобында 20-24 жас аралығында оның өсуі – 18,2% - ға жетті. Және 55-59 жастағы еркектерде (28,8% - ға), іс жүзінде 1/3-ке едәуір нашарлады. Бұл процесс сондай-ақ одан да көп жастағыларға да әсер етті: 25-29 жас (15,9% - ға); 30-34 жас (14,8% - ға); 35-39 жас (7,0% - ға); 40-44

жас (10,5% - ға); 45-49 жас (9,6% - ға); 50-54 жас (8,7% - ға). Ерлердің көптеген өмірін ерте өлімге әкелді.

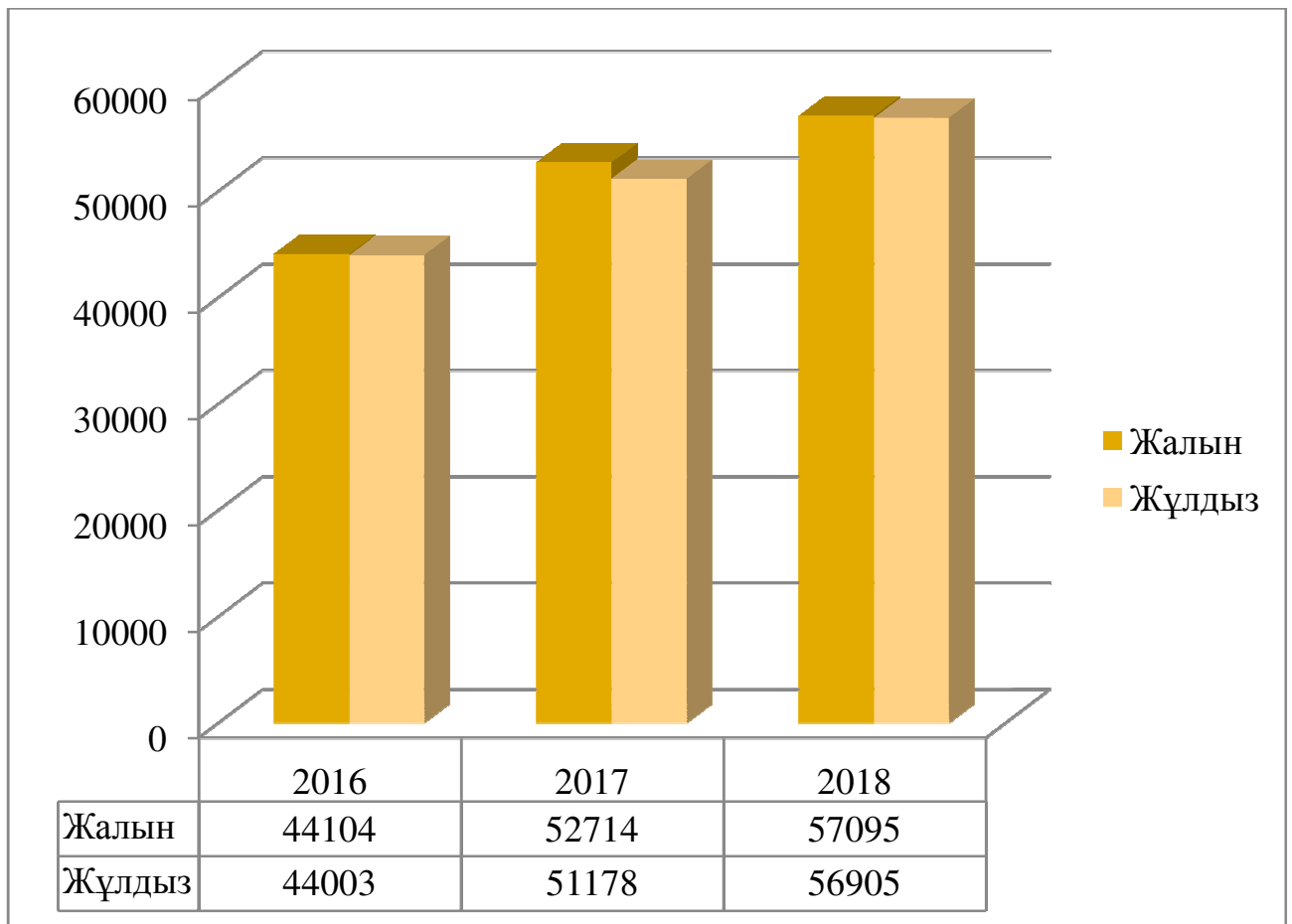
Үшінші үрдісті қарт жастағы табуға болады. 60-64 жас тобында алдыңғы жас аралығымен салыстырғанда ерлер өлім-жітімінің деңгейі біршама төмен, бірақ жалпы бұл көрсеткіш осы кезеңде 1,2 есе өседі.

Еңбекке қабілетті жастағы ерлердің өлімін зерттей отырып, жағдай сыни жағдайға жақын болғанын атап өткен жөн. Жаңа экономикалық жағдайда ерлер неғұрлым осал және әртүрлі сыртқы әсерлерге ұшыраған. Бұдан басқа зерттеу аймағында тұратын ерлердің басым бөлігі, яғни 95 %мұнай өңдейтін зауытта жұмыс атқарады. Бұл жәйт олардың денсаулық деңгейлерінің күрт нашарлауына тікелей әсер етеді.

Ерлер өлім-жітімінің апатты мөлшері аясында әйелдер өлім-жітімінің көрсеткіші неғұрлым қолайлы болып көрінеді. Егер бұл процесс туралы "қолайлы"деп айтуға болады. Әйелдердегі балалар өлімі (0-15 Жас) да айтарлықтай төмендеді. Мысалы, 0-5 жастағы 48%, 2 есе. 20-24 жас аралығындағы топта 18,2% - ға өсті, 25-29 жас аралығындағы деңгейде қалды. Одан кейін әйелдердің жас өлім - жітімінің оң үрдісі белгіленді: 30-34,35-39; 40-44; 45-49 жас аралығында өлім-жітім тұрақты түрде төмендеу үрдісіне ие болды (15%; 31,6%; 10,3%; 4,3% тиісінше). 50-54 жасында тұрақтанып, қайтадан өсуге барды.

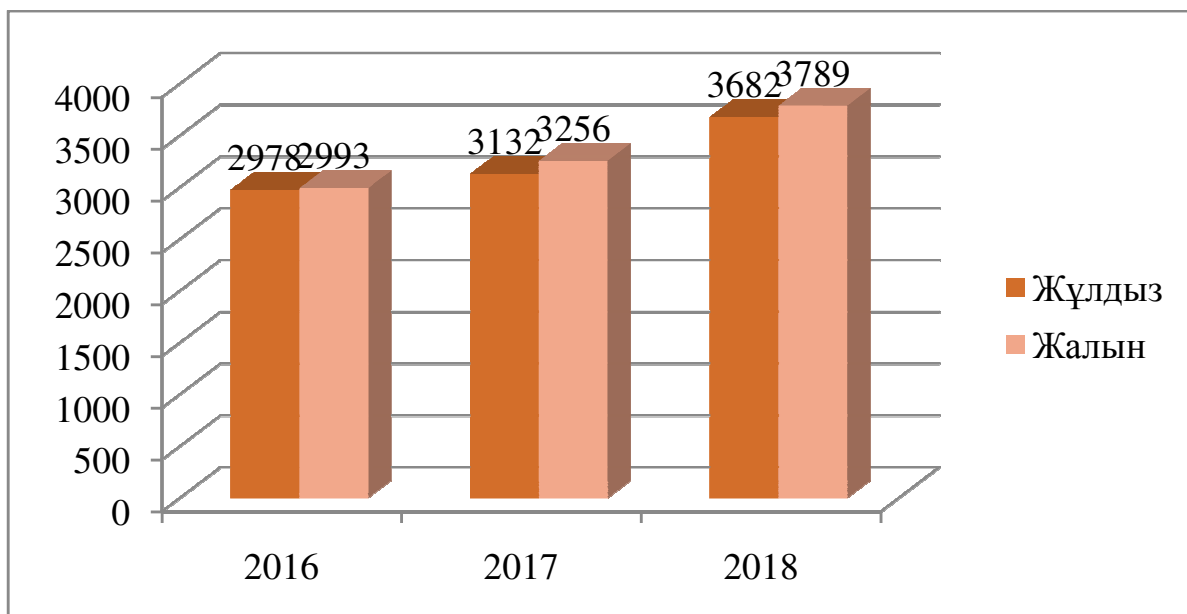
Жалын мен Жұлдыз ауылдарында соңғы 3 жыл ішінде 18 жас және одан жоғары жастар аларығындағы 100000 адамға шапқандағы аурушаңдықтың көрсеткіші(9 – сурет).

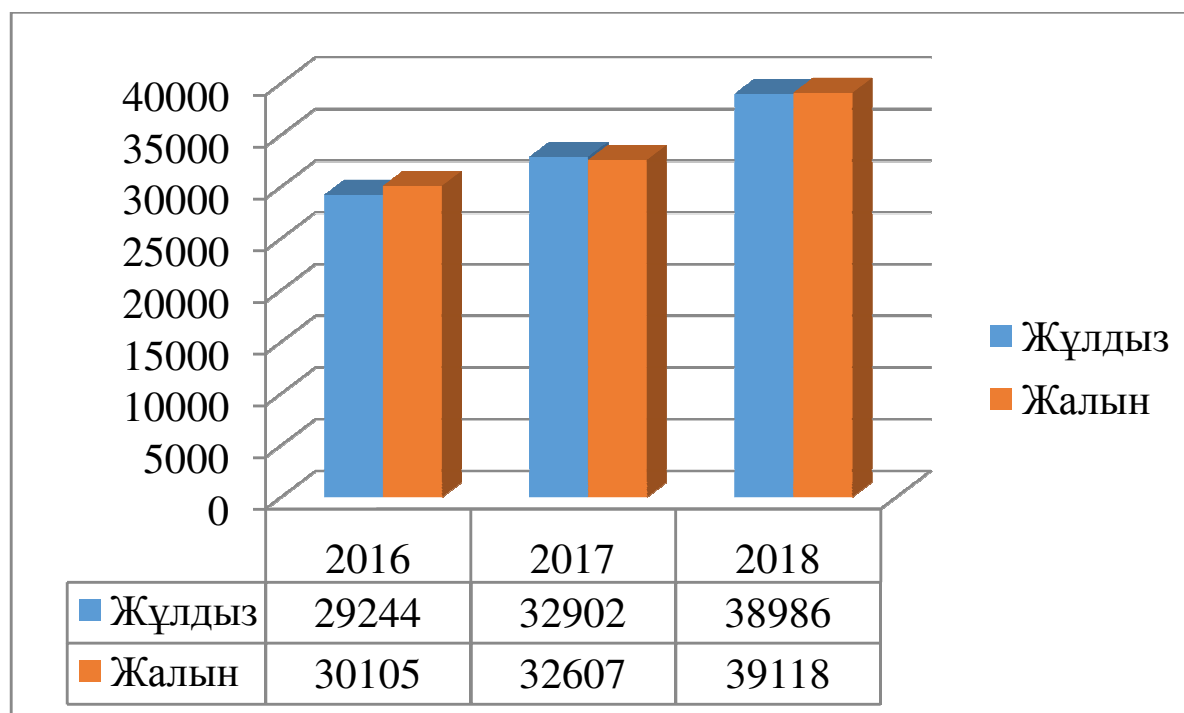
9 – сурет- 18 жас және одан жоғары жастар аралығындағы 100000 адамға шапқандағы аурушаңдықтың көрсеткіші.

Жалын мен Жұлдыз ауылдарында соңғы 3 жыл ішінде 15-17 жас аралығындағы аурушаңдықтың көрсеткіші(10 – сурет).

10 – сурет- 15-17 жас аралығындағы аурушаңдықтың көрсеткіші.

Жалын мен Жұлдыз ауылдарында соңғы 3 жыл ішінде 14 жасқа дейінгі аралықтағы аурушандықтың көрсеткіші(10 – сурет).

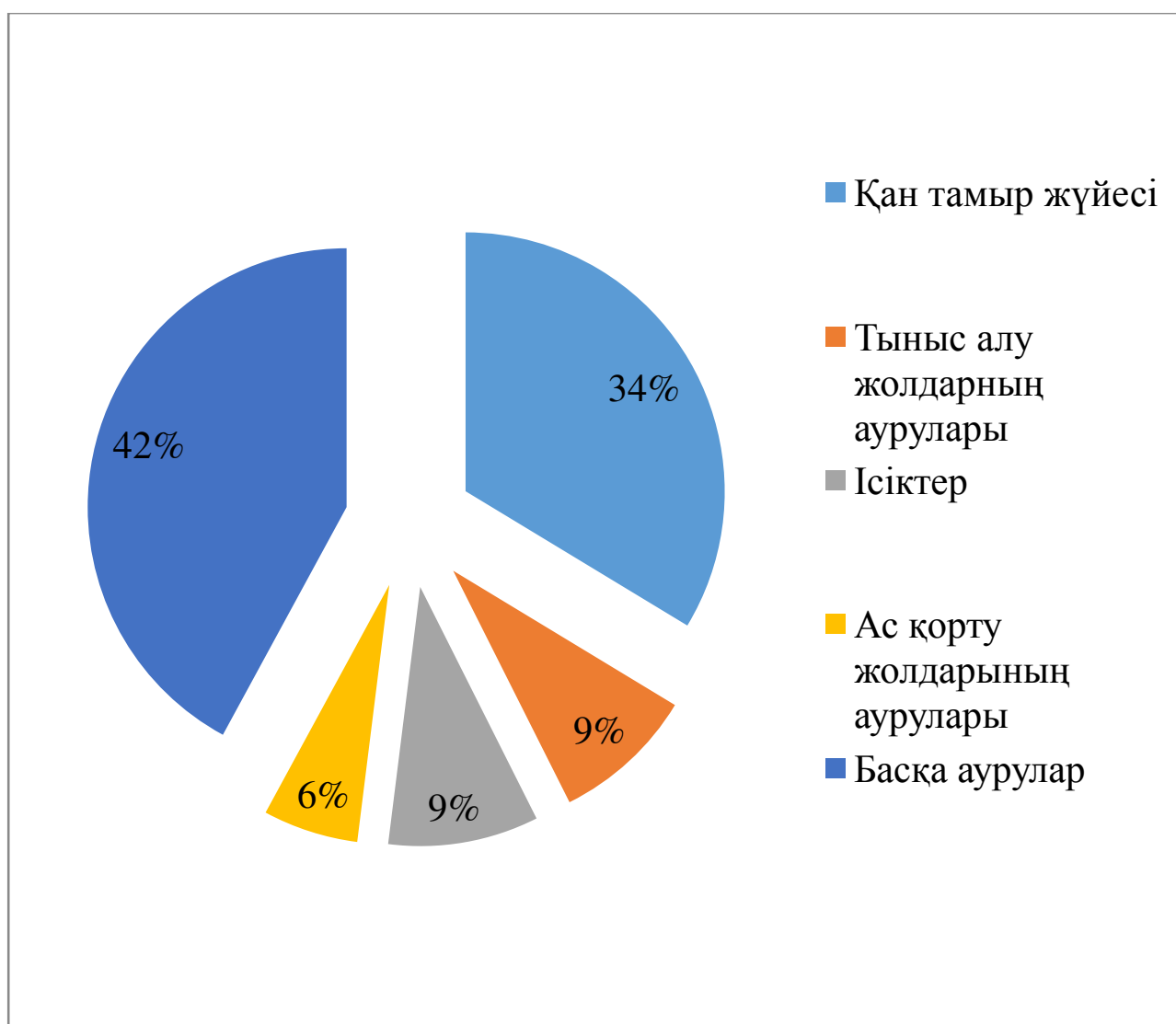
2016-2018 ж.ж. кезеңінде халықтың өлімінің жетекші себептері барлық өлімінің 44,1% - ын құрайтын қан айналымы жүйесінің аурулары болып табылады. Өлім себептерінің арасында екінші орынды тыныс алу органдарының аурулары (11,7%),. Үшінші орынды өлу себептерінің арасында жаңа өскіндер 8,6%. Жұқпалы және паразиттік аурулар қайтыс болу себептері 8,4% жағдайда болып табылады. Ас қорыту органдарының аурулары 6,6%.

2018 жылы барлық қайтыс болғандардың 41,9% 71-75 жас тобына келеді. Бірақ сонымен қатар қайтыс болғандардың арасында 26,7% - ын 61,65 жастағы тұлғалар және 23,7% - ын 41-50 жастағы тұлғалар құрайды; 8,1% - ын 31-40 жастағы адамдар құрайды.

44,1% жағдайда Жұлдыз ауылында тұрғындары арасында өлімнің себебі қан айналымы жүйесінің аурулары болып табылады, олар ТО бойынша 38,2% құрайды.

Халықтың өлім-жітімінің жетекші себептері қан айналымы жүйесінің аурулары (барлық себептердің 44,1%), ісіктер (12,3%) және тыныс алу

органдарының аурулары (11,7%) болып табылады. Қан айналымы ауруларынан болатын өлім-жітімнің 40,9% еңбекке жарамды жасқа келеді. Сүт безі обыры (31-40 жас), лейкоз (31-40 жас), қатерлі анемия (3-14 жас) сияқты онкологиялық аурулардың "жасаруы" байқалады. Туберкулезден қайтыс болудың барлық жағдайларының 23% - ы 21-30 жасқа келеді. Нәрестелер өлімінің негізгі себептері перинаталдық кезеңде пайда болатын жағдайлар (барлық себептердің 41,3% - ға дейін) және туа біткен ауытқулар (31,3% - ға дейін) және тыныс алу мүшелерінің аурулары (25,1% - ға дейін) болып табылады(12-сурет).

Алайда, егер Жұлдыз ауылында дәрежесі бойынша екінші орында тыныс алу жүйелерінің аурулары болса, ТО екінші орында жаңа түзілімдер тұр.

Халық өлімінің себебі болып табылатын қан айналымы жүйесі

ауруларының арасында негізгілері инсультпен асқынған гипертониялық ауру болып табылады, ол осы сыныптың барлық себептерінің 22,1% құрайды; содан кейін миокард инфаркты ишемиялық ауру-24,1%; өлім жағдайының 38,9% себебі болып табылатын цереброваскулярлық аурулар барлық себептердің арасында бірінші орынды алады, алайда клиницист-дәрігерлер осы аурудың қандай асқынулары өлімге әкеп соқтырады.;

қан тамырларының атеросклерозы Жұлдыз ауылында тұрғындарының 14,42% - да өлімінің себебі болып табылады.

Талдау көрсеткендей, Жұлдыз ауылында қанайналым жүйесі ауруларының "жасаруы" орын алып отыр, олар жас жастағы халықтың өлуіне себеп болды.

ҚОРЫТЫНДЫ

Біз ОӨ маңы мұнай өңдейтін қоршаған орта объектілерінің сапасына және халықтың денсаулық жағдайына кешенді зерттеулер жүргіздік.

Зерттеулер зерттелетін аймақтағы қоршаған орта мен халықтың денсаулығына ластаушылардың теріс әсерін анықтау үшін қоршаған ортаның негізгі объектілерінің (атмосфералық ауа, су, топырақ, өсімдіктер) сапасын зерттеуге бағытталған.

Зерттеу нәтижелері бойынша біз игеріліп жатқан ТО қоршаған орта объектілерінің ластану ерекшеліктеріне байланысты халық денсаулығының ерекшеліктерін белгіледік.

Зерттеу нәтижелерінің негізінде алдын алу іс-шараларын жетілдіру бойынша, қоршаған ортаның халық денсаулығына теріс әсерін ерте анықтау, алдын алу, аурулардың тәуекел топтарын анықтау, денсаулықтың негізгі көрсеткіштерінің деңгейіне, құрылымына және үрдісіне әсер ететін факторларды анықтау бойынша ғылыми негізделген ұсынымдар әзірленді. Халықтың наукастану деңгейі мен құрылымына әсер ететін факторлардың маңыздылығы мен басқарылуын анықтау бойынша көп факторлы талдау үлгілері әзірленді.

Денсаулық сақтау органдарына мұнай-газ аймағында тұратын халықтың денсаулық жағдайын жақсарту бойынша іс-шаралар ұсынылды.

Денсаулық сақтау органдарына мұнай-газ аймағында тұратын халықтың денсаулық жағдайын жақсарту бойынша іс-шаралар ұсынылды.

Біздің зерттеулер нәтижесінде тиісті қорытындылар жасалды:

1.Зерттеу аймағында ауаның, судың және топырақтың ластануы анықталды. Және де осы себеп жергілікті халықтың ауыршандығының көрсеткіштерінің негізгісі деп айтсақ болады.

2.Солтүстік-Шығыс Каспий маңы мұнай-газ өңірлерінің халқы денсаулығының демографиялық көрсеткіштері балалардың үлес салмағының

төмендеуімен және оның қарт адамдарының өсуімен сипатталады.

3.Халықтың өлім-жітімінің жетекші себептері қан айналымы жүйесінің аурулары (барлық себептердің 44,1%), ісіктер (12,3%) және тыныс алу органдарының аурулары (11,7%) болып табылады. Қан айналымы ауруларынан болатын өлім-жітімнің 40,9% еңбекке жарамды жасқа келеді. Сүт безі обыры (31-40 жас), лейкоз (31-40 жас), қатерлі анемия (3-14 жас) сияқты онкологиялық аурулардың "жасаруы" байқалады. Туберкулезден қайтыс болудың барлық жағдайларының 23% - ы 21-30 жасқа келеді. Нәрестелер өлімінің негізгі себептері перинаталдық кезеңде пайда болатын жағдайлар (барлық себептердің 41,3% - ға дейін) және туа біткен ауытқулар (31,3% - ға дейін) және тыныс алу мүшелерінің аурулары (25,1% - ға дейін) болып табылады.

4.2016-2018 жылдар кезеңінде мүгедектер контингенті 7,6% – ға, ал бала кезінен мүгедектер саны 23,6% - ға өсті. Алғашқы танылған мүгедектердің 27,3% - ы жұмыс істеп тұрған Халыққа, ал 72,7% - ы жұмыс істемейтіндерге тиесілі.

Алғашқы мүгедек деп танылғандардың 42,1% - ы 39 жасқа дейін, 52,4% - ы еңбекке қабілетті 41-63 жасқа дейін келеді. Қала тұрғындары арасында мүгедектіктің басты себептері – қан айналымы жүйесі аурулары, жарақаттар, улану және ісіктер; ауыл тұрғындары арасында-қан айналымы жүйесі аурулары, содан кейін туберкулез, психикалық және мінез-құлықтық бұзылулар болып табылады.

5.Әрбір екінші тұрғын әлеуметтік қатер факторына ие және II тәуекел тобына жатқызылуы тиіс.

6.Көп факторлы талдаудың деректері өңір халқының патологиясын қалыптастыруға жасы (фактордың үлесі 18,6% құрайды); тұратын жері – кен орнынан алыстығы (13,6%); материалдық жағдайы (12,1%); отбасылық жағдайы (10,9%); өмір салты (9,4%); осы жерде тұру уақыты (8,8%); алкогольді тұтыну (7,9%); темекі шегу (7,2%); аурулардың жиілігі жылына (7,1%); дене шынықтырумен айналысу (4,4%).

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Учреждение образования «Полоцкий государственный университет»
Тип: статья в журнале - научная статья Язык: русский Том: 94 Номер: 3 Год: 2015 Страницы: 48-52 Поступила в редакцию: 12.02.2014
2. Казахский национальный медицинский университет им. С.Д. Асфендиярова, г. Алматы, Республика Казахстан
3. РГУ «Департамент по ЗПП Атырауской области Комитета по ЗПП МНЭ РК» г. Атырау, Республика Казахстан
4. РГУ «Макатское районное управление ЗПП Департамента ЗПП Атырауской области Комитета ЗПП МНЭ РК», г. Макат, Республика Казахстан
Тип: статья в журнале - материалы конференции Язык: русский, Номер: 1 (1) Год: 2017 Страницы: 91-95
5. Кислицына Вера Викторовна. Гигиеническая оценка риска нарушения здоровья рабочих топливно-энергетических предприятий от факторов окружающей среды различной природы : диссертация ... кандидата медицинских наук : 14.00.07 / Кислицына Вера Викторовна; [Место защиты: ГОУВПО "Кемеровская государственная медицинская академия"]. - Кемерово.
6. Даткаева Г.М., Булешов М. А., Шаимерданова Б.Е. Международный казахско-турецкий университет им. Х. А. Ясави, Казахстан Динамика и структура заболеваемости с временной утратой трудоспособности работников нефтеперерабатывающей промышленности Южного Казахстана
7. Карамова Л.М. Научно-технической прогресс в нефтеперерабатывающей промышленности и влияние его на здоровье работающих. // Автореф. дисс. докт. – М., 1985. 298с.
8. Овчаров В.К., Максимова Т.М., Кокарина Е.П. Группировка болезней и оценка на их основе потерь в программах социально-экономического характера // Проблемы Социальной гигиены и истории медицины. – Москва, 1996. №7. – с. 26-28.
9. Кулкыбаев Г. А. Итоги и перспективы научных исследований по проблеме профессиональной патологии бронхолегочной системы // Сб. науч. трудов межд. конферен. «Современные проблемы профессиональной заболеваемости бронхолегочной системы» - Караганды, 2001.-С.1-10.
10. Бойко В.И. Гигиена труда и охрана здоровья рабочих в нефтяной и нефтехимической промышленности. Уфа: 1969. 216с.
11. Копанов А.И. Особенности санитарии, условия труда на установках каталитического крекинга влияний их на заболеваемость // Тезисы докладов 31 Конференции Башмединститута. – Уфа, 1954. С.10-11.
12. Алибекова Г.Н. Современное состояние государственного санитарного надзора за объектами нефтегазовой и нефтеперерабатывающей

- промышленности в Республике Казахстан.-Атырау,2005.
- Мумликов Р.Р., Аукешева Б.К. Проблемы охраны окружающей среды при освоении нефтегазовых месторождений Прикаспия//Нефть и газ.-2000
13. Ручникова О.Н., Вайсман Я.И. Экологически безопасная утилизация твердых нефтеотходов//Защита окружающей среды в нефтегазовых комплексах.
14. Алматыва Б.Г Теги: Нефтегазовая отрасль Окружающая среда Охрана здоровья Журнал: Вестник Актюбинского университета им. С.Байшева Год: 2013 Город: Актюбинск Категория: Технические науки
15. Ташкулова Ж.Б. «Оценка риска развития сердечно-сосудистых заболеваний у работающих в условиях нефтяного кластера». Диссертация на соискание академической степени магистра по специальности 6М110100-«Медицина» Научный руководитель: д.м.н. Г.Н. Досыбаева Шымкент 2014.
16. Бекмурзаева Э.К., Клинико гигиенические особенности формирования заболеваний органов пищеварения у рабочих современного нефтеперерабатывающего производства на примере ШНОС 14.00.50.- Медицина труда Автореферат диссертации на соискание ученой степени доктор медицинских наук., г. Караганда, 2005.
17. Абильдаева Г.А., Этнопатогенетическая значение клинико-микробиологических особенностей гастродуоденальной патологии у работников нефтяной промышленности 03.00.07-микробиология, 17.00.05-внутренние болезни, Автореферат диссертации на соискание ученой степени доктора медицинских наук, РК Алматы, 2009.
18. Охрана труда на нефтеперерабатывающих и нефтехимических заводах. учебник для вузов обучающихся по спец. Химическая технология переработки нефти и газа. \ Под. ред. В.П. Кушелева и В.Т. Полозкова-М: Химия, 1973.-293с.
19. Бакиров А.Б., Симонова Н.И. Профессиональные и экологические риски в промышленных городах Республики Башкортостан // Медицина труда в третьем тысячелетии: Международная конференция, 23-25 июня 1998 г. М., 1998. - С.
20. Банникова Р.В., Южманова Г.Ф., Цыганов С.В. Заболеваемость населения в Северном регионе Европейской части России // Здоровье населения РФ и пути его улучшения: Материалы к 4-й Региональной науч.-практ. конф. М., 1994. - С 32-33.
21. Бардина О.С., Лебедева Н.В., Гурвич Е.Б. Влияние условий труда свинцовых производств на уровни и причины смертности работающих // Медицина труда и пром. экология. №5-6. - С.8-11.
22. Башкортостан: Краткая энциклопедия. Уфа, 1996. 669 с.
23. Бедный М.С. Демографические факторы здоровья. М.: Финансы и статистика, 1984.-224 с.
24. Белан Л.Н. Экогеохимия ландшафта горно-рудного района (на примере г. Учалы): Автореф. дис. канд. географ. наук. Уфа, 1997. - 14 с.

25. Белан Л.Н. Экогеохимические условия Учалинского горнорудного района // "Регион и география": Тезисы Международной науч.-практ. конф. Пермь, 1995. - С. 10-11.
26. Белан Л.Н. Тяжелые металлы в техногенно загрязненных почвах // Экологические проблемы Республики Башкортостан. Уфа. - 1997. - С. 88-92.
27. Белицкая Е.М. Влияние тяжелых металлов на течение беременности // Врачебное дело. 1997. - №6. - С. 43-45.
28. Белоусов В.В. Особенности образа жизни жителей крупного города. // Здравоохран. Рос. Федерации. - 1992. - №2. - С. 21-22.
29. Беляев Е.Н. Мониторинг питания и качества пищевых продуктов в системе социально-гигиенического мониторинга // Вопросы питания. — 1996. № 3. - С. 3-8.
30. Беляева Н.Н., Беляева, З.М. Гасимова, Д.М. Климова Влияние интоксикации свинцом на течение вирусной инфекции // Гигиена и санитария. 1994. - №1. - С. 3235.
31. Беляков С.В., Смулевич В.Б. Методические подходы к изучению влияния профессии родителей на развитие злокачественных новообразований у детей // Вопросы онкологии. 1989. - Т.35. - №1. - С. 12-15.
32. Беляков С.В. Профессия родителей как возможный фактор онкологического риска у детей // Медицина труда и пром.экология. 1994. - №4. - С. 27-30.
33. Берлина Л.М., Викторова Т.Н., Аскарова З.Ф., Хуснутдинова Э.К. Исследование цитогенетической нестабильности хромосом при воздействии неблагоприятных внешнесредовых факторов // Медицина труда и пром. экология. 2001. - № 3. - С. 4042.
34. Бигалиев А.Б. Аберрации хромосом в культуре лимфоцитов лиц, контактирующих с хромом. // Цитология и генетика. 1981. Т15. - №6. - С. 63-68.
35. Бигалиев А.Б. Генетические эффекты ионов металлов. Алма-Ата: Наука, 1986.-С. 8-15.
36. Боев В.М. Экология человека в малых городах и сельских населенных пунктах Восточного Оренбуржья. // Гигиена и санитария. 1994. - №8. - С. 40-42.
37. Боев В.М. Среда обитания и экологически обусловленный дисбаланс микроэлементов у населения урбанизированных и сельских территорий // Гигиена и санитария. 2002. - №5. - с. 3-7.
38. Боев В.М., Быстрых В.В. Влияние питьевой воды на заболеваемость детей в г. Оренбурге / Антропогенное воздействие и здоровье человека / тезисы докл. 3 Всероссийской науч.-практ. конф. Калуга, 1996. - С. 44-45.
39. Борисенко Н.Ф., Кучак Ю.А. Влияние ртутьорганических пестицидов на окружающую среду и здоровье населения // Гигиена и санитария. 1989. - №12. - С.65-68.
40. Борисенкова Р.В. и др. Об онкогенном действии пыли сульфидных медно-никелевых руд / Р.В. Борисенкова, Л.Н.Пылев, Л.А.Луценко и др. // Медицина труда и пром.экология. 2002. - №1. - С. 7-11.

41. Бруй Б.П. Медико-демографические характеристики населения России //Проблемы соц. гигиены и история медицины. 1994. - №1. - С. 27-31.
42. Бруй Б.П., Дмитриев В.И. Особенности смертности населения трудоспособного возраста в Российской Федерации //Здравоохран. Рос. Федерации. -1998.- №6.-С.44-47.
43. Булатова И.В., Хакимова А.М., Цибулькина В.Н. и др. Влияние металлов на состояние иммунитета и развитие атопического дерматита у детей //Казанский мед.журнал. 1994. - №1. - С. 52-55.
44. Бульбулян М.А. Особенности распространения злокачественных новообразований в профессиональных группах женщин (дескриптивное эпидемиологическое исследование) //Медицина труда и пром. экология. 1993. - №5-6. - С. 1-4.
45. Бульбулян М.А., Ивкова Е.П. Оценка условий труда при добыче руды и производстве ртути с позиции возможного канцерогенного воздействия //Медицина труда и пром.экология. 1994. - №4. - С. 15-17.
46. Бульбулян М.А. Профессия и рак молочной железы у женщин. //Вестник Российской академии мед. наук. 1996. - №3. - С. 19-20.
47. Бучнев С.В., Орлова А.А. Новообразования как причина смерти мужчин трудоспособного возраста. //Сов. здравоохран. 1991.- №6. - С. 32-35.
48. Варзина Н.Б. Тяшнянова Н.В., Зимин Д.М. Иммунологическая реактивность рабочих хромового производства //Гигиена труда и проф. заболевания. 1983. - №5. -С.53-55.
49. Венедиктов Д.Д. Здоровье и демография //Здравоохран.Рос.Федерации. - 1985. -№10.-С. 12-17.
50. Вестник статистики. 1991.- №2. - 80 с.
51. Вирганская И.М., Дмитриев В.И., Коверный И.И. Региональные особенности смертности населения Российской Федерации от болезней системы кровообращения. //Здравоохран. Рос. Федерации-1994.-№2.- С.15-21.
52. Вирганская И.М. К вопросу об изучении социальных факторов смертности //Терапевт, арх. 1992. - Т. 64. - № 1. - С. 108-114.
53. Вирганская И.М. Уровень образования и продолжительность жизни //Сов.здравоохран. 1990. - №8. - С. 27-31.
54. Влияние промышленных факторов на состояние здоровья работающих при получении и обработке сплавов цветных металлов./В.Н. Ожиганова, Л.А. Иванова, Н.А. Хелковский-Сергеев и др. //Медицина труда и пром.экология. 1996. - №7. - С. 4-9.
55. Войнар А.О. Биологическая роль микроэлементов в жизнедеятельности человека и животных. М., 1953.
56. Войтенко В.П. Факторы смертности и продолжительности жизни. Киев: Здоровье, 1987.-142 с.
57. Войцехович Б.А., Слаута Т.Ф., Пильщикова В.В. Современные тенденции смертности населения «рабочего» возраста от болезней системы кровообращения //Сов. здравоохран. 1990. - №11. - С. 23-26.

58. Войцехович Б.А., Редько А.Н. Некоторые параллели в динамике общей смертности от травматизма и самоубийств //Сов. здравоохран. 1991. - № 8. - С. 31-34.
59. Войцехович Б.А., Редько А.Н. //Пробл.соц.гиг.здравоохран. и история мед. — 2003. -№1.- С. 25-27.
60. Волкотруб Л.П., Корешкова Т.П. Экономический ущерб, связанный со смертностью от злокачественных новообразований рабочих, занятых в производстве резины //Здравоохран. Рос. Федерации. 1991.- №2.- С.26-27.
61. Вредные химические вещества. Неорганические соединения элементов 1-1V группы. (Под ред. д-ра биол.наук проф. В.А.Филова). Л. «Химия», 1988.
62. Вульфович Г.В. К методике оценки потерь вследствие преждевременной смертности //Здоровье населения РФ и пути ее улучшения: Материалы 1 науч.-практ. конф. 30-31 мая 1994. М., 1994. - С. 62-63.
63. Высочин В.И., Панькова А.А. Рекомендации по снижению смертности среди работающих на горнорудных предприятиях. //Медицина труда и пром. экология. -1997.-№10.-С. 24-26.
64. Гареев Э.З. //В кн.: Верхний докембрий и палеозой Южного Урала. Уфа, 1982.-С. 38-46.
65. Гатагонова Т.М. Особенности липидного состава сыворотки крови у рабочих, занятых в производстве свинца //Медицина труда и промэкология.- 1994 №12. -С.17-21.
66. Гейко О.И., Федотова И.В., Благодатин В.М. Эпидемиолого-гигиенические аспекты оценки канцерогенного риска при производстве метакрилатов //Медицина труда и пром. экология. 1996. - №2. - С. 4-7.
67. Генетические эффекты тяжелых металлов /Т.Н. Красовский, В.В. Соколовский //Гигиена и санитария. 1979. - №9. - с. 56-60.
68. Герда Г. Филленбаум. Здоровье и благополучие пожилых. Подходы к многоаспектной оценке /ВОЗ. Женева, 1987. - 210 с.
69. Гигиенические требования к качеству и безопасности продовольственного сырья и пищевых продуктов //СанПиН 2.3.2.560-96. М., 1997. - 269 с.
70. Гигиенические нормативы ГН 2.2.5.1313-03 «Предельно-допустимые концентрации (ПДК) вредных веществ в воздухе рабочей зоны» (утв. 27.04.2003).
71. Гильденскиольд С.Р, Новиков Ю.В., Хамидуллин Р.С. Тяжелые металлы в окружающей среде и их влияние на организм (Обзор) //Гигиена и санитария. 1992. -№5-6. - С. 6-9.
72. Гильденскиольд С.Р. Основы гигиенической оптимизации окружающей среды и охраны здоровья населения промышленного города: Автореф. дис. . д-ра мед. наук. -М., 1996.-46 с.
73. Гимадеев М.М. О профессиональном раке, обусловленном действием химических канцерогенных веществ //Казанский мед. журнал. 1974.- №1.- С. 62-67.
74. Гладкова Е.В. Об этиологии рака легкого у рабочих производства графитовых изделий //Вопросы онкологии. 1990. - Т. 36. - №4. - С. 415-417.

75. Глушков Р.К. и др. О защитном действии производных альгиновой кислоты при хронической интоксикации свинцом в эксперименте /Р.К. Глушков, М.В. Марченко, Б.Б. Матвеев //1-ый съезд токсикологов России: Тезисы докл., 17-20 ноября, 1998.-Москва.-С. 39.
76. Голенков А.А., Дридж Н.Л., Малышев Н.В. О загрязнении почвы и онкологической заболеваемости населения в зоне воздействия металлургического комбината //Население и среда обитания. 1996. - Вып. 10. - С. 19-20.
77. Головкова Н.П., Яковлева Т.П., Лескина Л.М., Михайлова Н.С. Эпидемиологическое изучение смертности рабочих Нижнетагильского комбината. //Медицина труда и пром. экология. 1997. - №4. - С. 7-11.
78. Горбатко Г.Г. Содержание макро- и микроэлементов в биосубстратах системы «мать-плацента-новорожденный-ребенок» в регионе с развитой горнодобывающей промышленностью: Дис.канд.мед.наук. 1999. - 143 с.
79. Гореликова О.Н., Смулевич В.Б. Изучение онкологической заболеваемости и смертности водителей пассажирского транспорта г.Москвы //Международный симпозиум по автодорожной медицине: Тезисы докл. Нижний Новгород, 1991.-С. 28-29.
80. Государственный доклад о состоянии здоровья населения Российской Федерации (1994-1999 гг.).
81. Государственный доклад о состоянии здоровья населения РФ в 1998 году //Здравоохранение Рос. Федерации.-2000.- №4.- С. 3-15.
82. Государственный доклад о состоянии окружающей среды республики Башкортостан в 1994-1999 гг. Уфа (1994-1999 гг.).
83. Грачева А.Г. Некоторые медицинские аспекты младенческой смертности в Российской Федерации //Вопросы охраны материнства и детства. 1991. - Т.36.- № 12.-С. 35-38.
84. Грошева Т.Н., Лужков Б.Н., Должикова Т.П. Цикличность смертности сельских жителей при болезнях органов дыхания //Здравоохранение Рос. Федерации. -1991.-№7.-С.18-19.
85. Гусаков В.П., Хакимов А.Ф., Русакова М.О. и др. Загрязненность тяжелыми металлами почв некоторых сельскохозяйственных районов Башкортостана //Медицина труда и пром. экология. 1997. - №12. - С. 22-25.
86. Гурвич Е.Б., Лебедева Н.В. Смертность геологов в связи с особенностями профессиональной деятельности. //Медицина труда и пром. экология. — 1996. №2. -С. 12-17.
87. Даутов В.Ф., Яруллин А.Х. Влияние атмосферных загрязнений на распространенность заболеваний аллергической природы у детей //Гигиена и санитария. -1980.- № 5.- С. 87-88.
88. Демографический ежегодник, М., 2000. 396 с.
89. Демография и экология крупного города. /Под ред. Толоконцева Н.А., Г.М. Романенковой. Л.: Наука, 1980. - 155 с.
90. Демографические процессы в СССР: Сб. науч.тр. /Под ред.А.Г. Волкова. - М.: Наука, 1990.-211 с.

91. Денисов Э.И. Профессиональный риск ущерба здоровью: проблема оценки и управления //Социально-экологический риск: концепция, методология анализа и практика управления: Сб. науч. тр. М. - Экономика и информатика. - 1998. - С. 96-104.
92. Длин В.В., Османов И.М. Роль тяжелых металлов в формировании заболеваний у детей //Российский медицинский журнал. 1997. - №6. - С. 48-50.
93. Дмитриев М.Т., Ермаченко А.Б., Литвиненко В.Г. Тяжелые металлы в объектах окружающей среды //Гигиена и санитария. 1989. - №8. - С. 71-73.
94. Добренский М.Н., Яковлев Ю.Г. К вопросу изучения множественных причин смерти //Здравоохранение Рос. Федерации. 1989. - Т. 35. - № 7. - С. 787-789.
95. Доклад научной группы ВОЗ. Влияние окружающей среды на здоровье человека //Серия научных докладов ВОЗ. Женева, 1974.
96. Дробот В.Ю. Методические подходы к оценке проблемных ситуаций на уровне промышленных зон города (на примере юго-западного района г. Ярославля): Автореф. дис. канд. мед. наук. М., 1993. - 36 с.
97. Дубейковская Л.С., Ковальская И.А., Салангина Л.И., Фролова Н.М. Вопросы гигиены труда в производствах полиметаллической композиции //Медицина труда и пром. экология. 1995. - №11. - С. 8-10.
98. Дьяченко О.З. Мутагенное действие мышьяка и меди на лимфоциты крови человека *in vitro* //Гигиена и профпатология в металлургической промышленности. -Свердловск, 1991. С. 70-77.
99. Ежова Н.Н., Ощепков В.И., Мочанова Л.Ф. Медико-географические аспекты исследования целевой программы «Здоровье населения г. Ижевска» /Реализация и пути повышения эффективности медико-географических исследований Л., 1991.- С. 114.
100. Елаева Н.Л., Иванова А.С., Семенов Е.В. Изменение суммарной нуклеазной активности в крови при воздействии тяжелых металлов. /1-й съезд токсикологов России: Тезисы докл., 17-20 ноября, 1998 г. М., С. 163.
101. Ермаков С.П., Дергунов В.П. Численные методы оценки эндогенных и экзогенных составляющих компонентов смертности населения //Методологические проблемы медицинской информатики и науковедения: Сб. науч. тр.-М., 1989.-С. 62-74.
102. Ермаченко А.Б., Гринь Н.В. Техногенное загрязнение среды тяжелыми металлами //Гигиена и санитария. 1984. - №9. - С. 11-13.
103. Ерышова О.В. Загрязнение тяжелыми металлами окрестностей Красноярска //Химия в сельском хозяйстве. 1996. - №3. - С. 37-38.
104. Жарская В.Д., Матюшичев В.Б., Дворко И.В. Гигиеническая значимость некоторых показателей крови и мочи при хронической ртутной интоксикации // Гигиена и санитария. 1996. - №4. - С.22-24.
105. Забродский П.Ф. Механизмы токсического действия металлов и их влияние на иммунную систему //Токсикологический вестник-1998.- №6 С. 9-15.
106. Зайналов А.А., Плюхин А.Е. Характеристика условий труда и состояния здоровья рабочих агломерационного производства //Гигиена труда и проф. заболевания. 1987. - №9. - С. 36-38.

107. Зайцева Н.В., Аверьянова Н.И., Корокина И.П. Экология и здоровье детей Пермского региона. Пермь, 1997. - С. 3, 212, 252-293.
108. Зайцева Н.В., Корюкина И.П. Клинико-гематологический симптомокомплекс и медико-химическая диагностика экообусловленной патологии кроветворной системы у детей //Окружающая среда и здоровье: Тезисы докл.рег.науч.конф. Казань, 1996.-С. 52-53.
109. Зволинский В.П. Продовольственное обеспечение россиян. Экономика и экология. 1995. - №7. - С. 108-113.
110. Иванов В.В. Экологическая геохимия элементов. М.: «Экология», 1997. - Т. 1.-С. 6.
111. Иванов В.П., Захарьян А.Г., Аникин А.Д. Динамика первичной инвалидности и реабилитация инвалидов //Здравоохран. Рос. Федерации. 1997. - № 3. -С.23-24.
112. Игнатова М.С., Харина Е.А., Спицына В.А. Экопатология почек и индивидуальная чувствительность к солям тяжелых металлов. //Тер. архив. — 1997. №6. С. 44-48.
113. Измеров Н.Ф., Денисов Э.И., Молодкина Н.Н. Основы управления риском ущерба здоровью в медицине труда //Медицина труда и пром. экология. 1998. - С. 19.
114. Измеров Н.Ф., Капцов В.А., Денисов Э.И. Проблема оценки профессионального риска в медицине труда //Медицина труда и пром. экология. 1993. - №3-4. -С. 1-5.
115. Измеров Н.Ф., Капцов В.А., Овакимов В.Г. Концепция оценки профзаболеваний по категориям их риска и тяжести //Медицина труда и пром. экология. 1993. -№9-10.-С. 3-6.
116. Измеров Н.Ф. Индустриализация и ее последствия для здоровья работающих //Гигиена и санитария. 1992. - №4. - С. 11-18.
117. Измеров Н.Ф., Широков Ю.Г., Лебедева Н.В. Эпидемиологические исследования в медицине труда и пром.экологии //Медицина труда и пром. экология. 1994. -№12.-С. 1-7.
118. Измеров Н.Ф. Лебедева Н.В. Профессиональная заболеваемость. М.: Медицина, 1993. - 224 с.
119. Измеров Н.Ф., Радионова Г.К., Жаворонок Л.Г. Состояние здоровья работающих г. Москвы и пути его улучшения. //Медицина труда и пром. экология. 1997. - №9. - С. 1-6.
120. Измеров Н.Ф., Гурвич Е.Б., Лебедева Н.В. Социально-гигиенические и эпидемиологические исследования в гигиене труда.//М.: Медицина, 1985. 192 с.
121. Иммунный статус у детей с различным уровнем в крови свинца и меди/ Л.С. Карпова, А.М. Малов, О.С. Фомина и др. Матвеев //1-ый съезд токсикологов России: Тезисы докл., 17-20 ноября, 1998. Москва. - С. 59.
122. Итоги российско-французского семинара по проблемам обязательного страхования от несчастных случаев на производстве и профессиональных заболеваний. М., 1994.-8 с.

123. К вопросу о медицинской профилактике интоксикаций ртутью и свинцом /В.Г. Артамонова, В.А. Дадали, О.Г. Плющ и др. //1-ый съезд токсикологов России: Тезисы докл., 17-20 ноября, 1998. Москва. - С. 29.
124. Кадмий /Программа ООН по окружающей среде (ЮНЕП); серия «Научные обзоры советской литературы по токсичности и опасности химических веществ». Под редакцией Н.Ф. Измерова М., 1984. -№69. - 59 с.
125. Казимов М.А., Роцин А.В. О механизмах токсикокинетического воздействия металлов на организм и их гигиеническое значение //Гигиена труда и профзаболевания. 1989. - №9. - С. 4-8.
126. Казимов М.А., Роцин А.В. Основные закономерности комбинированного действия металлов и их значение в гигиене. //Гигиена труда и проф.заболевания. — 1992.-№1.-С. 3-7 .
127. Казначеев В.П. Современные аспекты адаптации. Новосибирск: Наука. Сиб.отд., 1980.-192 С.
128. Казначеев В.П. Очерки теории и практики экологии человека. М.: Наука, 1983.-260 С.
129. Капцов В.А. Здоровье населения России и актуальные проблемы медицины труда и промышленной экологии //Медицина труда и пром. экология. 1994. - №12. -С. 21-24.
130. Карчевски Я. Магний и тяжелые металлы //Вестник АМН СССР. 1991.- №2.-С. 1

КОСЫМША 1

Ф. и. о.

Дата заполнения _____

1. В целом Вы бы оценили состояние Вашего здоровья

(обведите одну цифру)

- Отличное 1
- Очень хорошее 2
- Хорошее 3
- Посредственное 4
- Плохое 5

2. Как бы Вы в целом оценили свое здоровье *сейчас* по сравнению с тем, что было *год назад*.

(обведите одну цифру)

- Значительно лучше, чем год назад 1
- Несколько лучше, чем год назад 2
- Примерно так же, как год назад 3
- Несколько хуже, чем год назад 4
- Гораздо хуже, чем год назад 5

3. Следующие вопросы касаются физических нагрузок, с которыми Вы, возможно, сталкиваетесь в течение своего обычного дня. Ограничивает ли Вас состояние Вашего здоровья в настоящее время в выполнении перечисленных ниже физических нагрузок? Если да, то в какой степени?

(обведите одну цифру в каждой строке)

	Да, значительно ограничивает	Да, немного ограничивает	Нет, совсем не ограни- чивает
А. Тяжелые физические нагрузки, такие как бег, поднятие тяжестей, занятие силовыми видами спорта.	1	2	3
Б. Умеренные физические нагрузки, такие как передвинуть стол, поработать с пылесосом, собирать грибы или ягоды.	1	2	3
В. Поднять или нести сумку с продуктами.	1	2	3
Г. Подняться пешком по лестнице на несколько пролетов.	1	2	3
Д. Подняться пешком по лестнице на один пролет.	1	2	3
Е. Наклониться, встать на колени, присесть на корточки.	1	2	3
Ж. Пройти расстояние более одного километра.	1	2	3

3. Пройти расстояние в несколько кварталов.	1	2	3
И. Пройти расстояние в один квартал.	1	2	3
К. Самостоятельно вымыться, одеться.	1	2	3

4. Бывало ли за последние 4 недели, что Ваше физическое состояние вызывало затруднения в Вашей работе или другой обычной повседневной деятельности, вследствие чего:
(обведите одну цифру в каждой строке)

	Да	Нет
А. Пришлось сократить <i>количество времени</i> , затрачиваемое на работу или другие дела.	1	2
Б. <i>Выполнили меньше</i> , чем хотели.	1	2
В. Вы были ограничены в выполнении <i>какого-либо определенного вида</i> работы или другой деятельности.	1	2
Г. Были <i>трудности</i> при выполнении своей работы или других дел (например, они потребовали дополнительных усилий).	1	2

5. Бывало ли за последние 4 недели, что Ваше эмоциональное состояние вызывало затруднения в Вашей работе или другой обычной повседневной деятельности, вследствие чего
(обведите одну цифру в каждой строке)

	Да	Нет
А. Пришлось сократить <i>количество времени</i> , затрачиваемого на работу или другие дела.	1	2
Б. <i>Выполнили меньше</i> , чем хотели.	1	2
В. Выполняли свою работу или другие дела не так <i>аккуратно</i> , как обычно	1	2

6. Насколько Ваше физическое и эмоциональное состояние в течение *последних 4 недель* мешало Вам проводить время с семьей, друзьями, соседями или в коллективе?
(обведите одну цифру)

Совсем не мешало	1
Немного	2
Умеренно	3
Сильно	4
Очень сильно	5

7. Насколько сильную физическую боль Вы испытывали за последние 4 недели?
(обведите одну цифру)

Совсем не испытывал(а)	1
Очень слабую	2
Слабую	3
Умеренную	4
Сильную	5
Очень сильную	6

8. В какой степени боль в течение *последних 4 недель* мешала Вам заниматься Вашей нормальной работой (включая работу вне дома или по дому)?
(обведите одну цифру)

- Совсем не мешала 1
 Немного 2
 Умеренно 3
 Сильно 4
 Очень сильно 5

9. Следующие вопросы касаются того, как Вы себя чувствовали и каким было Ваше настроение в течение последних 4 недель. Пожалуйста, на каждый вопрос дайте один ответ, который наиболее соответствует Вашим ощущениям.

(обведите одну цифру)

	Все время	Большую часть времени	Часто	Иногда	Редко	Ни разу
А. Вы чувствовали себя бодрым (ой)?	1	2	3	4	5	6
Б. Вы сильно нервничали?	1	2	3	4	5	6
В. Вы чувствовали себя таким(ой) подавленным(ой) что ничто не могло Вас взбодрить?	1	2	3	4	5	6
Г. Вы чувствовали себя спокойным(ой) и умиротворенным (ой)?	1	2	3	4	5	6
Д. Вы чувствовали себя полным(ой) сил и энергии?	1	2	3	4	5	6
Е. Вы чувствовали себя упавшим(ой) духом и печальным(ой)?	1	2	3	4	5	6
Ж. Вы чувствовали себя измученным(ой)?	1	2	3	4	5	6
З. Вы чувствовали себя счастливым(ой)?	1	2	3	4	5	6
И. Вы чувствовали себя уставшим(ей)?	1	2	3	4	5	6

10. Как часто за последние 4 недели Ваше физическое или эмоциональное состояние мешало Вам активно общаться с людьми (навещать друзей, родственников и т. п.)?

(обведите одну цифру)

- Все время 1
 Большую часть времени 2
 Иногда 3
 Редко 4
 Ни разу 5

11. Насколько **ВЕРНЫМ** или **НЕВЕРНЫМ** представляются по отношению к Вам каждое из ниже перечисленных утверждений?

(обведите одну цифру в каждой строке)

	Определенно верно	В основном верно	Не знаю	В основном неверно	Определенно неверно
а. Мне кажется, что я более склонен к болезням, чем другие	1	2	3	4	5

б. Мое здоровье не хуже, чем у большинства моих знакомых	1	2	3	4	5
в. Я ожидаю, что мое здоровье ухудшится	1	2	3	4	5
г. У меня отличное здоровье	1	2	3	4	5

Опросник имеет следующие шкалы:

1. Физическое функционирование (PF).
2. Рольное (физическое) функционирование (RP).